

कोल्हटकर-कुल-वृत्त

मौ. क्र. ११६००
१३/३/५५

र. १६५०

लेखक व प्रकाशक

वाळकृष्ण श्रीधर कोल्हटकर

(मलपुष्पावरील दिलेल्या २० पुस्तकांचा कर्ता)

कोल्हटकर बंगला, जंगली महाराज रस्ता, भावुडें पुणे ४.

१३६० - June १९५५

मुद्रक—शंकर नरहर जोशी, लिक्कारा मैरा,
१०९६ सदाशिव पेठ, पुणे शहर.

१९३६ सप्तेंबर

किंमत ३ रुपये

(१)
११/८/८०

प्रस्तावना.

आतांपर्यंत साहोळ पराण्याचा इतिहास प्रसिद्ध झाला आहे. आपटे १९१४, बर्वे १९१६, सहस्रबुद्धे (बाईकर) १९१७, पटवर्धन (संस्थापक) १९१९, मोलले-रास्ते १९१९, पानसे १९२८, सारदेसाई (मावळवाकर) १९३०, परांजपे १९३४, यत्ते १९३६, आनंदवल (फक्त संशोधक) १९३६.

कोल्हटकर कुळाची माहिती गोळा करण्याचा प्रारंभ रा. नीलकंठ धिण्ण यांनी केला. व पुढे ते काम त्यांनी रा. राजानन अय्यक यांच्यावर सोपविले. त्यांनी बरीच माहिती जमा केली होती. पण ते पुढे कालवश झाले; आणि ते काम तसेच राहिले. बरीच वर्षे गेली तरी कोणी हे काम हाती घेईना. रा. राजानन अय्यक यांचे पंधू यांस राजानन अय्यकनी मिळविलेल्या माहितीचा उपयोग करून तुम्ही कोल्हटकर कुळ-वृत्त तरी लिहा, नाहीतर माहिती मजकडे तरी पाठवा असे लिहिले. उत्तर नाही. तेव्हा मुरास मनुष्य त्याजकडे पाठविला. तेव्हा त्यांनी ज्ञातिले की त्यांचे बंधुनी माहिती कोठे ठेविली ते ठाऊक नाही. म्हणून आरंभापासून हा उपक्रम मज्जा करावा लागला. त्याकडितां मी बरेच ठिकाणी हिंडून पोडी माहिती गोळा केली. पुढे माझे कार दिवसाचे जगानुबंधी रा. विष्णु विनायक परांजपे शास्त्री यांची गांठ पडली. त्यांनी परांजपे पराण्याचा इतिहास लिहून छापून काढला होता. तेव्हा मी त्यांस म्हटले की आमच्या घराण्याचा इतिहास तुम्ही लिहून काढा. त्याला लागेल ती खर्च करू. त्यावर ते मला म्हणाले तुम्हीच लिहा, मी लागतील ते भ्रम (विनायक) करण्याला तयार आहे. इतके बोलून ते थांबले नाहीत, लीन माहिती मागविण्याचा तका करून छापून आणला व त्या व्यक्तीची नावे व पत्ते मज्जा माहीत होते तिकडे ते खाना केले व त्यांचे जावक व उत्तरे आल्याचे जाणक ठेविले.

केसरी, शानप्रकाश, सकाळ, त्रिकाळ, नवाकाळ, प्रभात, महाराष्ट्र, उदय, प्रबोध, कुळाचा समाचार, बलवंत, विद्याविलास, वैजतेय येथे वर्तमान-पत्राकडे कोल्हटकर व्यक्तीकडून माहिती मागविण्याबद्दल विनंतीपत्रक छापण्याबद्दल पाठविले व त्या वृत्तपत्रांनी विनामूल्य ते छापिले बाबत मी त्यांचा फार आभारी आहे.

(२)

परांजपे शास्त्री यांनी मजकडितां नाशिक, अय्यकेश्वर, पेण, नागपूर ते मुंबई या लांबनेवर व आजूबाजूस जेथे कोल्हटकर आहेत तेथे तेथे जाऊन कोल्हटकरांना भेटून माहिती गोळा केली. हे सर्व त्यांनी आपुल-कांच्या भावांनी केले व आता त्यांचे आभार मानावे तितके थोडेच आहेत.

आमकोश व शब्दकोश मंडळांतून रा. चिंतामण शेंकर दातार यांनी ही अय्यक, बाई, सातारा, गारवडे ठिकाणी जाऊन माहिती मिळवून आणून दिली. इतिहास संशोधक रा. शेंकर नारायण जोशी यांनी तर ऐतिहासिक उल्लेख व चरित्रे ही प्रकरणे समग्र लिहिली व इतक्या ११२ प्रकरणांत रा. दातार यांच्या मदतीने थोडा फार हातभार लाविला आहे. बाबतून त्या उमपतांचा मी फार आभारी आहे.

ज्या कोल्हटकर व्यक्तींनी माहिती पुरविली ते त्यांच्या कुळाचे काम अस-त्याने त्यांचे आभार मानण्याचे कारण नाही. पण त्यांच्या त्यांत त्यांनी जबाब तत्परतेने व कळकळीने पाठविले त्यांचा निर्देश करणे जरूर आहे. ते यथस्थ म्हणजे साताराचे रा. कृष्णाजी केशव उर्फ बाबा व सांगलीचे सदाशिव बळवंत हे होत. तसेच नेवल्याचे रा. नारायण मोपाळ. आदि-करून मंडळींनी नेवल्याच्या संशोधका व माहिती श्री पुरविली ही फार उपयोगी पडली.

माहाराष्ट्रातल्या वृद्धांवर हे काम पडावयास नको होत. पण कोणीच पुढे घेईना व आपल्या कुळाचे वृत्त तर छापून निघावे ही फार मनीषा, म्हणून मी हे काम केले आहे. ते माझे हावून फसे फसे झाले आहे, व त्यांत पुष्कळ चुका झाल्या असल्या पाहिजे. जर कोणी चुका दाखवील व अधिक उणा मजकूर लिहून कळवील तर तो एका पुस्तकांत नमूद करून ठेवीन. व पुढे कोणी विद्वान, कतुव्यवत व उत्साहि कोल्हटकर हे काम हाती घेईल तर त्याला हा सांगाडा उपयोगी पडेल असे वाटते.

पुस्तकांत कोल्हटकरांचे कुलदेवत कोळभर येथील श्री कोळेश्वर व श्री गणपति पुढे हे दोन फोटो घातले आहेत. जाणली ज्यांनी त्यांनी आपल्या देवतांचे व कुटुंबाचे फोटो पुस्तकांत घालावे.

अनुक्रमणिका

प्रकरण	विषय	पान
१	चित्पावन अथवा कोकणस्थ	१
२	कोल्हटकर	८
३	ऐतिहासिक उल्लेख	१०
४	वंशावली	३३
५	साहित्यी (घराण्यातील व्यक्तींची)	६७
६	ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष	१४६
७	आधुनिक प्रसिद्ध पुरुष	१६३
८	लेखक व त्यांचे लेख	१७६
९	पदवीधर	१७९
१०	सूची	१८१

अर्पण-पत्रिका.

रा. रा. गणपतराव शिवरामपंत कोल्हटकर
(रा. टिपराणी जि. हुसंगाबाद सी.पी.)
त्यांच्या आंगी वसत असलेल्या-स्वातंत्र्यप्रियता,
उद्यमशीलता, उदारमनस्कता, समृद्धिपरि-
पूर्णता, सद्दर्मशीलता, सरससहृदयता व
कर्तृत्वकारिता इ. अनेक गुणांस
लुब्ध होऊन ग्रंथकार कोल्हटकर
कुलवृत्त त्यांस समर्पण करित
आहे.

दुसरी ही अशीच कथित कथा आहे की, १४ प्रेते वाहून आली ती परशुरामाने शुद्ध करून जिवंत केली.

असे हे दोन तर्क साठे. (१) चित्त पावन करून झालेले ते चित्तपावन. (२२) चित्ता पावन करून झालेले ते चित्तावन. (२३) एक असा तर्क आहे की, इक्षित शब्दांतला जो जित त्याचा अपभ्रंश चित्, त्यापासून झालेले ते चित्पावन. असे खरडाड=करडाड=कडाड=कडाडे.

अशा अक्षरावर कोट्या करून केलेली व्युत्पत्ति केव्हाहि त्याप्यच होय व त्याला ऐतिहासिक पुरावाहि काही नाही. वा शब्दावृत्त निरतिराज्या संशोधकांनी मते—

विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे—भारत इतिहास संशोधक मंडळ अहवाल १८३३ प्रकरण १५ वे. संमतिपत्रकांत एक सही अशी आहे, संमतोयमर्थः सदाशिव भट्टदीक्षित चितळे चित्तपावनस्य धर्माधिकारी. २ शे ही एक सही आहे ती अशी, संमतमिदं महादेव भट्ट खरे स्वाक्षणाकर प्रांत धर्माधिकारी. ह्यावरून चित्तपावन हे स्थलनाम आहे लोकनाम नाही. चित्तिपावन किंवा चित्तिपावन ह्या शब्दाचा अपभ्रंश चित्पावन ह्या शब्द आहे. अच्चा छ, छचा च होऊन चित्ति पावन=चित्ति पावन=चित्पावन. चित्तिचा अर्थ पृथ्वी. चित्तिपावन=पृथ्वीला किंवा पृथ्वीवरील सर्वांना जो पावन करितो तो चित्पावन.

रा.ब.काशिनाथ नारायण साने—चित्तपुलिन=चित्तिपुलिन=चिपलीन=चिपलीण. चित्तपावनाना चिपल. 'असे म्हणतात. पुलिन किंवा पुळण समुद्र-काठच्या वाळवंटांला म्हणतात. पुलीनचे पावन झाले. चिदा वा चित्पा पावनः चित्पावनः चित्तिपावनो वा. अशी त्या शब्दांची व्युत्पत्ति आहे. चित्पावनान्या आभ्युदाता जो परशुराम त्याचे देवस्थानही चिपलीण=चिपुलीनाजवळच आहे.

शंकर नारायण जोशी—चित्ति म्हणजे यज्ञप्रसंगी समंत्रक रचावा त्यागारा विद्यांचा ओठा. ह्यावर मंधनाग्नि ठेवून तेथे हविर्मासाचे हवन म्हणजे समर्पण करावयाचे असते. ह्या चित्ति कामनापावे मित्रमित्र असतात व त्या वशानंतर तत्त्वान्न राहतात. म्हणजे वशकारी व्यक्तीची किंवा समाजाची ती स्मारकेच होत. अशा पुण्य पावन वेदी म्हणजे चित्ति परा समाजाचा विशेष पाई जाती

आढळून आल्या त्या समाजाच्या नांवात चित्ति हे अभिधान अंतर्भूत होऊन त्या तथा नावाने आज्ञासंगी मुळे झाले असवे. वस्तुतः हे श्रौतकर्म जर सर्व ब्राह्मणसमाजाचे आहे तर ते देशस्थ, कन्याडे, बंगाली ब्राह्मण, पु. पी. ब्राह्मण, काश्मीरी ब्राह्मण सर्वांनाच लागू व्हावे. पतितपावन परांत पावनचा अर्थ शुद्ध वा पवित्र वा उच्चार करणारा असा आहे. पावन हे रूप प्रयोगक आहे. पतितपावन ह्यातील पतित हे पूर्वपद कर्मरूप आहे, तसे चित्तिपावन ह्या शब्दातील चित्ति हे पद कर्मरूप नासून करणारा आहे. चित्तिभ्या यांगाने चित्ति म्हणजे पृथ्वी पवित्र करणारा तो चित्ति=पावन म्हणजे अशा भूमि पवित्र करून ती वस्ति करणारा योग्य मानणारा. ही चित्पावन संज्ञा फक्त कोकणस्थाना का लावितात, तर अपरांतात म्हणजे कोकणात जेव्हा आणि वसति करण्यास आले तेव्हा ही भूमि त्यांनी हे श्रौतकर्म करून वसतीस योग्य केली म्हणून असा चित्ति चिपलीण येथे होत्या म्हणून तेथे वस्ती करणाऱ्या चित्पावन हे नांव पडले.

चित्पावन कोटून झाले पावडरची मते —

वि. का. राजवाडे—प्राचीनकाळी साडे एक आठनांव आहे हे साक्षिक यापासून साठिआ=साठिप=साठिथे =साठेथे, असे झालेले दितले. तेव्हा साठिप्रांत चित्पावनप्रांतांत पूर्वी मंडित असावा. दावके हे एक चित्पावनाने आठनांव आहे. दावपल्ली, दावोली ह्या शब्दांतील जो दाप येथे रहाणारा तो दावक. दावक=दावक=दावका=दावके. साष्टीपासून दावोली-पर्यंतचा जो मुद्दल तो पुरातनकाली चित्पावन ह्या संज्ञेने म्हणून असावा.

कुलपति विद्वत् शेखर चित्तामण विनायक वैद्य—महामात्तात परांत आणि अपरांत असे दोन देश उत्तरेकडील आर्यदेशांच्या बाबत आहेत. याचे दक्षिणेकडील हे द्रवीड देश त्यांच्या बाबत कोकण हे नांव आहे; म्हणजे महाभारतकाली परांत छगजे सुरत जिल्हा, अपरांत म्हणजे ठाणे जिल्हा यांत आर्यांनी वास्ति झाली होती. अर्धार द. स. पू. ३०० च्या सुमारास अपरांतात ते आले असावे (बुद्धाच्या म्हणजे द. स. पूर्वी ५०० च्या सुमारास आले नव्हते.) हेच कोकणस्थाने पूर्वत असणे. शकांनी अपरांत प्रांत जिंकला तेव्हा द. स. १०० चे सुमारास हे येथील आर्यलोक चिपलीण येथे रहाण्यास आले. म्हणून त्यांच चिपळुगे म्हणू लागले.

रा.च.काशिनार्थ नारायण साने—शिरावन हे कोकणात समुद्रमार्गाने आले किंवा देशावरून घाट उतरून आले. समुद्रमार्गाने आले असे मापासा-भ्यावरून दिसते. कोकणी भाषेत ओंकारात शब्द बरेच आहेत. तसे ते गुजराभी व सिंधी भाषेतही आहेत. घोंडा याला कोकणी व गुजराभी भाषेत घोडो म्हणतात. आहे ह्याला कोकणी भाषेत से व गुजराभीत छे म्हणतात.

अंध्याची जीगाई जोशेश्वरी ही पुष्कळ कोकणस्थांची कुळस्वामिनी आहे. तेथून १४ गोत्रांचे ब्राह्मण पंथपुरामायेश्वर घारावरून खाली चिपळीणला आले असाही संभव आहे.

कोकण प्रांताची व्याप्ति पूर्वी सांप्रतच्या इतकी नव्हती, संकुचित होती. परशुरामाने जे केरळ, कुंतल, कर्नाट, कोंकण, कोंकट असे जे समुद्र हटवून सात प्रांत केले त्याप्रमाणे कोकण प्रांताची व्याप्ति चिपळीण, खेड दाखोली, संगमेश्वर, रत्नागिरी या चारच तालुक्यापुरती आहे. म्हणजे उत्तरेत सावित्री नदीपासून दक्षिणेस मुचकुंदी नदी यांमधील प्रदेश तेवढाच कोकण होय. वासिष्ठी नदी चिपळीणावरून, दाभोळ्यावरून वहात जाऊन अंजनवेली जवळ समुद्रास मिळते. त्या नदीच्या दोन्ही तीरांच्या आसपासच्या प्रदेशात कोकण म्हणत, व त्यांत रहाणारे ते कोकणस्थ. त्याच ४ तालुक्यांत सांप्रत सुद्धा कोकणस्थांचा भरणा विशेष आहे. त्या कोकणच्या दक्षिणेस लागूनच मालवणापर्यंतचा जो प्रदेश त्याला कर्नाट ही संज्ञा आहे. त्या प्रदेशात रहाणारे ते कर्नाटि=कर्नाडे=कर्नाडे. यांचा भरणा राजापूर, देवगड ह्या तालुक्यांत विशेष आहे. त्यांचे खाली मालवण, वेरुळे, सावंतवाडी, गोमांतक, कानडा (उत्तर व दक्षिण) ह्या प्रांतांत गौडस्थ-रसवत व सारस्वत यांचा भरणा विशेष आहे.

आहितामि रा. राजवाडे—एशिया मायतरमध्ये इ.स. पूर्वी २००० वर्षांचे सुमारास असुर राष्ट्रांच्या मधून मधून काही देव लोकांच्या वसाहती होत्या. हे देव लोक इद्रनासस्थांची पूजा करणारे होते. नयन किंवा चित्ति नांवाचा ते यज्ञ करीत. स्वेनचित्ति, कूर्मचित्ति, यौरेचयनाचे अनेक प्रकार आहेत. चित्तिपूजा करणारे वा करून पावन झालेले ते चिप-यन. म्हुद्रेशांतील वा परशुराम देशातील भार्गवराम वा परशुराम यास पुढाकार देऊन चिपयानाची ही १४ गोत्रे चिपळीणच्या आसपास श. पू.

ले. = लेखांक

शं. ल. = शंकर लग्नमण वैद्य संग्रह.

स. मा. पे. = सवाई माधवराव पेशवे राजनिशी.

खं. ३० ले. २३१

(१)

श. १६२९ वैशाख व. १४

इ. १७०७ मे १९

● शिवलक्ष्मणी—X परदाराम पंडित प्रतिनिधी

वाडा चिचवर्णे कर्नाट नेवरे देशील नूतन देवालय बांधोन श्रीची स्थापना कण्याची दख्ख रामाजी नारायण कोल्हटकर यांची. तरी त्यास वाडा कासारवली मोठे पुसाळ देवली जमीन खारी ३०० आणि श्रीची स्थापना करणार याकरता श्रीचे उत्सवास खारी २०० वृत्ती देऊन सनदा अलाहिदा सादर केरवा, तरी हे वंशपरंपरेने चालवणे.

खं. ३ ले. २३०

(२)

श. १६२९ ज्येष्ठ व. ९

रा. श. ३३

इ. १७०७ जून १३

श्री राजा शिवलक्ष्मणी—देशाधिकारी प्रांत राजापूर.

रामाजी नारायण उपनाम कोल्हटकर यास्तव्य कसचे नेवरे यांनी चिंतली केली, आपण स्वामीच्या राज्यांत आर्जावरी वास्तव्य केली, सांप्रत एक स्थळी राहावे, श्रीभजन करून स्वामीच्या राज्यात कल्याण दृष्टीनून असावे अशी इच्छा आहे. यावरून हे भले, ह. भ. प. स्वामीचे कल्याण श्रावि ये गोष्टीची अपेक्षा विशेष करतात, यांचे लेकराचे लेकरी चालवणे जगव्य जाणून यांसी, पूर्वी अनाजी दत्तो यांचे थेळचे जमीनीच्या धारि-याने व धान्याच्या निरखाने वागायत तिरायत मिळून वाडा कासारवली मोठे पुसाळें ताा नेवरे खारी दाभोळी ३०० ची जमीन दिली, चालवणे.

● हा ताराबाईपुत्र पेडा शिवाजी. जन्म श. १६१८ ज्येष्ठ व. ४ ता. १६१६९६ कारकीर्द श. १६२२-१६३४ (वै० १७०१-१७१२ मे.)

X हे प्रतिनिधी पराण्याचे मूळपुरुष, कारकीर्द इ. १६९८-१७१८ मे २६.

१) दाखप्रमाण श. १६३० वैशाख व. १४ (२२।३।१७०८) ची शाहू छ० ची सनव ले. २३४मध्ये दिली आहे. ही वरील सन. शिवाजी (कोल्हापूरकरा) ची आहे. शाहूनेदाय ग्यावकडून हि दुसरी सनद घेतली आहे. ती ले. २३४ ची आहे. मजमूर एकच.

खं. ३ ले० १८१

(३)

श. १६३० वैशाख शु. १

इ. १७०८ एप्रिल १०

परवोजी भोसले—कुलाजी वैद्यट सरसुभेदार सुभा प्रांत राजापूर

रा. रामाजी नारायण कोकणकर वास्तव्य कथे नेवरे सुभे मजकूर हे रा. स्वामीच्या दर्शनास पाठगावीच्या सुकामी आले व विहित केले की, आपण त्यांतल्या करून निःस्पृही राहून श्रीयांचे भजन करून राहून. योगक्षेम पाहिला पाहिजे. यावरून नेवरे पैकीं लारी दामोली पांचवी दिव्हे. येविविही वादी व राजपत्रे आहेत. ते व हे प्रा गांव देविले पाहिजे.

पे. द. १३-१२

(४)

श. १६५० आश्विन शु. ६

इ. १७२८ सप्टेंबर २७

—आप्यासाहेब पेशवे.

... सांप्रत वराडप्रांतीहून देवगडच्या रानांतून सिकणी छपारियाच्या शेले गड्याच्या सरदेस गेली. पुढे रा. ब्याजी सत्कर मंडळियासि पाठविले. ओझोगा गडियाचा बंदोबस्त करून फौज ताजी करावी. प्रसंगा-नरूप रा. भास्कररामासी+ गांठी वालाजी या उद्देशात होता त्यास श्रीमंत रा. पंतप्रधान साहेबी आतावत्र सावर केले की वज्रदर्शनी माघारे येणे ...

(५)

श. १६५६ आगाड शु. ७

इ. १७३४ जून २६

खं. ३ ले० २०२

परवोजी भोसले—मोकदमानी मों. जन्हे पा कुरे

मोजे मजकूरची पाटिलकी आमची होती. त्यास आम्ही आपले तर्फेने पाटिलकी रा. कोनेरराम यास दिली आहे. तरी याची वज्र होऊन पाटिलकीचा कारभार करित जाणे हकलाजिमा वांस देणे.

१ हे पहिले सेनासाहेबसुभा होते. कारकीर्द इ. १६९९—१७१०.

+ हे शिपाईवाण्यांचे दृष्टस्थ प्रयसपासूनच सेनानी होते. ह्यांची सेनाध्यक्ष-यणांतली कामगिरी इ. १७२८-१७४५ पर्यंत आहे. ह्यांचे स्वतंत्रच नरित्र पुढे जोडले आहे.

× ह्या कोनेरपंताचा जिल्हा पे. द. भाग १२ ले १ मध्ये ते 'खंडराव दामोडे काजकडे होते. शाहूच्या बाहेर दामोदरासह घनाजी जाववाच्या स्वाधीन झाले' असा आला असून ह्या लोकाचा फार वे. १६३० जेष्ठ म्ह. १७०८ जून असा येतो.

२००० ते १५०० च्या सुमारास आली. मुसलमानांच्या छळामुळे जी स्थितात पारगांची झाली तशीच रा. पूर्वी दोनहजार वर्षी असुरांच्या छळा-मुळे चित्पावनांची झाली. म्हणून ते समुद्रमार्गे कोकणात चिपळोण प्रांतात आले.

रा. सा. नारायण गोविंद चापेकर—चित्पावनांच्या संबंधाने निश्च-यात्मक काही सांगता आले नाही तरी सधुतिक अनुमाने काढता येण्या-सारखी आहेत. माझी सध्या समजत अशी आहे की ह्या जातीचे लोक कोकणात समुद्रमार्गेने आले. एकाच ठिकाणी ते प्रथम राहिले, तेथून ते फारत फारत पुढे अनेक ठिकाणी पनागिरी जिझ्यांतच वस्ती करून राहिले. ते इजिप्शन तटाचे असे वाटते. तथापि कीडून आले हें नकी सांगता येत नाही. त्यांच्या असेहि म्हणण्यांत आले की ते जे समुद्रमार्गेने कोकणात आले ते सिंध व गुजराथीलून आले असावे. कारण त्या भागांतील व कोकणी भाषेतील काही शब्दांचे साम्य आहे. ते जेव्हा कोकणात आले तेव्हा प्रथम त्यांनी चित्ता रचून त्यावर यज्ञयाग करून भूमि भावन केली म्हणून त्यांत चित्पावन हे नांव पडले. त्यांना चिपळोणे असेहि म्हणतात. कारण कोकणा-तून ते जेव्हा प्रथम बाटावर आले, ते चिपळोणाहून, कुंभार्ली बाटाने आले, म्हणजे ज्या वेटेतून माल येतो त्या वेटेचे नांव त्याला पडते. जसे राजापूर वेटेतून मूल बाटावर येत असे म्हणून त्याला राजापूरी मूल म्हणतात. पण राजापूरांत ऊतही होत नाही व गुन्याळी नाहीत, तरी कोकणातून चिपळोणाहून आले म्हणून चिपळोणे झाले.

प्रो. पांडुरंग वामन काणे—चित्पावन हे इजिप्तमधून आले नाहीत हे खास. गुजराथेतील नागर ब्राह्मण व कानडातील ब्राह्मण यांचे काहींचे जोडे पार असतात, तसेच काही चित्पावनांचेहि असतात. तेव्हा चित्पावन गुजराथेतून किंवा कानडातून आले असावे. चित्पावनांचा चिपळोणशी संबंध असावा. प्राचीन ११-१२ शतकानंतरच्या काही तात्प्रायत पदन-र्शन, घेसास कोरे आढनाचे येतात. पण त्यांची गोष्ट निराळी आहेत.

कोकणस्थ यास जरा बुद्धिमान, विद्यासंगत असे प्रथमपासून आहेत व ते कोकणात हजार आठरावी वर्षीपासून आहेत तर त्यांचे नांव इतिहासात प्रेक्षावर्धपूर्वी कां दिसत नाही, कोकणातच नव्हे तर ते इतर प्रांतात ते कां

प्रसूत झाले नाहीत, प्राचीन इतिहासांत शिलाहार, राष्ट्रकूट, चालुक्य वगैरे राजकुळांच्या आमदानीत कोकणस्थ कोटे दिवाण अधिकारी दिसून येत नाहीत याचे उत्तर हे की वेदाध्ययन करून स्वानसंस्थेत काल घालून चरितार्थाकारिता उत्तम होती करून ते असत, ते अल्पसंख्य असत. त्यांची बुद्धिमत्ता-धोरण, शौर्य, साहस इत्यादि गुण त्यांचे ठिकाणी हजारी वर्षे सांठलेले होते. ते अनेक पुरुषांनी जगापुढे आणिले. संघर्ष जातीचा उत्कर्ष व तिचे अनेक गुण एका पुरुषाच्या कर्तृत्वाने, वैभवाने व माग्याने उदयास आले. तो पुरुष म्हणजे बाळाजी विश्वनाथ पेशवा होय. हा कोकणस्थाना जेन सुल किंग, मेयोझियन वीनापार्ट होय. पुढे त्याचा पुत्र बाजीराव याने तर अतुल पराक्रम करून हिंदुस्थानास दिपाविले. कोकणस्थांतच भट, भानु, कडके, पटवर्धन, कोल्हटकर यांची इतर व राजकारणी माणसे निपजली. अलिकडे बुद्धिमत्तेतरी टिळक, रानडे, गोखले, वैद्य, राजवाडे यांसारखी विशद राने झळकली आहेत.

रत्नागिरी गॅझेटिअर यांचे चित्पावनवदल खालील उद्गार आढळतो.

Their patrons the Maratha chiefs brought out their (Chitpavans) keen cleverness, good sense, tact and power of management. Their caste supplied not only the ruling family but most of the living men who during the 18th century held together the loose Maratha confederacy. Fair and pale with and in most cases, light eyes they are well made vigorous, the men handsome with a look of strength and intelligence, women small, graceful and refined; but many of them delicate, weak-eyed. In their homes they use a peculiar dialect. Many of the best coast villages owned and held by Chitpavans are, for cleanliness and arrangement, a pleasing contrast to the ordinary Indian village.

A very frugal, pushing, active, intelligent, well taught, astute, self-confident, overbearing class, they follow almost all callings and generally with success. There is a proverb 'Give me a land to a Chitpavan and he will turn it into gold.'

परचुरामाने जीगाईचे अंघाईहून १४ गोत्रांचे लोक आणले असे वा १४ कोळ्यांना पवित्र करून त्या प्रत्येकास एकेक गोत्र देऊन १४ गोत्री लोक तयार केले असे, वा १४ गोत्रजातून पुढे साठ उपनांवे निघाली ती मग गावावरून वा पेशववरून वा गुणावरून झाली असात.

१४ गोत्रे व मुळांतोळ ६० आढनांवे यांची यादी खाली दिली आहे; त्या ६० आढनांवांचीं आता ३ शेंबर आढनांवे (टिळक पंचांग) झाली आहेत.

गुळकाणे	गोत्रे	संख्या	आढनांवे
काश्यप-	१ काश्यप	५.	लेले, गानु, जोरा, लवाटे, गोखले.
	२ शाबिरथ	७.	सोमण, गाराळ, भोटे, गणपुले, दामले कोशी, परभुरे.
वासिष्ठ-	३ वासिष्ठ	१२.	हाठग्ये, साठे, बोडस, ओक, बापट, बारुळ, चारप, मोगटे, मामे, पोंगरो. विंके, गोवंड्ये.
	४ कौंडिण्य	२.	पटवर्धन, कणसे.
अंगिरस-	५ विष्णुवर्धन	४.	किडमिडे, नेने, परांजपे, मेहंदळे.
	६ निरंजुदन	५.	वैशंपायन, भाडभोके.
भास्कराज-	७ भास्कराज	६.	आचवल, रेगे, दवे, गांधारे, पांगुरे, रडे, रानड्ये.
	८ गार्ग्य	५.	कर्वे, गाडगीळ, लोंढे, माटे, दावळे.
	९ कपि	४.	लिमये, खांबेदे, जांडे, माईल.
भृगु-	१० जामदग्नि	२.	पेडसे, कुंटे.
	११ वसिष्ठ	१.	मालते.
विश्वामित्र-	१२ वाश्रव्य	२.	वाळ, वेहरे.
	१३ कौशिक	५.	भोटे, याम, भाध्ये, वाड, आपटे.
आग्नि-	१४ आग्नि	३.	धितळे, आठवले, भोवमळे.

चित्रावयनांचीं मुळावीं उपनांवां दिलीं आहेत; त्यांत कोल्हटकर हे उपनांव नाही. ह्यावरून हे मागाहून कोणत्यातरी मूळच्या उपनांवापासून निघालेले आहे, हे उपज आहे. सर्व कोल्हटकरांचा कुलस्वामी कोळेश्वर आहे. कोळेश्वर यांतील ईश्वर ह्यावरून हे संकर देवत आसावे असे वाटते. पण ते देवत तसे नाही. यापुढे नेदी नाही. हे त्रिगुणात्मक (ब्रह्मा, विष्णु, महेश) आहे. कोळेश्वर हे देवत कोळथरे म्हणून दावीलीं ताळण्यांत गांव आहे तेथे हे आहे. लोकमान्य टिळकांचे जे चित्राली म्हणून गांव आहे त्याला ह्याची सीमा लागलेली आहे. कोळेश्वर हे नांव पळण्याचे कारण—अशी वंशकथा आहे की कोळथरे येथील एक कोळी फार पुरातन काळी आपली जमीन नांगरत असता, त्या शेतांतील पाणी खाल दिसें लागले व नांगराला हि रक्त लागलेले दिसले. मग त्याने नांगरणीं तितकेंच थांबविले. रात्री त्याला त्रिगुणात्मक दर्शन होऊन दृष्टांत झाला की येथे देऊळ बांधा, त्याप्रमाणे नांगरण्यांनीं तेथे देऊळ बांधले. त्या कोळ्याला दर्शन झाले म्हणून त्याचे नांव कोळेश्वर पडले. श्रीच्या नांवाने सरकारांतून इनाम जमिनी आहेत व पुजेअर्चेसाठी ३५ रुपयेची नेमणूक आहे.

कोळेश्वर हे कोल्हटकरांचे कुलदैवत आणि कोळेश्वर कोळथरे येथे आहे. यावरून कोल्हटकर हे मूळचे कोळथरेचे रहाणारे असले पाहिजेत हे उपज आहे. कोळथरे हे मूळचे वाम यांचे गांव व पूर्वी तर येथे वाम बहुत होते. फार वर्षांपूर्वी कोणी एका ग्रामात नेवरी येथील देसाई, देशमुखी मिळाली व जमिनी इनाम मिळाल्या. नेवऱ्यांत कोल्हटकर घराण्यांत पुष्कळ जमिनी इनाम होत्या व आताही काही आहेत; त्या कथा मिळाल्या याचा दाखला सापडत नाही.

एक वाम जेव्हा कोळथऱ्याहून नेवऱ्यास इनामदार झालून आले तेव्हा त्यास कोळथरकर वाम असें झणत. नेहऱ्याचे पहिले आडनांव कोळ होते, काही कारणाने पुढे नेहऱ कोळ पडले. नेहऱ-कोळचे पुढे कोळ गळले तसे कोळथरकर वामाचे वाम गळून कोळथरकर मुळसे राहिले. त्याचा अपभ्रंश

होऊन कोल्हटकर झाले. कोखले, आपटे, येंवे कोणतेही कोकणस्थानचे एक गांव सापडत नाही. कोणी आपटे एका गांवचे तर दुसरे आपटे दुसऱ्या गांवचे. पण कोल्हटकर हे सर्व मूळचे नेवऱ्याचे. हा त्या कोल्हटकर घराण्याचा विशेष आहे. कोल्हटकरांचा दुसरा एक विशेष आहे की त्यांत भटमिश्रक सहसा कोणी नाही. कारण नेवऱ्याचे इनामदार, खेत, देसाई, देशमुख, झणूतच या घराण्यांचा आरंभ आहे. वाईचे पराणें प्रथम भिक्षुकांचे होते पण त्याचा सुडा मूळपुरुष रोयिंदमटजी हे प्रथम नार्हक झणजे सराफ होते, पण काही आपत्तीमुळे भिक्षुकपेशा त्यांना पत्करावा लागला. कोल्हटकरांचे गोत्र कौशिक व प्रवर विश्वामित्र, अश्वमेरु व कौशिक असे आहेत.

ह्या कोल्हटकर घराण्यांतील पुढ्यांनीं बहुतेक सर्व कामांत मोठमोठ्या कामगिऱ्या केल्या आहेत. बाजीरावाप्रमाणे भास्करराम हे रणसुरंभर वीर होऊन गेले. कोन्हेरामासारखे राज्यारणी पुरुष, श्रीपाद कुणाप्रमाणे साहित्याचार्य, अब्दुलखयालारखे वाइमयवीर, श्रीपादकुण व जरहरी व्यंकाजी सारखे उद्योगपति, यशवंत व्यंकाजी सारखे गीताग्रत, महादेवशास्त्र्यासारखे उत्तम वक्ते, भाऊरावासारखे श्रेष्ठ नट, महादेव काशिनाथ यासारखे तरवेज शिल्पकार होऊन गेले आहेत.

सरकारी अधिकारखेवांत ही कोल्हटकर घराण्यांतील लोक झळकले आहेत. फौजदार, मामलेदार, मुनसफ, न्यायखात्यांत हायकोर्टे जजांच्या पायरीपर्यंत नदले आहेत. शाळांलाह्यांत प्राफेसर व इन्स्पेक्टिंग ऑफिसर्स, इंजीनीअर्स, डॉक्टर्स, वकील, सेक्रेटरीएटमध्ये अंतरसेक्रेटरी, टू गव्हर्नमेंट, रेलवेत मोठ्या हुद्याचे नोकर, व्यापारी, शेतकरी, माळगुजार इ. इ. कोणत्या खात्यांत व वेळांत हे नाहीत असे नाही. कोल्हटकर घराण्यांचा हा इतिहास पुढील पिढीला मार्गदर्शक व उद्बोधक होवी.

आता कोल्हटकरांची इतकी घराणी का आहेत ह्यासंबंधाने पाहू.

कोळथऱ्याहून एक पुरुष किंवा एक कुटुंब नेवऱ्यात जाऊन राहिले असे जर आहे तर सर्व कोल्हटकरांचे एकच घराणे असावयास पाहिजे. मग ही इतकी घराणी कशी उत्पन्न झाली? याचे कारण नेवऱ्यात एका कुटुंबाचा विस्तार होऊन अनेक कुटुंबे झाली व पुढे काळांतराने नेवऱ्यास सगळीं वीट भरिनासे झाले म्हणून म्हणा किंवा महुंमकी करण्या-

कविता म्हणून किंवा उदीम ध्यापार घेते अनेक कारणाकरिता दुसऱ्या मागीर काही जुद्धे गेली व तेथे ती स्थाईक झाली. इतिहास लिहून देव-प्याची पद्धत नसल्यामुळे कोण केव्हा आले याचा पत्ता नाही; यामुळे निरनिराळी घराणी झाली.

परशुरामभाऊ पटवर्धन हे मूळचे कोतवड्याचे व कोतवडे हे नेक्या-झालीचे होते, ते नेव्हा तासगाव प्रांताचे अधिपति झाले, तेव्हा त्यांचा आभ-याने तासगाव, कुंदवाड व मिरव येथे ही घराणी आलेली आहेत व त्यांच्या पिढ्याहि घोडघाव झाल्या आहेत. तेव्हा जस्त सवास केला तर ही घराणी नेक्याचे पराण्यात सामील होतील. कोल्हटकरांच्या घरा-प्याच्या जास्तीत जास्त ११ पिढ्या आढळतात. २५ वर्षांची एक पिढी या दिशेबाहेर २७५ वर्षे होतात. ८ ते १३ घराणी देशावर येऊन दीडदोनशे वर्षे झाली आहेत. तेव्हा जस्त संशोधन केल्यास त्याही घराण्याच्या कोणत्या तरी दुसऱ्या घराण्यात अंतर्भाव होण्याचा संभव आहे, शिष्टक मग सात घराणी रहातात. तीनशे वर्षांपासून कोल्हटकर घराण्याच्या इतिहास जवळपास झाला तर ही सर्व घराणी एक होतील.

प्रकरण ३ रे

ऐतिहासिक उल्लेख

या प्रकरणात कोल्हटकर कुलातील घराण्यासंबंधी प्रसिद्ध अप्रसिद्ध ऐ-कांगदपत्रे उपलब्ध झाली ती स्थलनिर्देशापूर्वक दिली आहेत. स्थलनिर्देशा-तील संक्षेपांची स्पष्टता अशी—

ऐ. = ऐतिहासिक.

ले. = राजवाडे संपादित मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनांचे संक्षेप.

यो. मा. वे. रो. = योशे माधवराव पेशवे यांची राजनिशी.

वे. द. = पेशवे दत्त भाग.

भा. इ. सं. म. = भारत-इतिहास-संशोधक मंडळ, पुणे.

श. श. = राज्याभित्ति शक.

ले. ३ ले. १८६

(१७)

श. १६७१ कार्तिक शु. १२
इ. १७४९ मार्ग. १०

रवोजी भोसले—रामचंद्र कोनर

तुम्ही पत्र पाठविले ते पाहून खेडनार्य विदित जाहला. आम्ही बरादरांतीहून गंगातीर प्रांते आलीं अशी. पुढे त्या प्रांती येत अथो. बरकट सविस्तर रा. कोनरपंताचे वर्षी लेखन केलें आहे.

वे. द. ६ ले १६

(१८)

श. १६७२ चैत्र शु. १४
इ. १७५० एप्रिल ९

ज्येष्ठराव मोरेश्वर—श्रीमंत भाऊराव पेशवे—

सडी फौज चारनांच हजारानसी यावे. जाणोजी भोसले याचे तम करणें आहे. आणि कासी भास्कर पासी विहाजी वैद याची कस्येचा मजकूर आहे त्यासी ल्हास यावयाचे जल्ल आहे त्याची रपोजीवावा झोलले की, आपण तेथें जमावानसी येऊ. आम्ही काही श्रीमंताच्या जिझ्यास उपसर्ग देणार नाही. आम्हांस सत्वर काहाडून लवकर घाटे लावावे. तुम्हांजो मोहिते वानी सांगितले की श्रीमंत तुमचे कार्यांत अंतर करणार नाहीत.

वे. द. ६-२९

(१९)

श. १६७२ वैशाख शु. ५
इ. १७५० एप्रिल २९

... जानोजी भोसले यासी हलद लागली... आणि राजेशींनी रपोजी व पुत्र विहाजी रपोजी कराडे... कासीराव भास्कर कोनरपंत असामी वस्त्रे ध्यावयासी गेली. सेले तिबडे दिली.

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह (२०)
दीक्षित पटवर्धन यथा

श. १६७२ पौष व. ४
इ. १७५१ जाने. ४

रोजनासा शके १६१२ माहे पौष शु. १ ता मा ३०

जमा

६२५ बिसाजी दादाजी कोलटकर.

नासिकी जमा पौष वद्य ४ नामेकरी
दीक्षित पटवर्धन परभारि पा. २४१

२

(२१)

श. १६७४ भाद्रपद शु. ६
इ. १७५२ आगष्ट ३०

खे. ३ ले. १८४

रघोजी भोसले—कोन्हेरपंत गोसावी

आमचाहि वृद्धापकाल तुमचाहि वृद्धापकाल, अशा प्रसंगामधी तुम्ही व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाही. याउपर कित्येक गोष्टी तुम्हास व आम्हास सांगितल्यावर त्या उभयतोनी चित्तात आणाव्या, पूर्व-वर्तमानां एकचित् असाविनागे सर्व उत्तम आहे, असे चित्तात आणून हे पण सध्या पवाचे जागा मानून तुम्ही चि. बाबूरावास वेळून येणे, हिकडील सर्वाथं विसीवा सांगतां कळू येईल. तुम्ही यावयास आनमान कराल तर आसण्या गळ्याची आन असे.

(२२)

खे. ३ ले. २०९

राजोजी भोसले—कोन्हेरपंतदादा

तुम्हाकडील वर्तमान बहुत दिवस कळत नाही. तेणेकरून चित्त उदास आहे. तरी पत्नी सविश्वरूप, आलिया जासुबावधेवर पत्नी परामर्श केले पाहिजे. सांप्रत आमचे सरंजामांत ती. रा. रघोजीबाबांनी अमलास खलेल करून आम्हावर मोगलांनी फौज रवाना केली असे. तेथे दरबारी आपण आहेत. आपण चित्तावरी धेतल्याखेरीज याचे पारफाय होत नाही. ती. रा. बाबासागा तेथे गेले आहेत. ते आपण भिल्लान देशर्जाप्रमाणे सरंजाम ठीक करून राजपणे घ्यावी. आपण चित्त घातले म्हणजे आमचे वर होईल हा भरंवसा पूर्ण आहे.

ऐ. पत्रव्यवहार

ले. ४२५

(२३)

याद—

अव्वल कोन्हेरराम बाळकडेत सेनासाहेबाचे दिवाणगिरीचा कारमार करून 'लक्ष्मीकांता'चे निशाण करावे.

४ ले. ४१८, ४२७, ४०७, ३५४ व खे. ३ ले. २२५वर हे निशाण वाडळते. रघुजीप्रमाणे ज्ञानोजीच्याहि पत्रावर हे निशाण आहे. नागपूर प्रतापचा इति-हासांत (पृ. ६० व १०५) 'सत्ताकांता' वा निर्देश केला आहे ती बरीबर नाही. ज्येकोजी भोसले ह्यांच्या पत्रावर मात्र (ले. १६८) हे निशाण आहे. बाकी सर्वत्र 'लक्ष्मीकांता' चाच निर्देश आढळतो.

बाबुराव कोन्हेर चित्तापावन महारनिलेखे शिखीव सेनासाहेबाचे दिवाण वुसरे.

ह्याचप्रमाणे ह्या दोघांकडे मुकुमदारीहि असून मुकुमदारीचे निशाण बहुत काय लिहिणे हे विनती. 'स्वानगीवर' बहुत काय लिहिणे. ताकीदीवर, आशा-पत्रावर 'मोर्तयात' असे करावयाचे, ही मुकुमदारी खुनाप बाबुराव व विपक-राव लक्ष्मण कोन्हेररामाचे नातू हाजकडेहि होती.

खे. ३ ले. १९२

(२४)

श. १६७८ चैत्र व. १४
इ. १७५६ एप्रील २८

नाळाजी राजारव—बाबूराव कोन्हेर

धोंडाजी नारिक नवाळे यांचे कर्ज खाशीस लोकाकडे येणे आहे त्यास तुम्ही ताकीद करून महारनिलेखे कर्ज वसूल करून देणे. त्यांचे दुकान खाशीस आहे. याचा हरपकविशी गौर करित जाणे.

(२५)

इ. सं. ऐ. डिपणे

श. १६७७ नेतर
इ. १७५५

अंजनवेल किंवावर गणेश कुण्य कोल्हटकर हे अमलदार होते.

खे. ३ ले. १८७

(२६)

श. १६७२ ज्येष्ठ शु. ५
इ. १७५७ मे २३

जानाजी भोसले—रामचंद्र कोन्हेर

रा. आप्ता यांसी खर्चास १०१५ हजार रु. पाहिजेत तेव्हा विषय होईल. तुम्हास कळेल त्या प्रकारे समजीती काढून १० हजार रु. पावेती खर्चाची वेगमी करून सत्वर वेळून येणे. पाटशियाकडील फेसला करणे, आम्ही उदरक कृच करित आहोत. तरी तुम्ही दिवसगत लाऊन एकंदर न राहणे. अविलंब येणे.

खे. ३ ले. १८९

(२७)

श. १६७९ आषाढ व. ११
इ. १७५७ आगष्ट १०

—बाबूराव कोन्हेरी

यादा नवाखान आमचे विचारो वर्तत होते हे निमित्त बाळकडे ठेवून ४ परफोय ईज्ज सरकाराकडे हा किला १७३९ शकांत गेला तोपर्यंत म्हणजे वेळवाईत १८ अमलदार ह्या किंत्वावर होते. रयातीक हे ३१ अमलदार होते.

त्याजपासून मुसलक बकिली दूर केली. विसालतजगास सांगितली. निजाम-अल्लीहि अवतारावादेस येणार तेव्हां तेहि याच विचारांत असलील. सलावत-जगानी ह्यांचे विचार हे मसलत केली असल येवशी आनीजी मोसल सेना-साहेब सुभा यांस लिहिले आहे. तरी तुम्ही मरारनिलेस सांगोन निजाम-अल्लीचे येणे अवतारावादेस न होय ते करणें.

खं ३ ले. ११६ (२८) श. १६८२ मार्ग. शु. २
इ. १७६० डिसेंबर २

सदाशिव चिमणाजी—यशवंतराव कोन्हेर+

तुम्ही प्रस्तुत कीठे आहां. तुम्हावरवीं कौज काय आहे. रा. बाबुराव कोन्हेर+ कीठे आहेत. सभ्य कोन्हेर कीठे आहेत.

पे. द. २० १३४ (२९) श. १६८२ पौष व. १४
इ. १७६१ जाने. १९

गोविंदराव मोरेकर—(नानास्वामी) पंतप्रधान. रा. जानोजी मोसले यांजकडून हंसपुरी गोसावी सप्तवलीस आले आहेत. रा. बाबुराव कोन्हेर आपल्या घरांत पादववाडी येथे आले आहेत. ....

खं. ३ ले. ११० (३०) श. १६८३ चै. शु. ५
इ. १७६१ एप्रिल ९

बाळाजी बाजीराव—बाबुराव कोन्हेर

मुंपेठे याणी बहुत भुंद आसंमिला. जगा जगा कित्यास मोर्चे लाविले. मातबर ठाणिघांत आमचे लोक आहेत. त्यांच्याने कोणाची कुमक होत नाही. याउपर ठाणी, किले रहात नाहीत. रा. गोपाळराव यांस ५१७ हजार कौबेनिशी पाठविणें. म्हणजे बंदोबस्त होऊन येईल, म्हणून लिहिले. देशास रा. नारी शंकर यास हाशीस खाना केले. त्यांचे हवाली कुल किले ठाणी कलज तुम्ही हुण्ड येणें.

+ ह्याच ' यशवंतरावास ताकीद करून खाना केले आहे ते जलद पावती-ल ' असा उल्लेख पे. द. मा. २२ ले. १०१ मध्ये आला आहे. तें पत्र २३-८-१७५९ चे आहे. ह्याचें टोपण नांव नाना असावें. क. १६ पहा.

११५००

महाराष्ट्र साहित्य अकादमी

पे. द. (मा. २३) (३१)

श. १६८१ चैष व. २

इ. १७६१ एप्रिल २१

श्रीमंत पंतप्रधान

आजिणे सादर जाते जे बंदुका व जेजाळा पाठवून देणे. त्याप्रमाणे करिगारास सांगोन करविण्या. इतक्यांत तुम्ही भारी जाली तम्बुळे कारीनार अफरकातकरका जाले. याउपर सुमता जालिवाचरी तयार होऊन सेवेसी प्रविष्ट होतील.

खं. ३ ले. २२९ (३२) श. १६८३ मार्ग. व ५
१८ जवळ पोप यश इ. १७६१ डिसे. १६

श्रीमंत वीर चरणी तत्पर

बाबुराव कोन्हेर निरंतर

श्रीमंत रा. मुख्य प्रधान—बाबुराव कोन्हेर नामजाद प्राप्त शाही. एते श्रीमहाराजा कौमार श्री भैयामुसाहिब आखरनु देवकी आपर पसगन अरैरुको मौजे पुजापरा वुमका दया हे सोपाये जाऊं. गाऊ एक तुमचो कोऊमुजाहिम हुई. मौजे पुजापरा एक गौव सरकारांतून तुम्हास भोकासा दिव्हा असे. सेवा करीत जाणें.

पे. द. ३२-२०२ (३३) श. १६८६
इ. १७६४

सो पुर्गावाई यास देवी निवाल्या सा श्रीसीतला देवी वास्तव्य नेऊल यात सो पार्वतीवाई याणी नवस केला होता तो १५१० प्री तौला १ सोने देवीची प्रतिमा १ व दिव्यी -१:-

सो पार्वतीवाई यानी श्रीवहिरी किले सिंहगड यास मुलवटा सोन्याचा नेला. आख ८७१

श्री अंबरीनाथ वास्तव्य किले सिंहगड यास ठालगुा मोगलाच्या दंग्यांत सेर सोन्याचा मुखवटा नवस केला तो दिव्हा या सो पार्वतीवाई.

हे जमदारलाना व रत्नवाला ह्यांवेरि बाळाजी जनार्दन यांच्या परवानगीने हातेले जमालचीतील ठालेख आहेत.

(३४)

श. १६८६

वे. द. २२-६

इ. १७१४ सप्टे. २८ नंतर

सो पार्वतीबाई—वि. रा. नारायणराव पेशवे.

स्वहस्ते पत्र दधीहावे. गेलियापासोत अद्यापि कांहींच पत्र लिहात नाही हे अपूर्व असे. वि. रा. रमाबाई बांली रजोदर्शन जाले (आश्विन शु. ३ शुक्र) हे पुत्रलामृत कलावे. दरकड तुम्ही तथे मवासगिरीत न राहावे. यडिलांचे पायाखी येकनिष्ठेने असावे.

श्री. माधव० वे शे.

(३५)

श. १६८५ माघ शुद्ध २

भाग २ पृ. ११७

इ. १७६४ फेब्रु. ३

बाळाजी जनार्दन—

कारकून निसर्गत दफतर यांचे तांदुळ खंडी किंवाण कोकणांतून हरष्टक जावाडून लखेदी करून एक विप पुण्यास आणतील त्यास साळशुदस्त्याो लाणू देणे. म्हणून जकाती विषयी दस्तक+ बाळाजी गणेश कोल्हटकर खंडी १ बैल सर १०.

श्री. मा. वे. शे.

(३६)

श. १६८६ आश्विन शु. १४

भाग २ पृ. ४८

इ. १७६४ आक्टो. ८

गणपतराव कृष्ण कोल्हटकर—याचे नावे सनद की, परमाणे वेग पंचमहाल येथील मामलतांवर चढ सालमजकुशरासून रुपये १० हजार दहा बाळून तुम्हास मामलत सरभुभाडून करार करून दिली आहे... तरी बयतीवर जावती न करता सदरदू नदाची बेरीज साधून इमाने घेतोन जमल चौकशीने करून ऐवज सरकारांत सरभुम्याकडे पावसा करीत जाणे.

वे. द. ३२-१७९

(३७)

श. १६८६ मार्ग. ९

इ. १७६४ डिसे. १

ती। श्री मातुशी पार्वतीबाई य मातुशी सगुणाबाई यांजकडे धर्मा

× ह्या पार्वतीबाईंच्या पत्रावरून नारायणरावाचा स्वभाव विळर व वृत्ति शोरे-फट आणि हुबपण्याची होती हे दिसून येते.

+ असेच कोल्हटकर कपटीचे उल्लेख भागव्याहि आले आहेत. जनार्दन कृष्ण कोल्हटकर (किा पृ० ११२). हे जनार्दन, पार्वतीबाईंचे स्वयं वंशु होत.

* हे पार्वतीबाईंचे बडील भंयु. क. २५ पहा.

दायाचा लुच मज्जा होती म्हणोन कलले व तुम्ही येकदीन लिहिलेच होते। त्यास, ये गोष्टीचा बंदोबस्त करणे, परवानगी सिवाय काही न देणे.

वे. द. २०-१७९

(३८)

श. १६८८ चैत्र व. ११

इ. १७६६ एप्रिल ५

जानोजी भोसले—रघुनाथराऊ दादा

...जोवर हिंदुस्थानातून आपण येत तोवर घममुल्लूक साधुकार सर्व उद्गून आपली येण्याची आमद ऐकता निघोन जावे अगर मसलत हातास आली तरी करून पाहावी. या मज्जेत या बाबुराव कोन्हेर व आणीक ब्यार इमानी मिळत पैगाम केला की श. दिवाकर पुरुषोत्तम हाती या. कैद करतो. सर्व आम्ही चालवितो. दखिनेत सूत्र करतो. ऐसे फंद पत्ती कोठ-वर लिहावे !

(३९)

श. १५८९ माघ व. ४

वे. द. २२-२१५

इ. १७६८ फे. ७

१ द्वारकाबाई,	पार्वतीबाईंची आई	
लक्ष्मीबाई,	या भावाची गायकी.	
२ गौतमाबाई	ही मामी	
३ ठमाबाई	पार्वतीबाईंच्या बहिणी	
४ ठकुबाई		
५ आनंदीबाई		
६ दयाबाई		

१ गोडुबाई हे हिचे अपर नांव. दिने निपळण येथे गौतमेश्वराचे मंदिर बांधिले. व हिनेच तुळापूर येथे दान दिव्याचेही आढळते.

२ कृष्णाजी मेरेवर कोल्हटकर यांची पत्नी.

३ तळे येथील मेहेदळे यांजकडे दिली.

४ जांबेगावकर भातु यांजकडे सासर.

५ पोयनेकर मेहेदळे यांची ही सून झाली.

६ हे नांव सधु असें आढळते. ही पुणे येथील मेहे घराण्यात दिली.

यो. माधव० पे. रोज (४०) श. १६९० चैत्र व. १०
भा. २ पु. २३४ इ. १७६८ एप्रिल १२

पुणे शहरच्या कोतवाली कामांत+भिकाजी नाईक कोल्हटकर फवर्णस
पास सालिना मोर्शन द. २०० तेमणूक असे.

(४१) श. १६९० माघ व. १४
पे. द. २०-२४४ इ. १७६९ मार्च ७

महादाजी बलाल—

... काळ साख रुपये लक्ष्मण कोनेर घासमाणभेंच सातते राऊत देऊन
रवानगी जाली.

(४२) श. १६९१ भाद्र. व. ३०
पे. द. ३२-३८ इ. १७६९ सप्टे. २९

विसाजी केराव—रा. मोत्याजीराय विचरि

श्रीमंत सौभाग्यादिसंपन्न मातुशी पार्वतीबाई व रमाबाई श्रीगणपती पुजे
वेधे येणार. तेव्हां रानागिरीसही येतील तरी घाल, गलबेंत गोदीबाहेर
काढून कार्याकारण बालके सामानाची तरतूद करून रानागिरीस आणून
बाईबाहेरपास दालविणें. हुकारणी करून दान पैला तीकांची सरवती करून
दासविणें.

(४३) श. १६९१ आश्विन शु. ६
पे. द. २०-२८६ इ. १७६९ आक्टो. ६

नागीराम—रावसाहेब (यो. माधवराव) त्याभी.....Xरवोजी-
बायाही नवावास हाती एक पोडा बेंक व बल्ले आकरा मोहरा नजर
केल्या ... भास्करपंताचे पुत्र कासीपंत याही पाच मोहरा नजर केल्या.

(४४) १६९१ श. १६ आश्विन व. १०
पे. द. २०-२८७ इ. १७६९ आक्टो. २४

विठ्ठल सामराज—रावसाहेब (यो. माधवराव) स्वामी संप्रत नवीन

+ पुढें फ. ४९ पहा.

X हे नागपुरकर सुवोजीने पुत्र दुसरे रघुजी नोंदले.

वर्तमान रा. बाबुराव कोनेर+ येथे आले आहेत, त्यांस ७ २१ मिन्हुस
मानुषासही मुजमूची बल्ले सेनासाहेबांनी दिली. कासिरायाची मातुशी येथे
आहेत त्यांस दीची हजारोंचा सरंजाम देणार असे आहे.

(४५) श. १६९१ कार्तिक शु. ३
पे. पत्रव्यवहार छे. १२१ इ. १७६९ नोवें. १

...राजकी वर्तमान पोसले बाणी श्रीमंतांस हत्ती, बल्ले बहुमान पाठ-
विता. यांहीं त्यास बल्ले बहुमान पाठविता...देवाजी चोरपोडे राजवर
भोसल्याची इतराजी झाली. त्यास कारभारातून दूर केले. संप्रत पुगिबा-
हुन श्रीमंतास विचारून राजेश्री बाबूराव कोन्हेरX पास नेले. त्यास दिवाण-
सिरी दिव्ही.

(४६) श. १६९३
पे. द. ३२-१४७ इ. १७७१

रामचंद्र कृष्ण भातखंडे—श्रीमंत रा. (हरिपंत) तात्या.

जंजिरे पास सरकारची पत्रे घेऊन खाली येऊं लागलो तेव्हा श्रीमंत सौ.
गजबुळे० पार्वतीबाई व रमाबाई याणी आशा केली की श्रीमंताचे घरीही
सावकाश नाही. याकरितां तुम्ही बतनी देव दिने श्रीमंत व श्री येथे जाऊन
शौच मनास आणून होईल वर्तमान ते लिहून पाठवावे म्हणून आशा.
त्याप्रमाणे क्षीर्षी जाऊन देवास विनंती प्रसाद लाऊन प्रसाद जाले त्याची
बाद अलाहिदा श्रीमंताकडे रवाना केली आहे.

(४७) श. १६९३ आश्विन शु. १
भा. द. सं. मंडळ संप्रद दीक्षित पटवर्धन वस्त्रा इ. १७७१ आक्टो. ९

+ हे 'बाबुराव सेनासाहेबसुभा यांचे सवायमे आहेत अशी वंदना आहे' असा
जिल्हा २८-९-१७६९ च्या हाच भागाच्या ले. २८५ च्या लेखाकित आला आहे.

X ले. ४३१ कोन्हेरराम दिवाण असा जिल्हा आहे. पण पे. द. भाग २० ले. २९१
मध्ये ह्या बुर्डीक महिन्यांत मोरोबादादास कोणी कळविले आहे की, हे बाबुराव
बागितले काम करतात. मसळतीमध्ये नाहीत.

रोज नामा शके १६९३ माहे आश्विन शुभा १ ता वा ३०

जमा
८०६॥- कुण्णाजी विश्वनाथ कोल्हटकर ८०० कुण्णाजी विश्वनाथ
कोल्हटकर वा १३
वा २ पुतली तोले दर १६८२ प्रा ताटे अर्कोट गंजीकोट- प्रत
५०८८॥; देखिले गणेश माहादेव
११८ अर्कोट गंजीकोट प्रतनामे पुत- विपलकर त्यांनी देखिले
की खाते परभार अमानत पा. ७१ हरि बल्लाल रुदके जमा
त्याचे परभार पा. ७२

इतिहास सं. (४८) श. १६९४
पे. द. कागद पत्रे. इ. १७७२
' पादी सरंजामी कौज स्वारी रा. पंतप्रधान '
ह्या पादीत ' पैकी देशी आले सभागमे वगैरे ' असे म्हणून
' भिकाजी + महादेव कोल्हटकर यांचे नावें स्वार २०० ' ही नोंद
आली आहे.

भा. इ. सं. मंडळसंग्रह (४९) श. १६९६
दीक्षित पदग्रंथन वखा इ. १७७४
रोजनामा शके १६९३ माहे

नावे
२४२ गंगाधर गणेश कोल्हटकर या
ज्याज वा हिशेब चैत्र शुभा ९ शके १४ ता चैत्र शुभ १ शके १७
दरमाही दर सदे ॥८ वा प्रा २४२॥- वजा रयात ॥१- बाकी जमा
व्याजखाते परभार पैकंदर बाकी येवे वा खत चैत्र शुभ २ शके १७
व्याज दर सदे ॥८ वा प्रा ३८२ चैत्र मासी साढा करून देवावे पा ९८

+ ही नोंद कर्नाटकांत ई पयक स्वारीवर गेली होती त्यासंबंधीची असावी.
+ हे ' भिकाजी नाईक कोल्हटकर राजसभुवनने लढाईत होते असे, खरे प्रस्ता-
वनेमध्ये पंतप्रधान शकावलीतील उल्लेखावरून म्हटले जाई. क. ४० पहा.

स. मा. पे. री. (५०) श. १६९८ कार्तिक शु. १
भा. २ पु. १२४ इ. १७७६ तोबे. १२

देशांतोल बंदे—तोतया-जनार्दन आयाजीच्या कीर्दीपैकी.

लक्ष्मण कृष्ण कोल्हटकर* तोतया वरीवर सापडले आहेत, त्यांस पूर्ण
कुलाच्याच चांगला बंदीबस्त करून देवावे. पुढे देखून पत्र वेईल तसे करावे. पूर्ण
तेथे देवावे. धान माणसे, एक माझण, वगैरेवर आहेत. त्यांसुद्धा देवावे म्हणून
रघोजी आंगरे वगैरेत मावसरलेल बांस.

पे. द. ३६-३२२ (५१) श. १६९८ वैशाख शुभा १०
इ. १७७७ जाने. २५

हरिपंत स्वामी

भिकाजी नाईक कोल्हटकर+ याचे बांलण्यांना प्रकार लिहिला तो
कळता; पैसियास त्याचे पोटाची सोय करावयाची आहे. कसवी. पंशु
तोतयाचे राजकारणांत पुढे होते; सखे X वंशु तिकडे पाठविले होते.
खं. १२ ले. २९४ (५२) श. १६९९ आश्विन शुभा ७
इ. १७७७ आक्टो. ८

साधवराय नारायण प्रधान—विसाजी केशव

सरसुभा प्रांत कोकण येथील फडगिरी रा. गोविंद विठ्ठल यांजकडे
होती ते दूर करून रा. बलवंतराव महादेव कोल्हटकर यांजकडे सांगितली

* प्रसिद्ध सदाशिवराव भाउसाहेब ह्यांच्या परती पार्वतीबाई त्यांचे हे वंशु
होत. ह्यांची सुटका तोतयाचें खूब मोठ्यानेतर झाली असून ह्यांनी,
पेशव्यांच्या दुसरा दरबारांत एक मोहोर तजर केरवाचें सांगितलें आहे. राज-
निशी भा. १ प ३०४, पार्वतीबाईंच्या माहेरच्या काही मंडळीना निर्देश
क. ३९ मध्ये पहा.

+ भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईंचे सखे पुलतवंशु आहेत. क. ४९ पहा.

X नानाफडणवीसाचे चरित्रांत पार्वतीबाईंचे माऊल रघुनाथराव कीळटकर
हेहि तोतयात मिळाले होते असे खरेप्राप्ती यांनी म्हटले आहे (पृ. ५२)
पण हा रघुनाथराव पार्वतीबाईंच्या जुलता होय. पे. द. भा. ४४-२० मध्ये ह्या
रघुनाथांना निर्देश नाही व लक्ष्मण कृष्ण हे पार्वतीबाईंचे वंशु तोतयाकडे होते
जसे स्पष्ट अन्यत्र आले आहे.

होती, ते हाती वर कल्प येराजी मो देणें. येतन सालिना ५०० व. खुद्द, १००० पालखी. १६५ पागे आ ३ एकूण. २२॥ तेल दिवटीस दरमहा ८८७॥ मो सालिना वजन पके ८८॥ दर ८४ मो एकूण १६८७॥ पावर्ति जाणे.

दे. ले. सं. ८-२९१९ (५३) श. १७०७ आक्क वय ७
इ. १७८५ आक्क २६

चितामण पांडुरंग (पटवर्धन पुणे) — गंगाधरराव (पटवर्धन).

...सा॥ कोन्हेर ध्यंकोजी बाजवरोबर सालख्या दोन नॉईस ती. सी. कुसाबाईस व सी. मनाबाईस आणाक्यास पाठविला होत्या भास ती मिरवेस गेली नाही.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५४) श. १७१०
दीक्षित पटवर्धन इ. १७८८

नामवही-१७१०—११ परशुराम बाबुराव कोल्हटकर.
१५ माधवराव लक्ष्मण कोल्हटकर

(५५) श. १७१० कार्तिक शु २

स. मा. पे. भा. ३ पु. २३ इ. १७८८ आक्टो. ३१ सफर १
कारकून निसवत दत्त-

दत्तके—तांदुळकरी—बेलसर

हरी नारायण कोल्हटकर* — १ — १ — १०

* पुढे क. ५९ पहा. त्या कुसाबाई प्रसिद्ध गोपाळराव पटवर्धन, साडेतीन रात्रीपेकी पहिले, त्यांच्या कन्या होत. त्यास कोन्हेररावांचे नातू जे खुनाथ बाबुराव ह्यांना दिले होते, सम इ. १७६३ च्या पूर्वी झाले असावे. दे. ले. पत्र नं. ८९ व ९०.

× हे दोघेहि पाडेवाडी घराण्यातील कोन्हेररावपंथाचे नातू होत. क. ५९ पहा. ह्या हरी नारायणाच्या लग्नाची असाच उल्लेख दुसऱ्या बाजिरावाच्या राजनिक्षीत पृ. २०५ वर आला आहे व त्याचा काल इ. १७९७ असा आहे.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५६) श. १७०१ माघ व. ५
दीक्षित पटवर्धन, पुणे इ. १७९२ फे. १३
रोजनामा शके १७१३ चाल्युन ह्या १ गुरुवार ता शुभा १५ गुरुवार जमा

१०० गोपालराव लक्ष्मण कोल्हटकर+
वा हिसेव ता माघ वा ५
५०॥ व व्याज दर १॥ मो प्राी
५०॥ वजा सुट -१० बाकीते
जमा व्याज खाते परभारे शिका
४२॥ बटा रुपये ८५०॥ एकूण दररोडे
५ मोव जमा बदाखाते परभारे
चादवडास
७ चादवड शेरस ता येराजी
बापूजी परभारे

१००

श. १४९

स. मा. पे. श. (५७) श. १७१३ च्येष्ठ व. ८
भा. इ. पु. १२१ इ. १७९१ जुलै २३

परसू पिन जावजी जमवाडा निसवत चिमणाजी नीलकंठ कोल्हटकर यामें हमजाचें लोक पाट उत्तरेन चिपळोणास गेले म्हणोन खोटी पातमी येऊन सांगितली समज किल्ले चाकण येथें अटकेस ठेवण्यास, गरीबर सलाराम विश्वनाथ बाजकडील प्यादे देऊन पाठविला असे, तरी किल्ले मजकुरी पळे बंदोबस्तानें अटकेस ठेऊन याजपासून किल्ल्याचे इमारतीचे काम येऊन पोटास शेर शिरस्तेप्रमाणें देत जाणे म्हणोन भगवंत नारायण याचे नांवें सनद.

+ ह्याच दीक्षित सराफांच्या ह्याच वर्षाच्या वहीत 'बाबुराव कोल्हटकर वार्कर' ह्यास आक्क नास दखिणा म्हणून व. १ खर्ची पत्रव्यानी नोंद आहे. व १७१० व १७११ शकवर्षीत गोविंदनट कोल्हटकरांचा धर्मादावखात्यात उल्लेख आला आहे.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५८) श. १७१४ पौष शु. ५
दीक्षित पटवर्धन बघा इ. १७९२ दिसे, १८
रोजनामा शके १७१४ माहे पौष शु. १ शुक्रवार ता. शु. १५ शुक्रवार
जमा

२४४ गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर देखिले गोविंद हरी यथे पा
पत्र कोल्हटकर पांच शेख ता नारी निलंकठ साने दिसा यथे वोनशा
रुपयाचे खत तुमचे यथे या अथळ हेते ते वेतले असे.

या ९ रविवार शेख

२०० सिका ऐन

४४ चांदवड ध्याज संवित

२४४

सदरहु खत व पत्र खतात ठेविले असे पा. १०७

जमा

२०० गोविंद रघुनाथ कोल्हटकर* तुम्ही हुंडी गुरोजेहून पेट्यालीची
लहणी पाटाविली पितावरदास जीवनदास याजवर गुरोजेहून नधुराम कुलखी
यानी लाि राखिले मारनिलची लाि मिति कार्तिक वा ८ पासून मुदत
वंदी रोज ४० दाखल मिती पौष शु. ५ भौमवार हाती सिका शेख
अमानत जमा. पा. १०५.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (५९) श. १७१७ फा शु. १
दीक्षित पटवर्धन बघा इ. १७९६ मार्च १०

रोजनामा शके १७१७ फाल्गुन शुा १ शुक्रवार ता वा २० गुरुवार
जमा

९५० परशुराम बाबुराव कोल्हटकर
नस्ती पांडवबाई शुा १ सिका वा
खत व्याज दरसदे १॥ विा प्रोा शुा
माहे १२ शेख हस्ते सिवजी ताा
लक्ष्मण हरी सहस्रसुदे कारकून
विा मारनिले. पा. ११५

* हें पार्ष्णीबाईचे खुलदख्तु होत.

+ मार्च म. ५४ पहा.

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (६०) श. १७१८ वैशाख दा इ
दीक्षित पटवर्धन बघा पुणे इ. १७९६ मे २८
रोजनामा शके १७१८ वैशाख शुा १ रविवार ता वा ३० रविवार

जमा

४९५ परशुराम बाबुराव कोल्हटकर, सिका शेख हस्ते बाबाजी पंत
वाल वा ६ पावती दिवली असे. पा. ११

भा. इ. सं. मंडळ संग्रह (६१) श. १७२० आश्विन वद्य २
दीक्षित पटवर्धन बघा इ. १७९८ आक्टोबर २६
रोजनामा शके १७२० माहे आश्विन शुा १ ताा वा ३०

जमा

२५ बाईखाते चिठी देवी केली राखिले

हरी चितामण दीक्षित तंगे देखिले

सौ. कुसाबाई कोल्हटकर बाबूबा

देऊन उतर पाठवावे हस्ते मंयकमेत

नितले वा २५ पान ४८

शे. ल. वैद्य संग्रह (६२) श. १७४२ चैत्र शुा १
बाई इ. १८२० मार्च १५

नारायण व आनंद बाबुराव देव—वे. गोविंदभट नारोबा नाईक*
कोल्हटकर

आमचे घरी, बाईत, श्रीविष्णुमंदीर केलेले आहे. त्या देवाची पूजा
बहुत दिवस तुम्हांस सांगून कुठ्यासुद्धा बाळांत विन्हाड ठेविले होते.
आतां ती जागा तुम्हांस पुरेता सवय घराब्या दखणेस पागेचे तीन शेपे
मातुःभीने आयेवेलून तुम्हांस रहावयास बक्षीस दिले—चतुःसीमा...
आणखी तुम्हास त्यात इमारत करणे जाह्यास सुखरूप करावी. घस
विकणे गहाणटाकणे तर तुम्हास अधिकार नाही.

+ ह्या दीक्षित सावकारीबाबू शके १७५२ च्या रोजनामावरील 'माळ को-
ल्हटकर बाईकर, छास पागेदे (बाहागडने)' दिव्याचा उल्लेख झाला आहे.
* पुढे बारबाईची धेत्री पाडव्यालाच काराटी ह्या वैशाख्या इनाम पांवांकडून
इ. ६० श्रीविष्णूच्या पूजाउत्सवानिमित्त दिले आहेत.

शं. ल. वैद्यकेशव वार्डे (६३) वा. १७५१
 ३. १८२९
 तालेवंद या देवहा, यव्यार प्रांत नानासहू अंतरेवदी स्वारी रा. रामचंद्र
 कासी+ शुभेदार या सव्वाय गोविंद वगैरे ... एकंदर जमा १, ६९,
 १२४।॥

वागुदेव पुत्रोत्तम कोलटकर (६४) वा. १७५६ वैशाख वद्य ४
 पौष बाजकडून ३. १८३४ मे २६

✕ रथोडी आणि वजारतवा—मोरेश्वर पुरुषोत्तम कोलटकर*

विनायक परशुराम दिवाणजी बांची कन्या सौ. आंबाबाई तुम्हांस
 दिली. त्यास लग्नसमई सरकारातून साडीचोळीवरत गांव इनाम घावयाचा
 ठरला. तो मौजे सावरसई तर्फ बाकूरुळ प्रगणे साकते तालुके माणिकगड,
 हा गांव दरोबरत आकारवंद करून दिल्या. त्याप्रमाणे हकदार व नेमणूक-
 दार वजेची कलमे विकडील तिकडे नेमून दिल्या प्रो चालवून बाकी दरो-
 बरत वंशपरंपरेने उपभोग करणे मोहरम १६

मा. इ. सं संकळ (६५)
 संग्रह १६

वेटा बाई समस्त हवेलीपैकी " ५ मौजे येकतर हा गांव जयरास
 बाबुराव कोलटकर बाजकडे इनाम तेथे सरकार असल देशमुखी व पांढव-
 रावचा अंमल मिळोन. "

६ " मौजे भोगाव " वरील प्रमाणे.

ही नोंद सातारा इलाख्याचा देह झाडा हा शक १७६० (इ.
 १८३८) मधील पुस्तकातील (पृ. ३७८, ३७९) आहे.

+ हे भास्करराम कोलटकरांचे नातू होत. त्या तालेवंदात तीन परमण्यांचा
 वसूल व तोहि जकात, ऐन, मजदूर, खेरीज जमा इ. बोटबाची सुद्धा वाळविला
 आहे. फडनीस व मजमदार यांचे नावे एक हजार व सहाशे रुपये पडले
 आहेत.

✕ रावोजी थोडे मृत्यु इ. १८३८ दिसे. २६.

* हे पण पराण्यापैकी सावरसई शालेचे संस्थापक.

तासगांव संग्रह (६६) वा. १७८७ आपाद घ. १२
 इ. १८६५

पांडुरंग विठल कोलटकर देशमुख—कुण्याजिविताहा सळाळ कोलटकर
 देशमुख वकील.

तासगांव येथील वडिलांजित पर आमच्या विद्याचे राजगी जागा
 हमक्यासह तुम्हांस गाडी सुती रु. १०० येऊन सर्व हकासाह खरेदी दिले.

प्रकरण ४ थें

वंशावली+

पा.	पा.
१ नेवरे ३४	१ जळगांव दामोद ६५
२ पांढववाडी ५४	१० चारवडे ६५
३ पण ५२	११ पुणे ६५
४ बाई ५६	१२ आजळे ६५
५ मुरुड ५४	१३ बजोदे ६५
६ डेभुर्णा ६०	१४ तासगांव ६६
७ सांगली ६२	१५ कुंदवाड ६६
८ चारोळ ६३	१६ मिरज ६७

+ प्रत्येक पराण्यापुढील जोड आंकड्यापैकी १ हा त्या पराण्यात एकंदर
 पुरव्यवृत्ति किती, पैकी हवात किती आहेत हे ररा आंकडा दाखवितो. हवातचि-
 पुढे ० अशी धूण आहे.

घराणें १ लें-नेवरें (१४५-१६५)

206-78 Narmani P35

112-46 Kesmani P41

127-41 Ramman P45

445-165

१ दिशनाथ १ नारमानी १ केशी
२ राममानी २ केशमानी २ बाळाजी

४ ५ ६ ७
१ बाळाजी १ सखी १ बाबाजी १ शिवराम (आसा)
१ शिवराम १ मोरो १ विसाजी

१ निळी १ अरवा १ बाळकृष्ण (भाऊ) १ जयराम
२ श्रीधर
३ विष्णु

१ चिमणाजी-बाळदेव १ विनायक
२ परशुराम
१ काशीनाथ १ गोपाळ
१ मोरो १ केशी १ नारो

नारमानी शाखा (२०६-७८)

Details for P 67-79

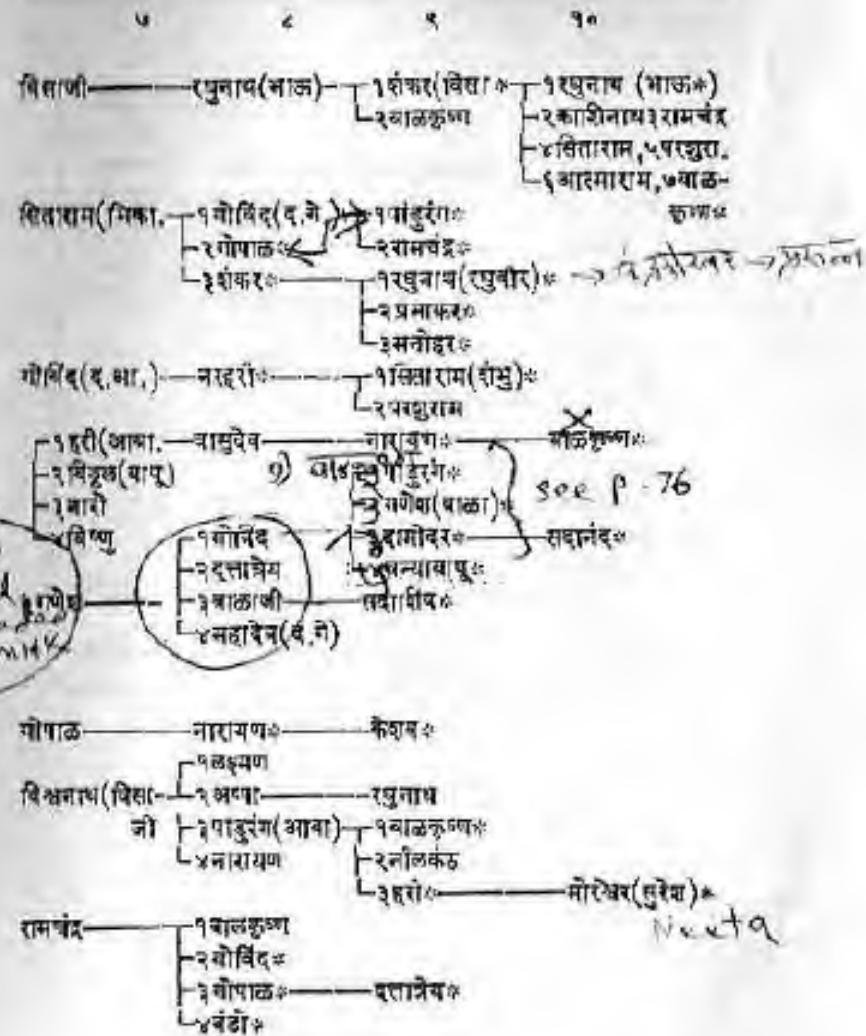
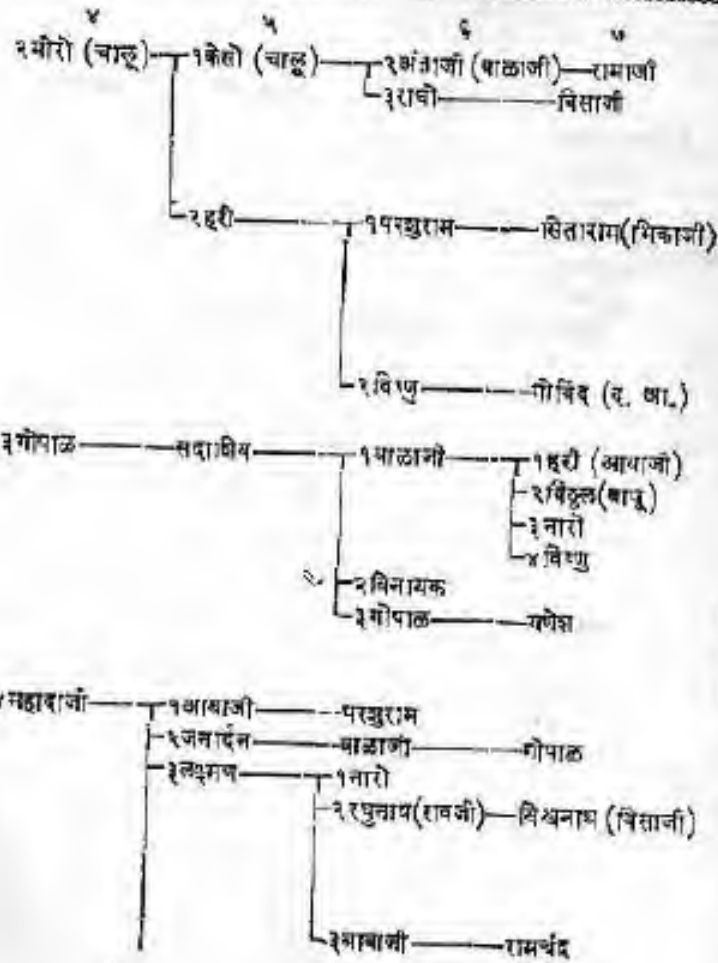
१ शिवराम १ शिवराम १ गोपाळ १ महादानी
२ मोरो २ गोपाळ १

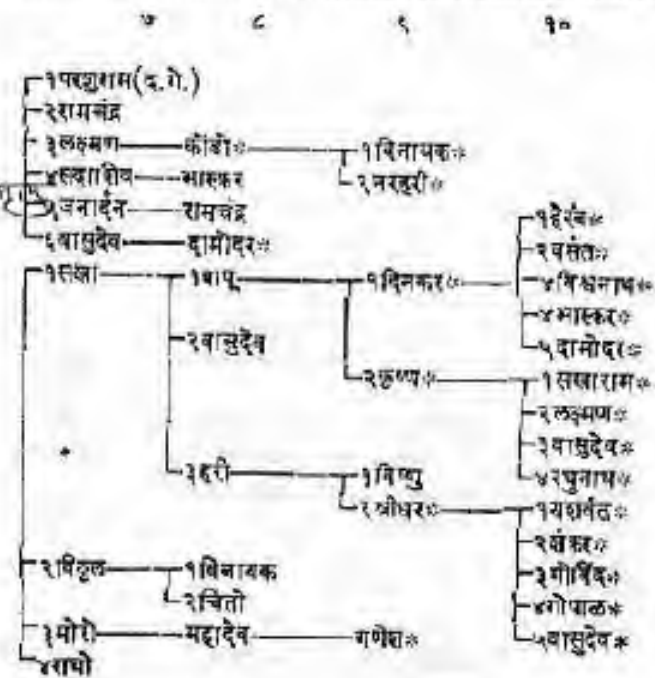
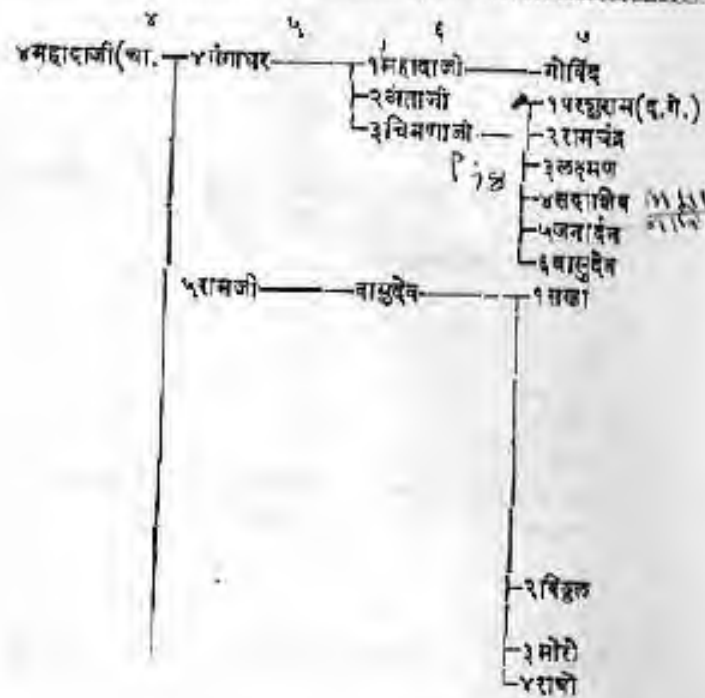
शिवराम (भाबा) १ केशव १ रामचंद्र*
२ विनायक* २ लक्ष्मण*
२ शिवराम*

१ जयराम १ गणेश
२ रामन

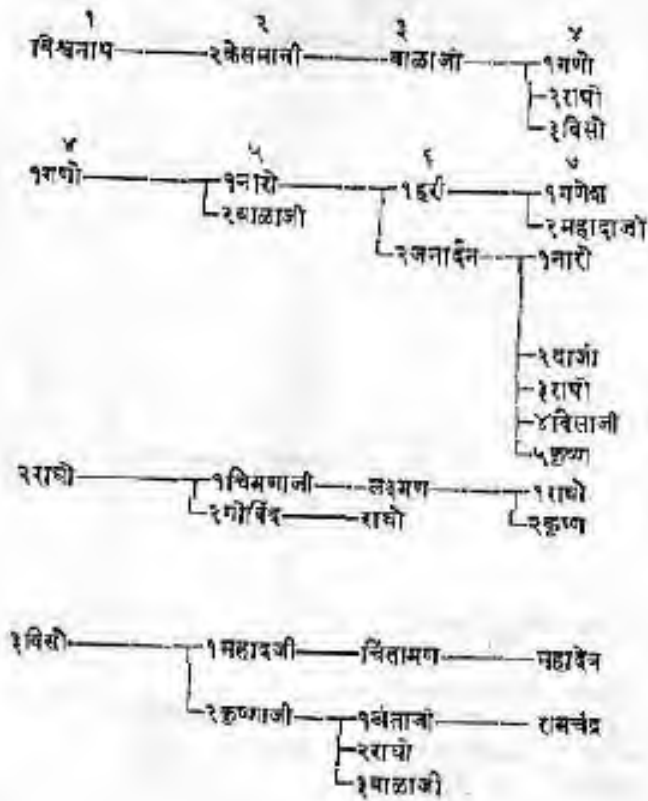
१ श्रीधर १ गणेश १ नरहरी १ अनंत
२ गोपाळ २ श्रीधर २ गजानन (बंछ*)
३ बाळकृष्ण (भाऊ) १ महादेव (बीपु)* १ गणेश (बसंत)*
३ विष्णु १ श्रीपाद १ लक्ष्मण* १ राम*
२ रामचंद्र २ दुरी (बाजीराव)* १ राम*
३ गोविंद १ दत्तात्रेय* १ आलचंद*
२ गोपाळ १ मनोहर
३ प्रभाकर
४ नारायण (आनंद)*
५ अण्ण* (Arrived 7) Viles

१ विनायक १ कृष्ण १ काशीनाथ १ बाळदेव*
२ परशुराम २ तोलकंठ २ गजानन*
१ काशीनाथ १ केशव १ नारायण १ आलचंद*
२ गोपाळ २ केशव २ सदाशिव*
२ केशव (द. ते.)*
२ लक्ष्मण*
३ विष्णु*
४ गजानन*
३ कृष्ण १ गोविंद*
४ दुरी १ केशव (द. भा.)*
२ गोविंद २ लक्ष्मण

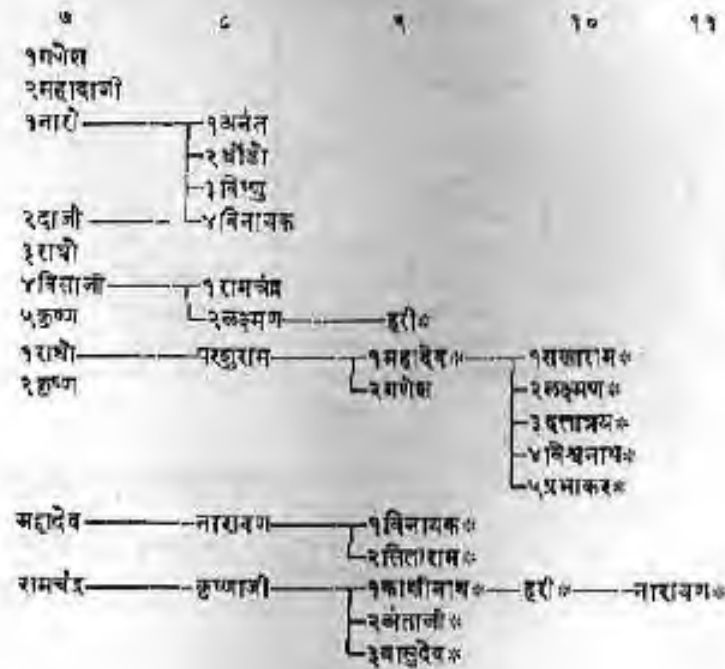

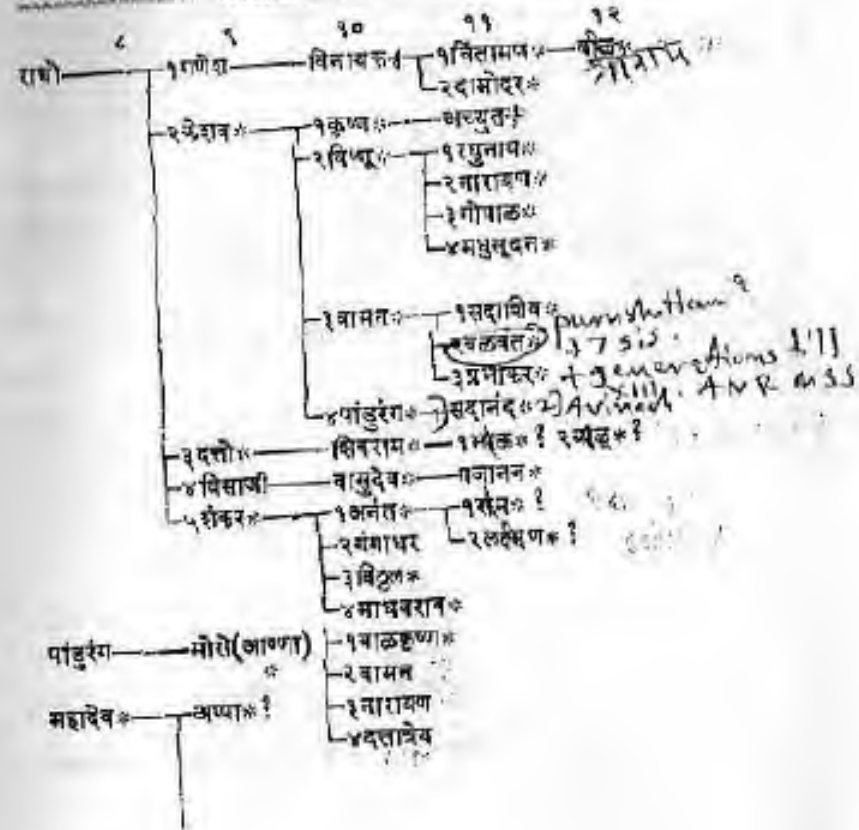
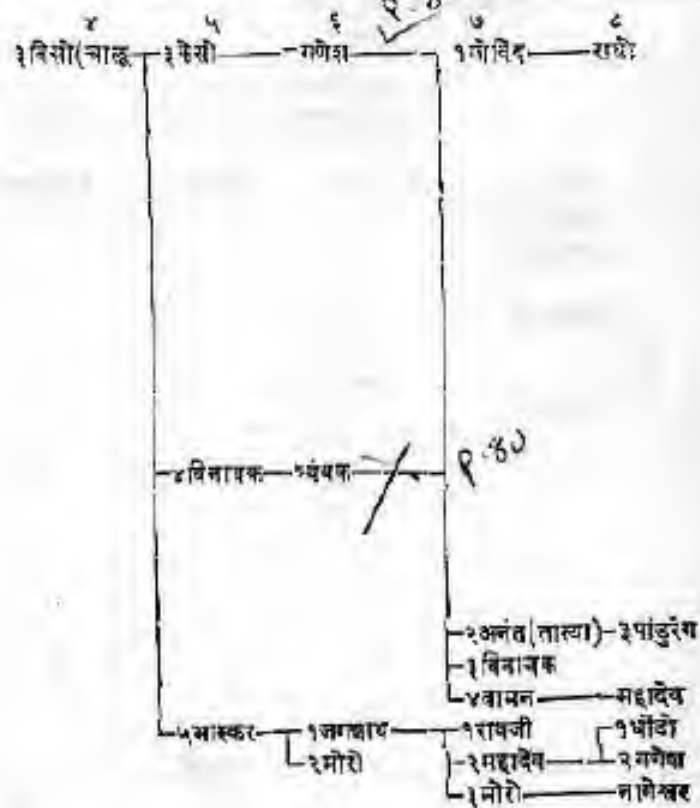

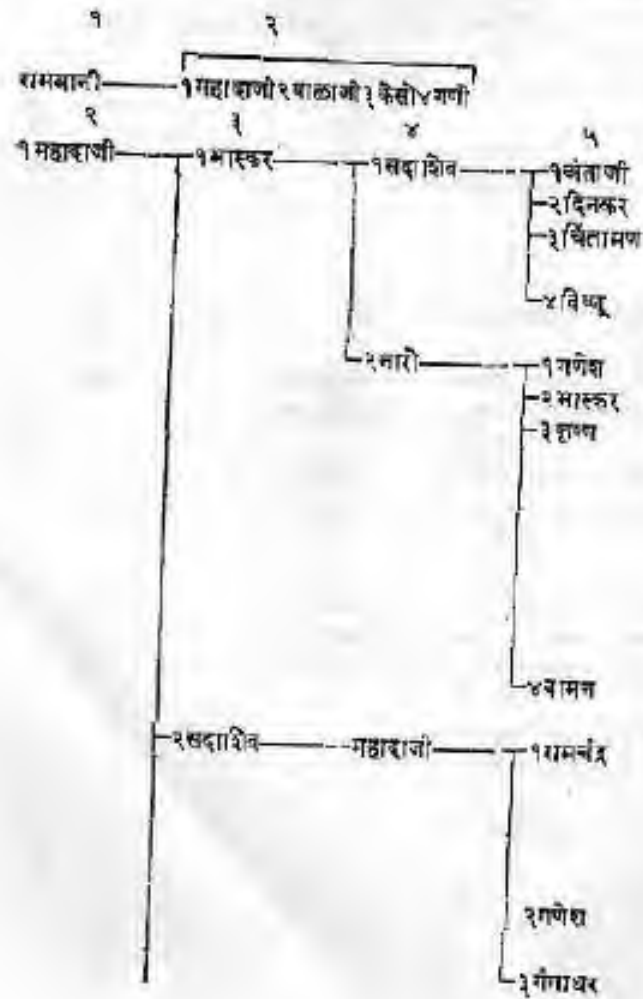

नेवरे-केसमानी ११२-४६

Details pp 73-83

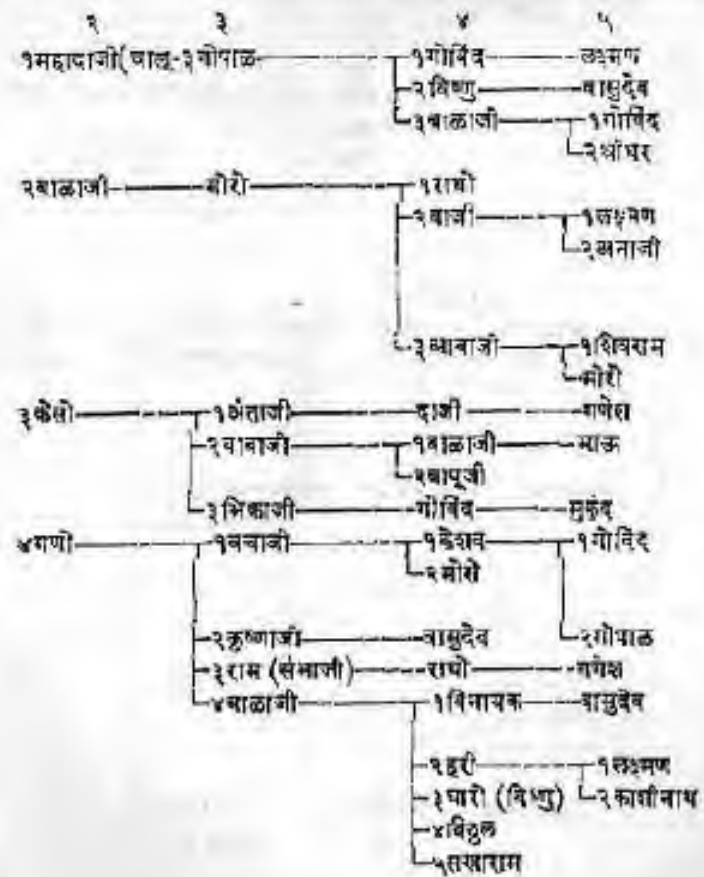

मेवरे रामबानी (१२७-४१)

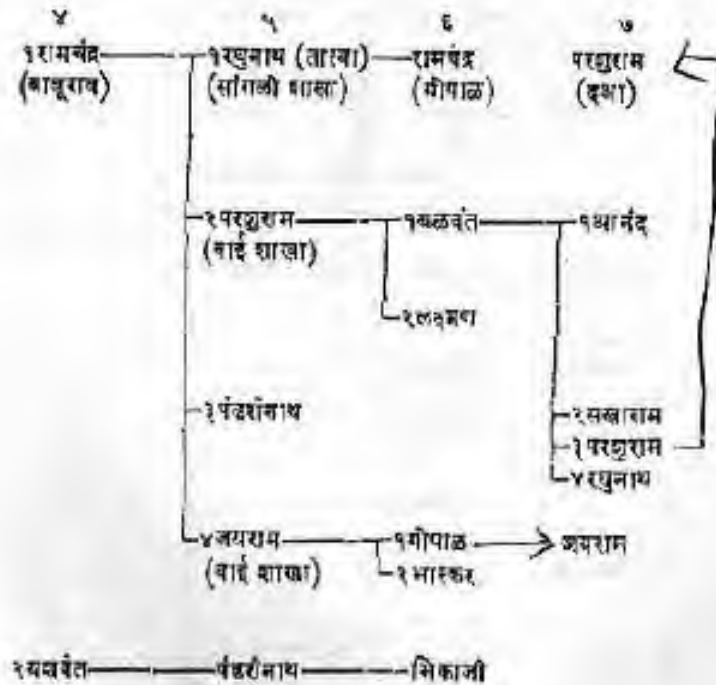
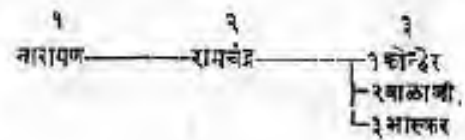
पृष्ठांक ८३-९३

घराणें २ रे

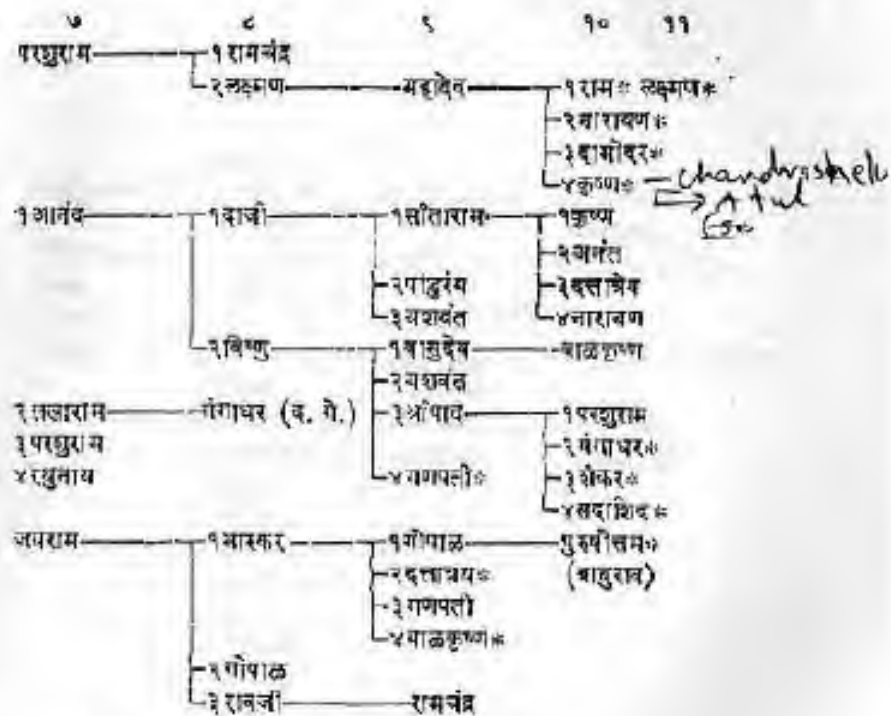

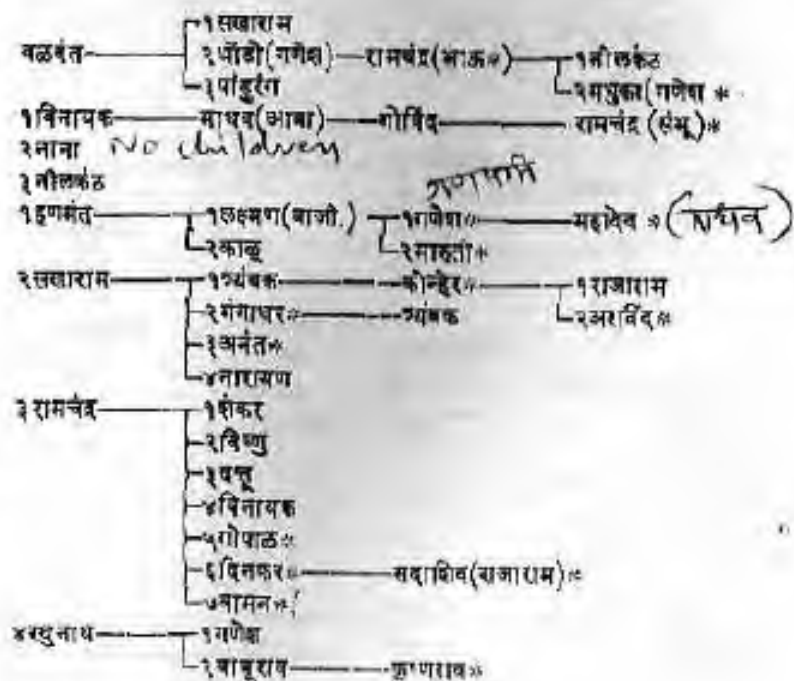
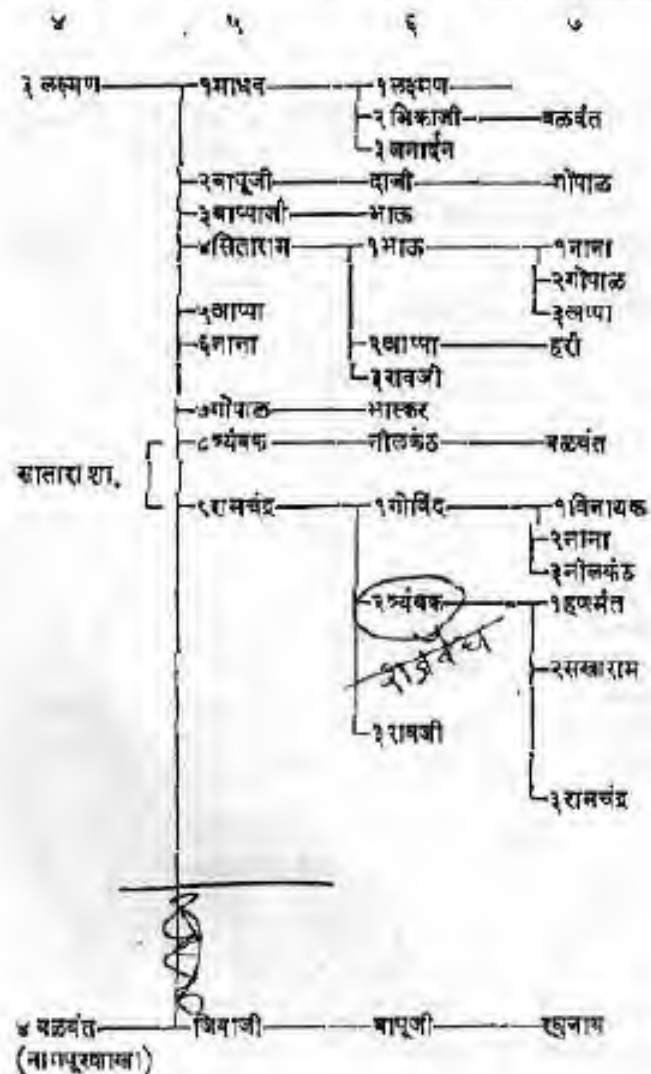
पांडववाडी (१३९-२७) details p ३७

१ रामचंद्र, २ सखाराम, ३ लक्ष्मण, ४ कलवंत, ५ गोविंद, ६ रावजी.

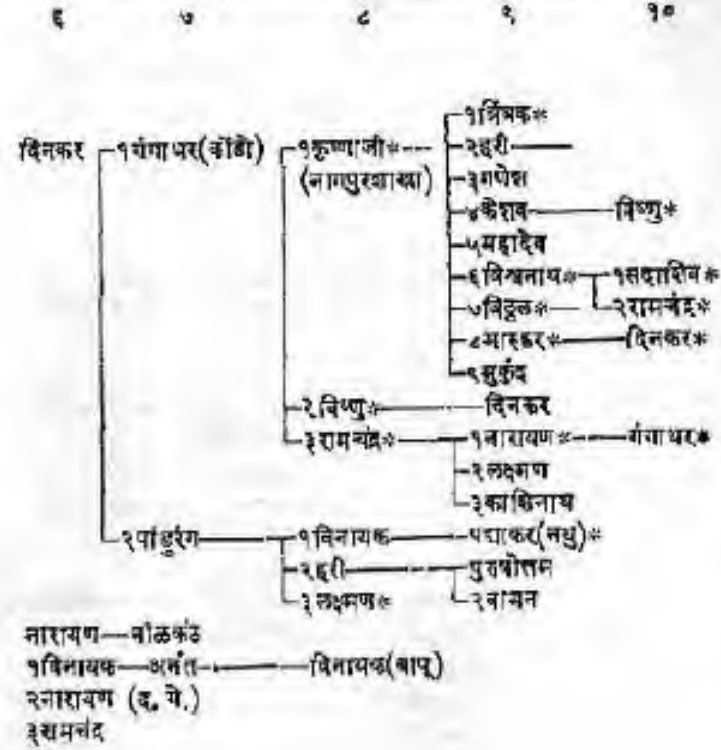
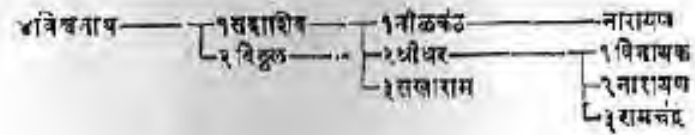
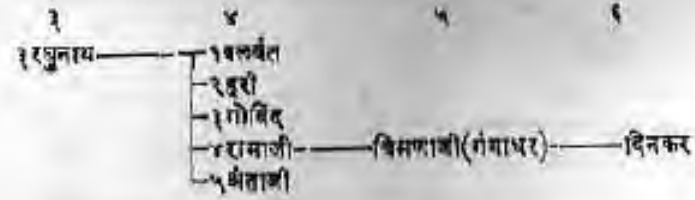
काशिनाथ

१ भास्कर, २ रामचंद्र, ३ कृष्ण.

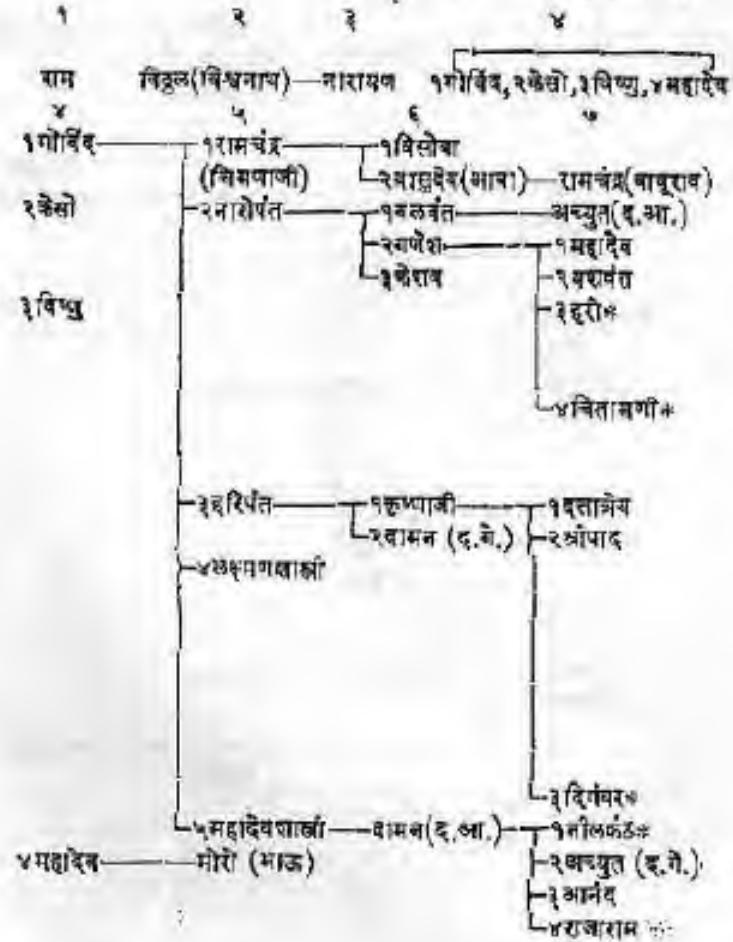

११० घराने ४ थे

वाई (५४-२६)

५ रामचंद्र (बाबु) — प्रभाकर (पद्माकर) — बाबुदेव *

६ अच्युत (द.भा.) — कलुमाकर *

७ हरी — १ नारायण *

८ विलासिणी — २ बालदेव *

९ चित्तोजन — ३ बालकृष्ण *

१० दत्तात्रेय — १ चित्तोजन *

११ श्रीपाद — २ चैतन्य *

१२ दिगंबर — ३ चंद्रशेखर *

१३ प्रभाकर — यशवंत (राजाराम) — बनेत *

१४ अच्युत — १ दिनकर — १ पुनाप *

१५ दिगंबर — २ माधव *

१६ श्रीपाद — ३ रामन *

१७ दिगंबर — ४ मुकुंद *

१८ दिगंबर — ५ गोविंद *

१९ दिगंबर — ६ मोरार *

२० दिगंबर — ७ प्रभाकर *

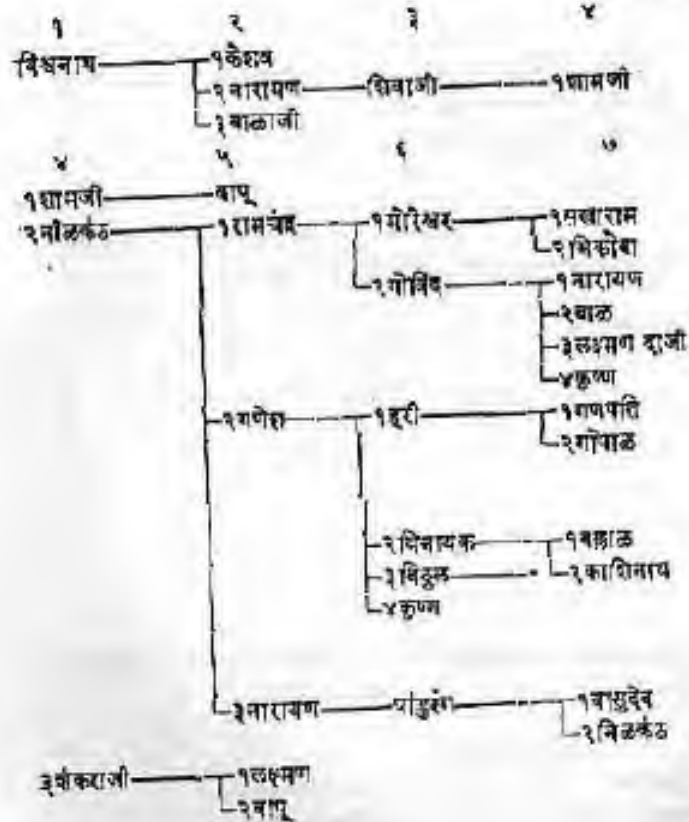
२१ दिगंबर — ८ बालदेव *

२२ दिगंबर — ९ दिवाकर *

२३ दिगंबर — १० मुलीधर *

घराणें ५ वें

सुद्ध (६४-१९) details on P 117

२ नौलकंड, १ शीकर

सखाराम

सिकोबा

१ नारायण — अनंत

२ बाळ

३ लक्ष्मण — १ महादेव

४ कृष्ण — २ रवींद्र

५ गणपती

२ गोपाळ

१ हरी

२ यामन

३ गोविंद

१ बळाल

२ काशीनाथ

१ शिवराम

२ विनायक

१ गणेश — १ दत्तात्रय

२ निलकंड — २ विनायक

३ गोविंद — ३ विनायक

४ बासुदेव — ४ विनायक

१ बासुदेव

२ नौलकंड

१ विष्णु

१ गोविंद

२ मुकुंद

३ निलकंड

४ हरी

५ गणेश

६ बासुदेव

१ शिवराम

१ नारायण

२ गोविंद

१ मालविक

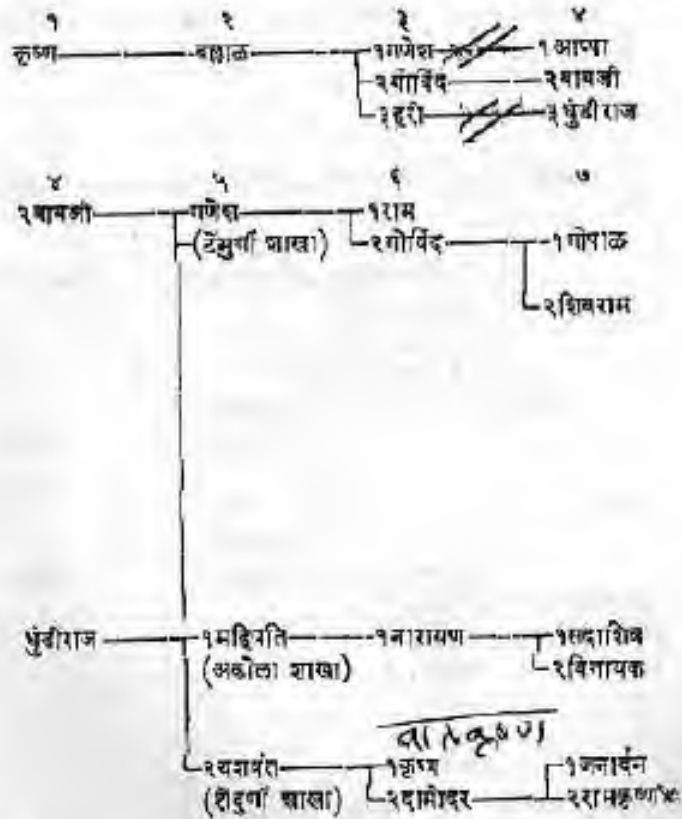
२ रामचंद्र

२ रवींद्र

१ शिवराम

२ यमवत

घराणें ६ वें

देसुर्गी (४५-१६)

1 गोपाळ

2 शिवराम

1 गणपति

2 विनायक

3 यशवंत (बालकृष्ण)

4 रामकृष्ण

5 दिनकर

1 दीनकर

2 नारायण

3 लक्ष्मण

4 पुनः

5 भाळ

6 महादेव

1 गोविंद

2 दत्तात्रेय

3 यशवंत

4 गंगाधर

5 विनायक

1 सदाशिव

2 विनायक

अनेत

1 बालकृष्ण

2 गोविंद

3 गोपाळ

1 दीनकर

1 जनार्दन

2 रामकृष्ण

शिवराम

1 कृष्ण (बाद)

2 यशवंत (बाळ)

1 गोविंद

2 दत्तात्रेय

3 यशवंत

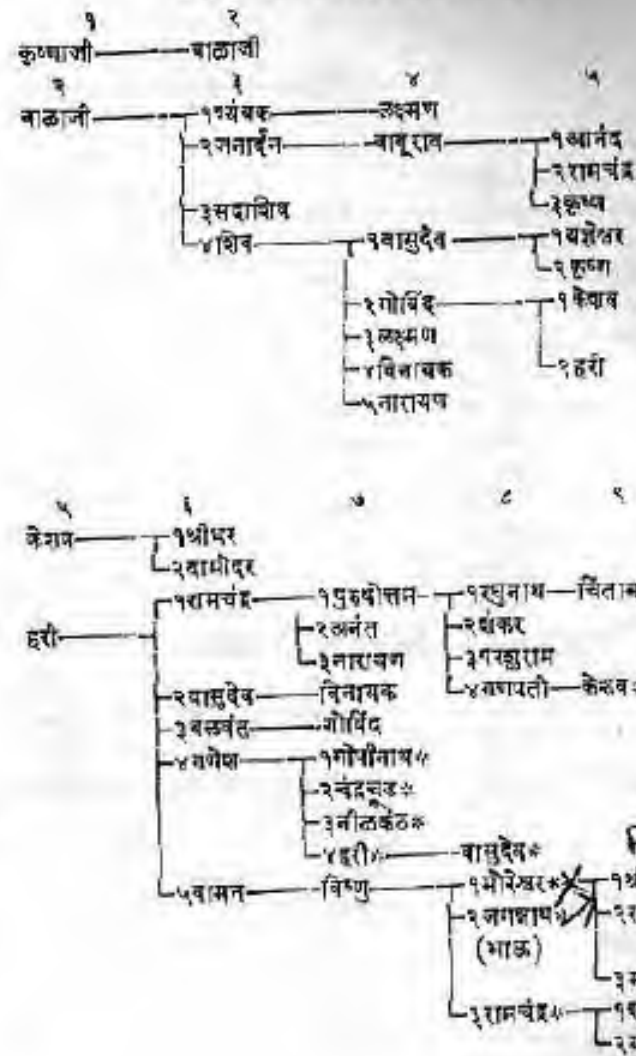
4 गंगाधर

5 विनायक

घराणें ७ सांगली (३७-१३)

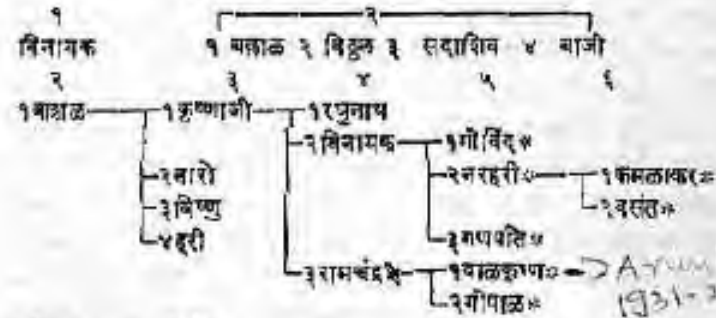
घराणें ८ वें नाशिक (५२-१४)

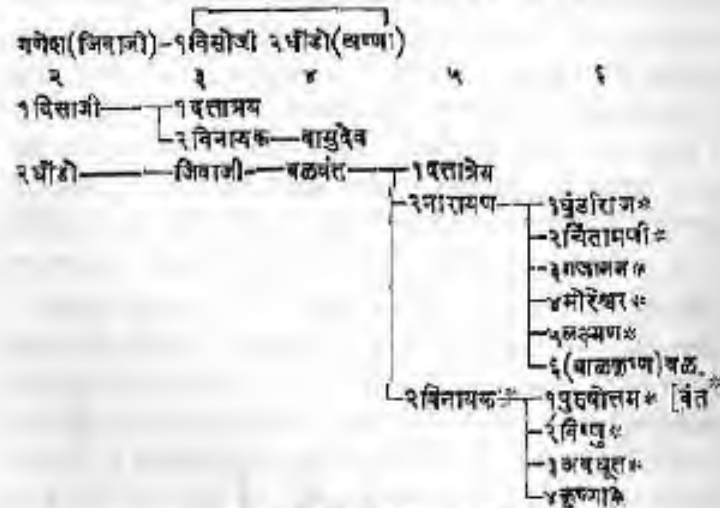
^१ बालक ^२ आबाजी ^३ १ पुढे सोतम ^४ १ गोविंद
^४ गोवाल ^५ ३ हरी ^६ २ गोपाल ^७ १ गोविंद
^८ गोवाल ^९ १ गोविंद ^{१०} २ कृष्ण

घराणें १४ वें तासगांव (२०-७)

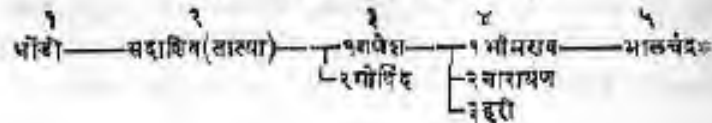

१ विठ्ठल — पांडुरंग

घराणें १५ वें कुसुंदवाड (२१-१०)

घराणें १६ वें मिरज (८-१)

प्रकरण ५ वें Tree at p. 34

माहिती-(घराण्यांतील व्यक्तींची)

घराणें १ लें नेवरे

नारमानी

कैशव शिवराम (८) (भावां सगुणा) हे जमखंडी संस्थानांत कोणदाची कामावर होते. हे आपले कामांत निष्ठात असत व त्यांचा दरारा मोठा असे. त्यांना दोन चिंत्कीय आहेत. रामचंद्र व व्यंकटेश (९) हे आपल्या मातोश्रीसह आपले जुलते विनायकराव ह्यांची जवळ असतात.

(१) रामचंद्र जन्म १९०६ (२) व्यंकटेश जन्म १९२८ व एक मुलगी आहे तिचे नांव बाळू आहे. रामचंद्र कैशव हे पोलीस खात्यांत नोकर आहेत.

विनायक शिवराम (८) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते. आतां सेवा-निवृत्त झाले आहेत. त्यांना बळवंत जन्म १९०७ व (२) शिवराम जन्म १९१० असे दोन मुलगे आहेत. बळवंत विनायक (९) हे जमखंडी हायस्कूलला मॅट्रिकची परीक्षा पास झाल्यावर त्यांनी हायकोर्ट परीक्षा अभ्यास करून ती परीक्षा से पास झाले आहेत व जमखंडी संस्थानांत त्यांनी नोकरी घाली आहे. या घराण्यांत शिरेपडसलगी (ता. अधणी) येथे ९६ एकर जमीन इनाम आहे.

निळो बाळाजी (४) — ह्यांना पेशव्यांचे कडून बोंडये गांव इनाम मिळाले आहे. हे काम पेशव्यांचे लष्करांत होते की नेवऱ्याचे तुमदार होते की कोणत्या कारणास्तव मिळाले ह्याचा उल्लेख सनदीत नाही. हा गांव रत्नाशिरी तालुक्यांत जयगड खाडीतील राईधेदराजवळ दोन मैलांवर आहे. ह्या गांवाचे उत्पन्न २०० रुपये आहे. निळो बाळाजींना दोन मुलगे (१) खण्णाजी (२) विमणाजी. ह्यांच्या वंशजांकडे शंभर शंभर रुपये उत्पन्नाचे गांवाचे भाग चालू आहेत.

श्रीधर बाळकृष्ण — (७) (भावां सगुणा) यांना बंधू दोन-जयराम व विष्णु, शिवाय ह्यांची मावशी (त्यांचे भ्रतार बाल्यामुळे व फार

गिरिणी असल्यामुळे) त्यांचे वाढिलांकडे सर्वजण रहात असत. त्यामुळे त्या घरांत २५ माणसे दर वेळेस पंक्तीला असत व उत्पन्नही येताच म्हणून श्रीधरपंत हे यथाने १५वे वर्षी पढून सांगलीस गेले व तेथे त्यांनी ४ पैसांच्या कवठ्या घेऊन व्यापाराला आरंभ केला. वाढता वाढता ते सांगलीस मोठे प्रसिद्ध व्यापारी नार्दक झाले. ते इतके की खुद्द सांगलीचे राजे श्रीमंत अप्पासाहेब यांना जरूर पडल्यास ते कर्जेही देत असत. पुढे ते मुंबई पुण्या-हून जवजवाहीर फोडण्याचे पाठीवरून आणीत असता (तेव्हा पुण्याहून सांगलीला आगगाडी नव्हती) वाटेत चोरणां झुटले. त्यामुळे त्यांना अत्यंत कर्ज झाले व त्यांचा व्यापार बसला, पण श्रीमंतांची त्यांचेवर बडाल मर्जी असल्यामुळे त्यांनी त्यांत वाकिलीची तत्तद दिली.

तेव्हा सांगलीस ११२ च वर्वील असल्यामुळे त्यांची वर्वीली चांगली चालत होती, पण कर्ज फेडण्याकडे त्या मितवृत्तीचा उपयोग होत असे, त्यामुळे त्यांना पुढे पुढे कठीण दिवस आले. त्यांनी आपल्या मुलांस कर्ज माग काही ठेविले नाही. ते आपल्या वयाच्या ८२ व्या वर्षी दाखली येथे आपल्या थोरल्या मुलाजवळ वारले. हे स्वभावाने अत्यंत शांत असत. त्यांना ६ मुले झाली, पण तीन अकाली वारली. तीन ह्यात होती. दोन मुलगे व एक मुलगी. मुलगी कीतवठ्याचे वामनराव सखसपडे (हे पुण्यास जन्म फोर्टेत कास्कून पुढे झाले होते, यास दिली होती; पण ती पहिल्या प्लेगाला पुण्यास पळी पडली. तिला मूल्याळ काही नव्हते.

गणेश श्रीधर—(८) हे श्रीधरपंतांचे थोरले चिरंजीव, हे सांगलीला जेव्हा मोठे पाणी आले होते, म्हणजे शके १७७५ साली, सांगलीस जन्मले. त्यांचे सांगलीतच मराठी शिक्षण झाले व तेव्हा तेथे इंग्रजी शाळा नव्हती म्हणून रत्नागिरीस शिकव्याकरिता गेले. तेथे सन १८७२ मध्ये मॅट्रिक परीक्षा पास झाले व त्यांना मुंबईस एलफिन्स्टन कॉलेजांत स्कॉलरशिप मिळाल्यामुळे मुंबईस शिकावयास गेले. पण पुढे एक वर्षाने त्यांची स्कॉलरशिप गेल्यामुळे त्यांना कॉलेज सोडावे लागले. पुढे त्यांस मुंबोळ येथे इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाली. तेथे ते बरेच वर्षे होते. पुढे संस्थानच्या कांही भागवडींमुळे त्यांची नोकरी रेली. पण पुढे संपकच त्यांस दापोली येथील मिरान झालेत नोकरी मिळाली; तेथेहि ते बरेच वर्षे

होते. शेवटी शेवटी ते विद्याळगड संस्थानांत मल्हापुर येथे इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तर होते. तेथे असताना १९०९ चे जानेवारीत त्यांना गिगरीजन ते पांशे. हे शरीराने कीरेपान, विषाळ व गेल्ल्यान असत, व आखाळ्यांत हे कुस्त्या सोळत अथत, सांगलीस कुण्यानदीस मोठा पूर आला म्हणजे हे ह्या तीरावरून ह्या तीराळा जात असत.

उत्तम शिक्षक म्हणून त्यांचा फार लौकिक असे व ते मोठे नीतिमान असत. विद्यार्थ्यांस ते नेहमी नमस्कार घालण्यास व नीतिने वागण्यास सांगत असत. त्यांचे हाताखाली जे शिकोन गेले त्यांना ज्ञानियवत्त फार आदर असे. त्यांनी संसारमार्गोपदेशिका म्हणून एक नीतिपर पुस्तक लिहिले आहे. ते कधी कधी कीर्तनही करीत असत. त्यांची पत्नी लक्ष्मीबाई. त्यांनी पती वारल्यावर काळी, रामेश्वर, दास्का, पंढरपूर अशा यात्रा करीतच काळ घालविला व शेवटी नाशिक येथी १९१२ मध्ये त्या वारल्या. त्यांना ५ मुली व दोन मुलगे झाले. मुलींची सर्वां ह्या उभयतांचे हयातीतच झाली होती. मुलगा श्रीधर, गणेश उर्फ बाबा (९) ते वारले तेव्हा लहान होता. त्यांचे चुलत्यांनी त्यांचा सांभाळ केला व ते स्कूल फायनलची परीक्षा पास झाल्यावर शाळासंस्थांत कास्कुनीचे नोकरीवर लागले. इली ते त्याच नोकरीवर मुंबईस आले. त्यांच्या कुटुंबाचे नांव इंदिरा त्यांना १ मुलगा व २ मुली ही अपत्ये आहेत.

बाळकृष्ण (उर्फ भाऊ) श्रीधर (८) (माया असण्याची) यांचे पालण नेवऱ्याच गेले. तेथे मराठी सरकारी अगर गांवठी कीर्तनीच शाळा नसल्यामुळे व परी कीर्ती शिक्षविणारे नसल्यामुळे १० वर्षांचे होईपावेतो त्यांची धुळाधरे सुद्धा झाली नव्हती. पुढे सांगलीस येउन तेथे प्राथमिक शिक्षण झाले. त्यांचे थोरले बंधु गणेश श्रीधर यांस मुंबोळास इंग्रजी शाळेवर हेडमास्तरची जागा मिळाल्यामुळे हे मुंबोळास गेले व तेथे इंग्रजी ५ हयचा झाल्या व त्यावेळी त्यांचे लग्नही झाले. पुढे कोल्हापुरास राजाराम हायस्कूलमध्ये त्यांची १ वी व ७वी झाली. त्यांची मॅट्रिकमुलवान परीक्षा १८८६ मध्ये झाली. ते राजाराम हायस्कूलानुसार नेवरने आत आल्यामुळे त्यांना स्कॉलरशिप मिळाली होती, पण तेवठ्यांत भागव्यासारखे नव्हते म्हणून ते कॉलेजांत गेले नाहीत, व त्यांनी नोकरी परली. परची फार गरिबी म्हणून त्यांनी ४ वर्षे नोकरी

1860 - June 1946

केली व नंतर शेवती कॉलेजात स्कॉलरशिप मिळवून तेथील अभ्यासक्रम पुरा करून युनिव्हर्सिटीचा डिप्लोमा मिळविला. नंतर प्रथम शेवती लायांत नंतर फलटण संस्थानात नोकरी केली. कॉलेज ऑफ लायन्समध्ये एक वर्ष-भर राहिल व शेवती या विषयांचे ते लेक्चरर होते. पुढे त्यात सातारा हायस्कूलमध्ये नोकरी लागली. युनिव्हर्सिटीत पुष्कळ वर्षे ते डिप्री परी-क्षेला परीक्षक होते, पण त्यांना डिप्री नव्हती, तर मुसता डिप्लोमा होता; म्हणून १९०८ साली ते डिप्री परीक्षेला बसून त्यांनी डिप्री मिळविली. त्यांनी पुण्याच्या ट्रेनिंग कॉलेजात काही वर्षे काम केले. पुढे इन्स्पेक्टिंग मागला त्यांचा वर्ग झाला. तिकडे असिस्टंट व नंतर मुख्य डेप्युटी इन्स्पेक्टरचे १३ वर्षे काम करून १९२३ मध्ये ते पेन्शनरीत गेले. त्यांनी बीस एक पुस्तके लिहिली आहेत. त्यांची यादी लेखक या प्रकरणात दिली आहे. पेन्शनरीत शेवट्यावर पुढे १ वर्षांचे ते पुण्याचे बी. जे. मेडिकलस्कूलमध्ये दाखल झाले व तेथे ते शेवटच्या वर्षात असताना त्यांना हायस्कूलप्रेशर हा रोग झाल्या-मुळे त्यांना तो कोर्स सोडावा लागला. त्यांना ८ मुले झाली. ४ मुले व ४ मुली. पैकी २ मुली लहानपणीच वास्त्या. एक मुलगी नांव सौ. कमला-बाई हीस विजापुरचे रा. सितारामपंत गोलले यास दिली होती. पण ती पहिल्या वाढसण्यातच दोषिक तापाने मारली. २ ही मुलगी कु. कृष्णाबाई आहे.

चार मुलांपैकी १ ने-महादेव बाळकृष्ण—(१) (करी उमा) हे आपल्या चुलत्याजवळ दापोलीस रहात असत व तेथेच ते मॅट्रिक झाले व पुढे त्यांचे चुलते कीर्तपुरास विजापुरकरांचे बोर्डिंगवर सुपरि-टेंडेंट होते, तेव्हा तेथेच हे प्रीविडस व इयंग्जीलियट परीक्षा राजाराम कॉलेजातून पास झाले व मग पुण्यास डेकन कॉलेजात बी. ए. च्या वर्गात गेले. तेथे बी. ए. झाल्यावर मुंबईस एलएल. बी. होण्याकरिता गेले व १९०८ साली एलएल. बी. झाले. पण त्यांनी वकिली केली नाही. सनदधुडी काढली नाही. प्रथम तलेगांव दाभाडे येथे विजापुरकरांचे समर्थ विद्यालयात काही दिवस काम केव्यानंतर ते धिऑसॉफिस्ट झाले. काही वर्षे दक्षिण हेराबाद येथे धिऑसॉफिस्ट काम करीत होते. पुढे ते अहमदाबाद गेले. तेथे ते बरीच वर्षे होते. कानपूरला धिऑसॉफिस्ट सोसायटीचे हायस्कूल होते.

तेथे काही दिवस शिक्षकाचे काम केव्यानवर पुढे बीमेत आप्यासाईन राणे, रांगली यांनी त्यास कामातीत बीमेत मुजरात व बीमेत प्रतापसिंह यांचे रघुपत व गार्डिअन नेमिले. काहीन ते गार्डिअन म्हणूनच काम करित आहिले. त्यांना बीमेत आपण्ये काही एक मुलगी व एक मुलगा. मुलगी लहानपणीच मारली.

मुलगा राणेश (मर्त) म्हादेव (१०) (भावां शशिकुला,) यांचा जन्म १९१९ मध्ये नाशिक येथे झाला. त्याचे वडील अशेर, कामपूर येथे ठिकाणी असल्यामुळे त्याचे प्राथमिक शिक्षण कधी लाठील, कधी हिंदी तर कधी मराठीत असे झाले. पुढे त्याचे आजोबा माहाकास डेप्युटी ए. इन्स्पेक्टर असत. त्याचे जवळ हे येऊन राहिले, व तेथे पाहिल्या इंग्रजी तीन इयत्ता झाल्या व पुढे त्यांचे आजोबा रिटायर झालेन पुण्यास आपले दुसरे मुलाजवळ येऊन राहिले. तेथे हे आले व तेथे त्यांच्या ४ व ५ इयत्ता झाल्या. पुढे त्याचे वडील रांग-लीत आल्यामुळे हे रांगलीस गेले व तेथे ९ व ७ इयत्ता होऊन १९२९त. मॅट्रिक झाले. पुढील शिक्षणाकरिता पुन्हा पुण्यास आले. प्रीविडस डेकनकॉलेजातून (१९३०) व इटरसायन्स पर्युसन मधून १९३१ त ते झाले, व नंतर त्यांचा आप्या बनारस हिंदू युनिव्हर्सिटीत प्रोफेसर असल्यामुळे ते बनारसयुनिव्हर्सिटीच्या इंग्रजीनिअरिंग कॉलेजात गेले. तेथे ४ वर्षे राहून नाराजी परीक्षा उत्तम तन्नेने पास होऊन १९३५ साली B. Sc. in English and Math झाले. आता त्यांना लमहेटपूर येथे टाटाचे कारखान्यात उमिदवार म्हणून निवडले आहे व तेथे ते काम करीत आहेत. १९३६ चे मे महिन्यात त्यांचे लग्न झाले.

लक्ष्मण बाळकृष्ण (१)—(भावां १ यमुना व २ उषा.) हा बाळकृष्ण अधिर याच्या २ रा मुलगा—त्याचे वडील पुण्यास ट्रेनिंग कॉलेजात बरीच वर्षे शिक्षक असल्यामुळे त्यांचे हायस्कूल व कॉलेजचे शिक्षण पुण्यात मू इंग्लिश स्कूल व कर्पूरसन कॉलेजात झाले. १९१४ साली हे बी. ए. झाले व १९१७ साली एम्. ए. झाले. पुढे काही दिवस वन्हाडात येथे ठिकाणी नोकरी केल्यावर पुण्याचे व मुंबईचे हायस्कूलांत त्यांना नोकरी मिळाली. व नंतर १९१७ साली थारवाडचे कनोटक कॉलेजात त्यांना डेप्युटीइन्स्पेक्टरची

जाणा १८०० वर्षावर मिळाली. तेथे ३ वर्षे नोकरी केल्यावर त्यांनी पुण्यास एजिनीयरिंग कॉलेजात बदली झाली. ते अजून तेथेच आहेत व फार जाता २५० शाला आहे. त्याचे १ ले लम १९१५ मध्ये झाले. त्या कुटुंबापासून त्यांनी ७ मुले झाली. पैकी दोन शालक आहेत, एक मुलगी व दुसरा मुलगा नांव राम; १ ले कुटुंब १९३१ साली गेले. पुढे त्यांनी २ रे लम केले, त्या कुटुंबापासून त्यांना एक मुलगा झाला आहे नांव, शाम (१०). त्यांनी पुण्यास जंगली महाराजांच्या रस्त्यावर गंगला बांधला आहे.

हरि बाळकृष्ण—(१) त्यांचे प्राथमिक शिक्षण पुण्यास झाले व हायस्कूल शिक्षण नाशिकला झाले. हे स्कूलफायनल झाल्यावर जर्मन वॉर सुरू झाली, तेव्हा हे आश्रित लढाईवर गेले होते. तेव्हा परत आल्यावर मुंबईस धाडी नोकरी करून मग त्यांनी पुण्याचे इंजिनीयरिंग कॉलेजाचा डिप्लोमा कोर्स घेतला व तिकडील सर्व परीक्षा पास होऊन त्यांना इलेक्ट्रिकल इंजिनी-अरिंगचा डिप्लोमा मिळाला. पुढे त्यांस जी. आय. पी. स्टेव्हेंस वर्क-शाखमध्ये नोकरी लागली. आता ते जी. आय. पी. स्टेव्हेंस कल्याणला २०० वर्षावर आहेत. त्यांची पहिली बायको धनाने गेली. नंतर त्यांनी दुसरे लग्न केले. त्यांना अजून मुलगाळ झाले नाही. १ त्या पत्नीचे नांव—सुशीला व २ शिबे नांव सुनंदा.

वृत्तांत बाळकृष्ण (१) (मार्या इंदुमती) हे बाळकृष्ण आंध्र यांचे ४ वे निरंजीव. त्यांचेही प्राथमिक शिक्षण पुणे येथे झाले व हायस्कूल शिक्षण नाशिकास झाले. ते मॅट्रिक पुना हायस्कूलमधून झाले. नंतर ते न्यू पुना कॉलेजमध्ये गेले. ते १९२० साली बी. ए. झाले. पुढे १९२२ साली एल्. एल्. बी. झाले. पुढे १९२३ साली बायोमिने गोल्ले वकील यांच्या सेवठल्या कन्येशी त्यांचा विवाह झाला व ते वाशीम येथे वकिली करण्यास गेले. तेथे ते आता स्थाईर झाले आहेत. त्यांनी तेथे एक बेगला बांधला आहे व १०० एक एकर जमीन खरेदी केली आहे. त्यांना एकंदर ७८ मुले झाली पैकी दोन मुलगे ह्यात आहेत. १ आनंद व २ रा अनुरा (१०).

कु. कृष्णाबाई बाळकृष्ण—या सातत्यास जन्मला. यांचे इंग्रजी ३ इयत्तापर्यंतचे शिक्षण नाशिकास झाले. तेथे असताना त्यांना मिळालेल्या स्कॉलरशिप मिळाली होती. पुढील शिक्षण पुण्याच्या हुजूरवासेत झाले. त्या १९१९ त मॅट्रिक झाल्यावर पुढे मुंबईस कॉलेजात शिकवण्यास गेल्या व तेथे आजारी पदव्यामुळे ते त्यांचे वर्षे कुकट गेले. मग त्यांचे २ नेत्रचे बंधु घाब्याळ कर्नाटक कॉलेजांतच शिक्षक होते म्हणून तेथे शिकव-यास गेला. तेथे त्यांना एक वर्षे सरकारी स्कॉलरशिपही मिळाली होती. तेथून त्या प्रीटिअस व इंटर परीक्षा पास झाल्यावर बी. ए. करिता पुण्याच्या फर्ग्युसन कॉलेजात आल्या व तेथे वेसिडेन्सीत राहून बी. ए. १९२५ व एम. ए. १९२७ मध्ये पास झाल्या. पुढे त्यांनी हुजूरवासेत नोकरी घेतली. ११ त्या फार आजारी पदव्यामुळे नोकरी सोडून सांगलीस गेले व पुढे महादेव उर्फ बापू यांजकडे जाऊन राहिल्या. पुढे श्या झाल्या-वर प्रथम नगर येथे मुलींच्या इंग्रजी शाळेत काही महिने काम केले; नंतर त्यांस कराची येथील मुलींच्या शाळेत नोकरी लागली. तेथे असतानाच त्यांना बनारस हिंदू युनिव्हर्सिटीत मुलींच्या कॉलेजात अर्थशास्त्राच्या लेक्च-रर म्हणून जागा मिळाली (१९३०). तेथेच त्या अजून काम करीत आहेत. त्या कुमारीकाच आहेत. त्यांना बाचनाचा नाद फार, त्या मराठी २ रीत असतानाच महामागताचे ८ ही. माग त्यांनी बाचून काढले होते. त्या 'स्त्री' मासिकांत अर्थोमधी लेखही लिहितात.

नीलकंठ कृष्णाजी (१)—मॅट्रिक झाल्यावर त्यांनी बलेकर कचेरीत नोकरी घेतली. हे संस्कृत वगैरे विषयांत निष्णात असल्यामुळे हे लाजगी शिकविण्याचेही काम करीत असत व ते फार आरथने शिकवित असल्यामुळे त्यांची शिकवण भिळण्यासही फार विद्यार्थी चढपडत असत. यांनी अकींटची परीक्षा दिली होती व त्यास रत्नागिरी कलेक्टरेचे कचेरीत डेप्युटी अकींटची जागा मिळाली होती. सदर्न डिस्ट्रिक्टमध्ये त्यांचा नेत्र वर असल्यामुळे ते लवकरच अकींट व्हावयाचे होते. ११ इतक्यांत निर्धन काळाने त्यांस ओढून नेले. त्यांना दोन मुलगे आहेत (१) बासुदेव (२) गजानन. १ बासुदेव नीलकंठ (१०)—हे मॅट्रिकपर्यंत

शिकसे एण वडील छवकर वास्वामुळे त्यांना नोकरी घराबी लागली. ते रत्नागिरीस मामलेदार कचेरीत कारकून आहेत. गजानन बलिकंड (१०) — हे लहान अस्वामुळे अवून शिकत आहेत.

नारायण केसो (६) हे नेवण्याहून प्रथम चिंचणीतासगांव येथे आले. हे पुढे मुघोल संस्थानचे दिवाण होते. ह्यास काशिनाथ (भार्या राधा) व गोपाळ (७) हे दोन मुलगे होते. गोपाळ यास दोन पुत्र. धीरसे केशव गोपाळ (८) — (भार्या सावित्री) व पाकटे गोविंद गोपाळ (८) — (भार्या रमा.) केशवराव यांस चार पुत्र असून वडीलपुत्र नारायण (९) (भार्या सरस्वती) ह्यांचे जमखंडी येथे लोकमान्य नावाचे मालकीचे हॉटेल आहे. वय सुमारे ५६ आहे. ह्यांना भालचंद्र व सदाशिव हे दोन मुलगे आहेत. केशव गोपाळ (८) ह्यांचे दुसरे चिरंजीव कमलाकर (९) (भार्या लक्ष्मी) हे जमखंडीस नोकर आहेत. वय ५९. ह्यांना केशव (१०) ज. १९१८, व्यंकटेश ज. १९२०, विष्णु ज. १९२३ व गजानन ज. १९२९ असे चार मुलगे आहेत. पैकी वडील पुत्र केशव हे चुलत वंश व्यंकटेश गोविंद (९) ह्यांना दत्तक गेले. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. कमलाकर ह्यांचे वंश कृष्णाजी केशव (९) (भार्या राधा.) ह्यांना गोविंद (१०) म्हणून मुलगा एक असून तो शिकत आहे. गोविंद गोपाळ (८) (भार्या रमाबाई) ह्यांचा मुलगा व्यंकटेश (९) त्यांची भार्या गंगुबाई ह्यांनी आपले चुलत वंश कमलाकर केशव (९) ह्यांचा मुलगा केशव दत्तक घेतला व नांव तेच राहिले.

अंताजी उर्फ बाळाजी केसो (६) — हे वंदुसमवेत देशावर आले. त्यांचे पुत्र रामाजी अंताजी (७) हे जमखंडी संस्थानांत नोकर होते. ह्यांचे चुलत वंश विसाजी राधो (७) (भार्या पार्वती) हे नेवने येथील धिंभेराचे उपासक होते. ह्या देवाची पूजा करित असतांना ह्यांस रेड्ढाने मारल्यामुळे हे कैलासवासी झाले व तो रेड्ढाहि तत्काळ सरण पावला. ह्या दोघांच्या समाधी नेवण्यास बांधव्या आहेत. त्यांच्या पूजाअर्चासाठी ये. सं. चिंतले मंडळी ह्यास ह्यांनी कांही उगल देऊन ठेविले आहे. त्यांचा पुत्र रघुनाथ उर्फ भाऊ विसाजी (८) (भार्या जानकी) हे कमाविसदार होते. १८९६ साली चुल्हाळ पडला त्या वेळी ह्यांनी अन्नदान करून पुष्कळांस जीवदान दिले.

हे १८९९ साली वारले. ह्यांना मुली काशी वेठ्ठे, संतुबाई-मराठे, गोवुबाई-भाठगळे, वमुनाबाई-दातार आणि वेणुबाई-गोळले अशा होत्या. द्वाकडक विसाजी रघुनाथ (९) जन्म स. १८९०. हे विजापूर येथे शेती-साधकारी करीत असोन शिवाय 'लक्ष्मीनरसिंह' नामक पेढीचे मॅनेजिंग डायरेक्टर आहेत. ह्यांच्या भार्या दोन-अन्नपूर्णा व भागीरथी; ह्यांना ७ मुले झाली. पैकी फक्त दोन रघुनाथ व बालकृष्ण इयात आहेत. ह्यांचे वंश बालकृष्ण (९) हे व्याख्या १० व्या वर्षी वारले. रघुनाथ उर्फ भाऊ शंकर (१०) जन्म १९११ (भार्या सुशीला) ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले असून हे विजापूर येथे लक्ष्मी सिनेमांत ऑपरेटर आहेत.

हरी भैरेश्वर (५) भार्या यशोदा त्यांचा पुत्र परशुराम हरी (६) (भार्या सरस्वती.) सिताराम उर्फ भिकाजी परशुराम (७) (भार्या जानकी.) ह्यांना तीन मुलगे होते. वडील गोविंद भिकाजी (८) हे विष्णु हरी (९) ह्यांस दत्तक गेले. दुसरे गोपाळ भिकाजी (८) जन्म स. १८७६ (भार्या सरस्वती.) हे दिवाणी सान्यांत नोकर असून पुढे झार्क ऑफ दि कोर्ट ह्या हुशारपणाने चढले होते. हल्ली पेंशन घेतले आहे. ह्यांचे घराण्यांत अष्टे (जि. सातारा) गावी मिराशी इकाची जमीन आहे. ह्यांचे चि. पांडुरंग गोपाळ (९) जन्म स. १८२५ अन्ट्रेन्ड असून सातारा जि. शिक्षक आहेत. त्यांचे वंश रामचंद्र गोपाळ (९) ज. स. १८३० (भार्या सीता) हे मॅट्रिक असून कऱ्हाड पोर्टांत सेक्शन राबटर व टायपिस्ट आहेत. त्यांचे चुलते शंकर भिकाजी (८) जन्म १८८४ स. हे दुसऱ्या वर्षाचे ट्रेन्ड असून तातारा जि. हेडमास्तर आहेत. वगार रु. ६०. ह्यांना रघुनाथ उर्फ रघुवीर, प्रभाकर व मनोहर (९) असे तीन मुलगे आहेत.

विष्णु हरी (६) हे नेवण्याहून प्रथम आठ येथे आले. नंतर नानासा चिंचणीकर पटवर्धन ह्यांचेकडे बायोपरील अधिकारी झाले. ह्यांनी आपला पुतऱ्या सिताराम उर्फ भिकाजी (७) ह्यांचा पुत्र गोविंद (भार्या लक्ष्मी) ह्यास दत्तक घेतले.

1903

1908

Kamalnagar

छात्रा मुलगा नरहरी (८) (भार्या सत्यभामा.) हास सीताराम (९) ऊर्फ शंभु हा एक मुलगा आहे.

सदाशिव गोपाळ (५) हे पूर्वी सांगलीस राहत असत. नंतर मंगळवेढेस गेले असे समजते. छात्रा बाळाजी, विनायक व गोपाळ (९) हे तीन मुलगे होते. पैकी बाळाजीचे चिरेजीव हरि ऊर्फ आबाजी (७) हे मंगळवेढे येथे वकील होते. वकीलाचे पुत्र वासुदेव (८) हाचे चि. नारायण (९) हेहि तेथेच वकीली करित असतात. त्यांना एक मुलगी आहे.

गोपाळ सदाशिव (भार्या सरस्वती) (५) हाचे मुलगे गणेश गोपाळ (७) हे तासगाव येथे कासून होते. तेथे त्यांचा एक पत्नीचा बाढा आहे. छात्रा गोविंद, दत्तात्रेय, बाळाजी व महादेव (८) असे चौथे मुलगे झाले. वकील पुत्र गोविंदराव (भार्या राधा.) छात्रा बाळकृष्ण, पांडुरंग, बाळ ऊर्फ गणेश व दामोदर आणि बन्नाबापू (९) असे पांच मुलगे असून त्यांपैकी दामोदर गोविंद (९) हे निकाह येथे असतात. छात्रा सुदानंद (१०) नावाचा एक मुलगा आहे. बाकीचे श्रुत अकलून येथे असतात. दत्तात्रेय गणेश (८) (भार्या लक्ष्मी) हा काशीस असतात. बाळाजी गणेश (८) (भार्या सराणा) छात्राहि सांगलीस नोकरी होती. पुढे मंगळवेढे येथे बदली होऊन तेथे ते गेले होते. त्यांच्या मुलाचे नांव सदाशिव बाळाजी (९), हेहि सांगलीस नोकर असून त्याचा नोकरी २८ वर्षे झाली आहे. महादेव गणेश (८) हे रामपुरा येथे राते घराण्यास दत्तक दिले होते.

महादाजी बाळाजी नारमानी (५) यांचा पुत्र लक्ष्मण (५) पैकी जनादेनचा पणक नारायण गोपाळ (८) (भार्या कुसाबाई) हे नेवरे येथे शेती करून असतात. हे पार सरजन पद्धत आहेत. यांचे वय ६८ आहे. यांना एक मुलगा आहे. त्याचे नांव केशव-याचे मुकतेच १९३६ मे मध्ये लग्न झाले. छात्रा मराठी ७ वर्गाची परीक्षा देऊन मग हायस्कूलमध्ये जाऊन मॅट्रिक झाल्याचा मुंबईस कॉलेजास जाऊन बी.ए. झाले. आता ते मुंबईस खाजगी शाळेत नोकरी घेऊन एम. ए. चा अभ्यास करित आहेत.

महादाजी बाळाजीचा ३ रा मुलगा लक्ष्मण (५) (भार्या जानकी) पास

चारी, रावजी (खुनाथ) व बाळाजी (९) असे ३ मुलगे होते. पैकी खुनाथ ऊर्फ रावजी लक्ष्मण (९) (भार्या जानकी) हाचे पुत्र विश्वनाथ (७) (भार्या चमा) हे तासगाव तालुक्यांत कारभारी होते. छात्रा व्यापा- माचा चावला माद असे. छात्रा ४ पुत्र होते. लक्ष्मण, अप्पा, पांडुरंग (आबा), नाना (८). लक्ष्मण विश्वनाथ (८) (भार्या जानकी) हे पुण्यास केनाटदार होते. छात्रा दिल्ली येथे हिंदु मुसलमानांच्या देग्यांत मृत्यु आला. २ रा मुलगा अप्पा यांना खुनाथ नावाचा एक मुलगा होता. पांडुरंग ऊर्फ आबा विश्वनाथ (८) (भार्या रत्नमा), हाची मुंबई व कलकत्ता येथे आडत होती; दक्षिणी व्यापारी मेळतीत हे प्रमुखांपैकी एक होते. छात्रा बाळकृष्ण, नीलकंठ व हरी (९) असे ३ मुलगे झाले. बाळकृष्ण पांडुरंग ऊर्फ आबा (९) हे मुंबईस व्यापार करतात. हरी पांडुरंग (आबा) (९) जन्म इ. १९०५ (भार्या सुनंदा), हाचे इंटरप्रेत शिक्षण मुंबईस झाले. हे अमेरिकन निरपेक्षांवरवीं व्यापार करत आहे; हाच व्यवसाय करता जावा, सुमाचा, चीन हा देशांत इ. १९२७ मध्ये त्यांनी प्रवास केला, छात्रा मोरेश्वर ऊर्फ सुरेश नावाचा मुलगा आहे. नारायण विश्वनाथ (८) (भार्या गोपिका).

लक्ष्मण महादजी (५) यांचा ३ रा मुलगा बाबाजी लक्ष्मण (६) हे तासगाव येथे सारकारी करित असत. हांची येथे थ्री थिचे जमीन असून स्वताचे घर आहे. यांचा पुत्र रामचंद्र बाबाजी (७) (भार्या यशोदा), हे तासगाव येथे राहत असत. छात्रा पुत्र ४ बाळकृष्ण, गोविंद, गोपाळ, बंडो (८). बाळकृष्ण रामचंद्र (जन्म स. १८७८) (८) भार्या रांगा. हे शेफर्ड बोटी कंपनीत नोकर होते इ. १९०१ साली रिमने मृत्यु पावले. www.Shepherdboats.com

गोविंद रामचंद्र जन्म स. १९८१ (भार्या राधा) (८) हे मर्चन्ट टेल्ग्राफ ऑफिसमध्ये मुंबईस नोकर होते. हल्ली पेशवा स. १२५ घेऊन पुण्यास राहतात. हांचे शिक्षण साठारा हायस्कूलमध्ये झाले. गोपाळ रामचंद्र (जन्म १८८४) (भार्या लक्ष्मी) हे न्यू कस्टम ऑफिसमध्ये नोकर असून पगार १३६ रु. आहे. हांस दोन मुली व दत्तात्रेय (९) म्हणून एक मुलगा आहे.

महादाजी
नारमानी
१९६८

बाई रामचंद्र (८) जन्म १८८८ इ. (भायां रमा) ह्यांचे शिक्षण प्रीमियरमध्ये झाले आहे. रेलिग्रफ को. ऑ. सोसायटीत अकौन्टंट आहेत. पगार रु. १७५ आहे. ह्यांस दोन लहान मुली आहेत.

गंगाधर महादेवी (५) ह्यांचे चिंजीव चिमणाजी गंगाधर (६) ह्यांस सहा मुलगे; धीरे परशुराम चिमणाजी (७) हे दत्तक ठेले असून तिसरे पुत्र लक्ष्मण चिमणाजी (७) ह्यांचे मुलगे कोंडो लक्ष्मण (८) हे निजाम राण्यांत कुडगुंड येथे शहावादी दगडाचे कारखान्यात नोकर आहेत. वय ५०. ह्यांना विनायक आणि नरहर (९) असे दोन मुलगे असून ते मुंबईत कॉलेजमध्ये शिक्षण आहेत. सदाशिव चिमणाजी (७) हे नाशकात शिक्षक होते. श्रीरामाचे रथमिरवणुकीत हे रथाखाली सापडून बारले. वासुदेव चिमणाजी (७) हे मुंबईत मुनिवर्षाळीत नोकर होते. पुढे त्यांना अर्धांग होऊन ते बारले.

रामाजी महादेवी (५) ह्यांचे पुत्र वासुदेव रामाजी (६) (भायां सावित्री) ह्यांस सखाराम, बिठ्ठल, मोरो व राधो (७) असे चौथे पुत्र झाले. पैकीं सखाराम वासुदेव (भायां लक्ष्मी) हे नेवरे येथे शेती करून असत. ह्यांना पुत्र तीन होते. बापू, वासुदेव व हरी पैकीं बापू सखाराम (८) (भायां गंगा) हे नेवरे येथे पाटोल होते. ह्यांना धितकर बापू (९) (भायां जानकी) हे पुत्र असून ते मुंबईत खातगी नोकरांत आहेत. ह्यांना हरब, वसंत विश्वनाथ, भास्कर व दामोदर (१०) असे ५ मुलगे झाले आहेत.

कुण्णाजी बापूजी (९) त्यांचा जन्म १८७६ मधील असून शिक्षण मराठीच झाले आहे. पण त्यांना कलाकौशल्याचा नाद असल्यामुळे ते इंग्रजीत आहेत. फायरमन, ब्रायनर, फिटर, खाणी कामगार ही कामे त्यांनी केली आहेत. त्यांनी वन्हाड, पेजाड, निजामराज्य येथे हिंडून प्रवासही बराच केला आहे. वेग कटलरीमध्येहि ते होते. सध्या हे पुढे येथे आहेत. त्यांस सखाराम, लक्ष्मण, वासुदेव व रघुनाथ (१०) असे ४ पुत्र आहेत.

हरी सखाराम (८) हे नेवऱ्यात शेती करून असत. ह्यांना विष्णु व श्रीधर (९) असे दोन मुलगे झाले. विष्णु (९) हे नेवऱ्यात शेती करून

असत. पण ते लयकरच बारले. त्यांचे बंधु श्रीधर ह्यांनी बरीच शेती नेवऱ्यात संपादन केली आहे. शेती व व्यापार करून हे नेवऱ्यात असतात. त्यांना यशवंत, शंकर, गोविंद, गोपाळ व वासुदेव, (१०) असे पाच मुलगे आहेत. मोरो वासुदेव (७) ह्यांचा पुत्र महादेव मोरो (८) हे पटवर्धन यांगकडे बास्कर होते. त्यांचे चिरं. गणेश महादेव (९) हे मुंबईत (हिंदमाता सिनेमा जवळ) राहतात.

केसमानी Tree २ p 41.

राधोबा बाळाजी (४) ह्या केसमानी शालेतील गणो (५) यांची वंशा-वळ मिळाली पण त्यातील व्यक्तींची माहिती काही मिळाली नाही.

राधो बाळाजी (४) यांचा नाव लक्ष्मण चिमणाजी (६) व त्यांचा नाव परशुराम राधो (८) यांस महादेव व गणेश (९) असे दोन पुत्र आहेत. पैकीं महादेव परशुराम (९) हे नेवरे येथे राहतात. त्यांचे शिक्षण मराठी-सहाय्या इत्येतक्येत झाले आहे. हे शेतीव्यवसाय करतात. ह्यांचे वय सुमारे ६० आहे. त्यांचा पुत्र सखाराम महादेव (१०) ह्यांचे वय अंदाजे ३२ असून शिक्षण मराठी सातवीपर्यंत झाले आहे. हल्ली हे सांगली येथे फिल्म कंपनीमध्ये नोकर आहेत. लक्ष्मण महादेव (१०) ह्यांचे वय सुमारे २९ वर्षांचे आहे. हे नेवरे येथे शेती करून असतात.

दत्तात्रेय महादेव (१०) वय सुमारे २५. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाल्या-नंतर ते मुंबईत चर्मा रोल कंपनीत नोकर झाले. सांप्रत तेथेच आहेत. विश्वनाथ महादेव (१०) वय सुमारे १८ हे रत्नागिरी येथे म्हा. ह. स्कूलमध्ये शिक्षण आहेत. प्रभाकर महादेव (१०) हे लहान आहेत. b. 18769

महादेवी विसो (५) यांचे नाव नारायण महादेव (८) यांना विनायक व सीताराम (९) असे दोन मुलगे, पैकीं सीताराम नारायण (९) हे पोहऱ्यात नोकर होते. सांप्रत ते सेवानिवृत्त झाले असून केरल येथे पाचोरा पुरव्हानद्रेथ येथे राहतात. b. 1904

कुण्णाजी विसी (५) ह्यांचे वय २५. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाल्या-नंतर ते मुंबईत चर्मा रोल कंपनीत नोकर झाले. सांप्रत तेथेच आहेत. विश्वनाथ महादेव (१०) वय सुमारे १८ हे रत्नागिरी येथे म्हा. ह. स्कूलमध्ये शिक्षण आहेत. प्रभाकर महादेव (१०) हे लहान आहेत. b. 1907

महादेवी विसी (५) यांचे नाव नारायण महादेव (८) यांना विनायक व सीताराम (९) असे दोन मुलगे, पैकीं सीताराम नारायण (९) हे पोहऱ्यात नोकर होते. सांप्रत ते सेवानिवृत्त झाले असून केरल येथे पाचोरा पुरव्हानद्रेथ येथे राहतात. b. 1911

कुण्णाजी विसी (५) ह्यांचे वय २५. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाल्या-नंतर ते मुंबईत चर्मा रोल कंपनीत नोकर झाले. सांप्रत तेथेच आहेत. विश्वनाथ महादेव (१०) वय सुमारे १८ हे रत्नागिरी येथे म्हा. ह. स्कूलमध्ये शिक्षण आहेत. प्रभाकर महादेव (१०) हे लहान आहेत. b. 1918

चिरं. हरी काशिनाथ (१०) हे ठाणे जिल्ह्यात मोटिज येथे तलाठी आहेत. यांना नारायण (११) नावाचा मुलगा आहे.

केसा विसो—(५) ह्यांचे नाव गोविंद गणेश (७) हे नेवल्याहून मिरज येथे शंभर वर्षांपूर्वी आहे. तेथे पुढे शेखदार (मामलेदार) ह्या हुद्यापर्यंत चढले. त्यांचे पुत्र राघो गोविंद (८) हे नगर जिल्ह्यात कायकून होते. तेथून बदलीवर बदली होऊन सातान्यास आले. त्यांचे पुत्र गणेश राघो (९) ज. १८५६, हे १८७६ मध्ये मॅट्रिक झाले. नंतर विभाणी खात्यात नोकर होऊन सातारा येथे क्लर्क ऑफ दि कोर्ट ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांनी १९०७ मध्ये पेनशन घेतले; पुढे वार्डस सु. नारायणशास्त्री मराठे-प्राश पाटशाळा संस्थापक व मुख्याध्यापक ह्याजकडे वेदान्ताचा अभ्यास केला. हे १९३५ मध्ये स्वर्गवासी झाले. ह्यांना दोन मुली दारका लिमये व यमुना भागवत अशा आहेत. ह्यांना एक मुलगा विनायक (१०) हा झाला. ज. १८८०. स्कूल फायनल पास झाल्यावर त्यांनी सक्कलनवैद्यात काही दिवस कायकूनी केली. पुढे हातास व्यंग झाल्यामुळे पेनशन घेऊन सध्या खाजगी इंग्रजी शाळा चालवीत आहेत. ह्यांना मुली पांच झाल्या. सी. वसु जोशी वय २२, वाराणसी केलकर वय २०, धेजु, सुमती, वस्तला ह्यांची वय अनुक्रमे १४, ९, ५ अशी आहेत. ह्यांचे चिरंजीव चिंतामणी विनायक (११) ज. १९०६, हे मॅट्रिक व स्कूल फायनल झाल्यावर शाळाखात्यात नोकर झाले. नोकरी सोडून इंटर आर्ट्स, सेकंड इयर ट्रेनिंग व एस्. टी. सी. ह्या परीक्षा दिल्या. ह्यांनी कोरेगाव येथे मराठी शाळेत इंग्रजी ह्यासाठी शिक्षक आहेत. ह्यांना बाल (१२) नावाचा १ वर्षाचा मुलगा आहे. दामोदर विनायक (१४) ज. १९२१ इंग्रजी ६ वी शिकत आहे.

केशव राघो (९) ज. १८५८, १८७७ साली मॅट्रिक. ह्यांनी सातारा हायस्कूलमध्ये बरेच दिवस शिक्षकाचे काम केले. १९१४ मध्ये पेनशन घेतले. ह्यांनी सातारा येथे असतात. ह्यांना गायन व संतुवाय-वादनाने उत्तम खासंग आहे. ह्यांना रंगू जोशी, गंगू पटवर्धन, दुर्गा राजवाडे अशा तीन मुली आहेत व ४ मुलगे आहेत.

कुण्ठाजी केशव (१०) ज. १८८३. कॉलेजात इंटरपर्यंत शिक्षण

झाल्यावर दीड दिवस झाल्यामुळे १९०१ मध्ये त्यांनी कॉलेज सोडून सातारा डि. ज. कोर्टात कायकूनीची नोकरी घाली. पण पुढे सातारा येथेच वेस्टर्न इंडिया लाईन इन्सुरन्स कंपनी निघाली. तेव्हा नोकरीचा राजीनामा देऊन कंपनीत नोकरी घाली. व सध्या ऑफिसरच्या पदेपर्यंत त्यांची वढती झाली आहे. ह्यांचा विद्याभ्यसंग बरा असून प्रसंगी हे सभासद भाषणहि करतात. ह्यांना अध्यापनाची आवड असून हे जातवर्गीयांचे प्राथमिक शिक्षण घरीच पुरे करून घेतात. वेदान्त व योगशास्त्रातहि ह्यांची बरीच प्रगती, मुलते गणेश राघो (९) ह्यांच्या सहासासने झाली आहे. त्यांनी सातारा येथील सध्या मर-मराठीस असलेल्या गजानन व्यायामशाळेत पुनरुज्जीवन केले. त्यांच्या मुली-गीता-पेदे, वय ३०, शांता-गणपते वय २६, अशा दोघी आहेत. ह्यांना ज्येष्ठ (११) म्हणून एक १२ वर्षाचा मुलगा आहे. सी इंग्रजी २ रीत आहे.

विष्णु केशव (१०) जन्म १८८८, ह्यांचे शिक्षण इंग्रजी ५ व्या इयत्तेपर्यंत झाल्यानंतर ते पुढे व्यापारात शिरले. आता ते ऑव संस्थानात कायकून आहेत. ह्यांना दोन मुली व चार मुलगे आहेत. पैकीं रघुनाथ (११) ज. १९१५, ह्यांनी कॉलेजचे पहिले वर्षाखेलेपर्यंतचे शिक्षण केल्यानंतर विमाकंपनीत नोकरी घाली. विमाशाखाच्या ए. सी. आय. आय. पॉर्ट फर्स्ट ह्या परीक्षा अन्वित करीत आहेत. दुसरा मुलगा नारायण (११) ज. १९२०, इंग्रजी पांचव्या इयत्तेत आहे. तिसरा व चवथा गोपाळ व मधुसूदन (११) हे दोघे मुलगे लहान आहेत.

वामन केशव (१०) हे सरकारी पब्लिक वर्कस्. खात्यात ओव्हरसीयर आहेत. ह्यांना सदाशिव, बळवंत व प्रभाकर (११) हे तिघे मुलगे व इंदुमती शिंदे वय २३ आणि शारदा, सिंधु, मेदाकिनी व कुसुद अशा पांच मुली आहेत. सदाशिव वामन (११) ज. १९१५ ह्यांची इंटर आर्ट्सची परीक्षा होऊन हे सध्या एस्. टी. पी. एम्. व्या हुसण्या वर्षात शिकत आहेत. ह्यांना व्यायामाचा शौक फार असून ते कुस्ती करण्यात पटाईत आहेत. ते गजानन व्यायाम शाळेतही हे एक नामांकित विद्यार्थी असून पोहोऱ्यातही प्रवीण आहेत. चळवंत वामन (११) ज. १९१७, हे

६ नामनेले गंगू (राजवाडे) d - मोदाकिनी - गरी
mentioned in Part IV P. 42
पुढीलप्रमाणे.

हमजी पांचवींमध्ये आहेत. प्रभाकर वामन (११) ज. १९२२. हे हमजी चौथीत शिक्षण घेत आहेत. पांडुरंग केदाव (१०) ज. १९०४. हे १९२८ साली एल्. ए. पी. एम्. झाले, हल्ली सातारा येथे डॉक्टरी करतात. हानाही मदींनी शिक्षणाचा व्यागस असून हे कुस्ती चांगली करतात.

दत्तात्रेय राघो (९)—ज. १८६७, हे मॅट्रिक झाल्यावर डिस्ट्रिक्ट इन्जिनेरची परीक्षा घेऊन इस्लामपूर येथे हानी १९११ पर्यंत वकिली केली. पुढे अपस्माच्या व्यथेमुळे वकिली सोडून वकील बंधु केशव राघो (९) हाचिबगळ से असत, हे १९१८ मध्ये मृत्यु पावले. हाना गोदावरी अिक वय ४८ व कृष्णाबाई लिमये वय ४५ आणि काशी सोमण वय ४२ अशा तीन मुली आहेत. त्यांचे चिरं शिवराम दत्तात्रेय (१०) ज. १९००, मॅट्रिक पास, हल्ली कोल्हापूर येथे सप्लोस्टमास्तर आहेत, हाना दोन मुल्ये आहेत.

विसाजी राघो (९)—ज. १८६५. हे सातारा येथे चौथीत वकील होते, पुढे काही दिवस नाशिक जिल्ह्यात व नंतर कन्हाड येथे त्यांनी वकिली केली. त्यांची पत्नी १९१७ मध्ये मृत्युप्राप्त झाली व हे नेहमी गणत त्याप्रमाणे पत्नीच्या दुसऱ्या वर्षाभाडादिवशीच म्ह. १९१९ साली ते स्वर्गवासी झाले. हाना मनु सोमण वय ३४ नांवाची मुलगी आहे. मुलगा वामुदेव विघ्नाय (१०) ज. १८९४. हे मॅट्रिक झाल्यानंतर काही दिवस दार डाक्टरीचे शिक्षण घेत होते. हल्ली हे कन्हाड येथे सायकल दुकरी व विक्रीचे दुकान चालवून आहेत. हाना मुलगा गजानन (११) वय १४, हा हमजी पांचवीत आहे, हाना बहिणा, लीला व रांगू वय अनुक्रमे १०, ६ व २ असलेल्या अशा तीन मुली आहेत.

शंकर राघो (९)—ज. १८७०. हे तारगाव येथे वकील होते व आता इस्लामपूर येथे वकिली करतात; हाना मायनाचा चांगला अभ्यास आहे. हाना मुली अनु पैडसे, आळ पटवर्धन व मधु राजवडे—अशा तीन असून मुल्ये चौथे आहेत. पैकीं पोरले अनंत शंकर (१०) ज. १९००. हे बी. ए. असून कळेव येथे सवरजिस्टर आहेत. हानी हिंदी भाषेचा चांगला अभ्यास केला आहे. कल्याण नांवाच्या हिंदी साहित्यात हे लेख लिहीत

असतात. हाना दोन मुल्ये व दोन मुली आहेत. रांगाधर शंकर (१०) ज. १९०६ ह्यांचे शिक्षण इंटरपर्यंत झाले होते. हे माठीचे चित्रकाम कर उत्तम करीत असत. हे १९३२ साली इत्यविकायने वारले. ह्यांचे बंधु विठ्ठल व माधव (१०) हे लक्ष्य आहेत.

मोरो ऊर्त आपणा पांडुरंग (९)—हे सरकारी सप्लोस्टमार्ज होते. पेनशन घेऊन बाई येथे राहातात. त्यांचा तेथे लाजनी बवाखाना आहे. हाना बालकृष्ण, वामन, नारायण आणि वत्तात्रेय (१०) असे चौथे मुल्ये झाले. पैकीं थोरले पुत्र बालकृष्ण मोरेश्वर (१०) ह्यांचे नांदगाव येथे सराफी दुकान आहे. डॉक्टरांची मुलगी कमला ह्यांनी लंदनगाव येथील डॉ. जोशी ह्यांच्याशी ह. १९३३ मध्ये पुनर्विवाह केला. ह्यांना ललित कलेचा नाद असून ह्यांनी प्रसिद्ध मो. ना. सी. फडके ह्याजवरील नाट्यप्रयोगांत मुख्य नायकेचे काम केले होते. ह्यांना नवभराने ता. १४/६/३६ रोजी देवाळा झाली.

राममानी Tree pp 45-47

भास्कर महादाली (३) ह्यांना सदाशिव व नारो असे दोन मुल्ये. सदाशिव भास्कर (४) हे नेवऱ्यास सुखवस्तु असत. ह्यांचे अंताजी, दिनकर, चिंतामणी, व विष्णु (५) असे चौथे मुल्ये. पैकीं दिनकर सदाशिव (५) (भार्या उमा) हाना विनायक, यशवंत व पुरुषोत्तम (६) असे तिघे पुत्र. पैकीं पुरुषोत्तम दिनकर (भार्या नर्मदा) ह्यांचे वय सध्या सुमारे ४० असून हे नेवऱ्यास आहेत. चिंतामणी सदाशिव (५) (भार्या जानकी) हे बी. बी. सी. माय रेवेंच्या ऑफिसमध्ये मुंबईत झाले होते. विष्णु सदाशिव (५) (भार्या सावित्री व लक्ष्मी) ह्यांची मुंबईत शिवणकामाची कंपनी होती. पण कटहरी कारखान्यात तसेच कन्हालाल यांच्या पितळी कुलपाच्या कारखान्यातही ह्यांचा भाग होता. शिवाय कोल्हापूर छापखाना ह्यांनी काढला होता. ह्यांचे श्रीपती, विनायक यदुपती (६) हे दोन पुत्र. श्रीपती विष्णु (भार्या भागिरथी) हे स्वतःच येथे बी. बी. सी. माय रेवेंच्या इजीमियमिग शाखाकडे झाले आहेत. विनायक ऊर्त यदुपती विष्णु (६) हे बी. बी. सी. माय रेवेंच्या इंजोनीपर सात्यात नोकरी होते. हल्ली

मुंबईत रहात असून वैयक्तिक व्यवसाय करतात. त्यांना रंगमंडळ (७) म्हणून एक मुलगा आहे.

नारो भास्कर (४) यांचे गणेश, कृष्ण, भास्कर, व वामन (५) असे चौघे मुलगे. पैकी कृष्णाजी नारो (५) (भायी रसमा) हे वयाच्या ८ व्या वर्षी वारले. त्यांना जनार्दन, केशव, वासुदेव, पांडुरंग व अनंत (६) असे पांच मुलगे. पैकी जनार्दन कृष्ण (६) यांचे पुत्र वामोदर (७) (भायी वाराणशी) हे भरोच येथे स्टेशन मास्तर आहेत. त्यांना वामन (८) नावाचा एक मुलगा आहे. केशव कृष्णाजी (६) हे शेल्कडे नोकर होते. वासुदेव कृष्णाजी (६) (भायी रमा) हेही शेल्कडे नोकर होते. पांडुरंग कृष्णाजी (६) (भायी राधा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. त्यांना दत्तात्रेय, नारायण, मधुसूदन आणि विठ्ठल (७) असे चौघे मुलगे आहेत. दत्तात्रेय पांडुरंग (७) वय २८ हे मुंबईस शिवणकामाचा व्यवसाय करतात. नारायण पांडुरंग (७) वय २६ हे नेवरे येथे असतात. मधुसूदन पांडुरंग (वय १२) व विठ्ठल पांडुरंग (वय ६) हे शिकत आहेत.

वामन नारो (५) हे शेल्कडे येथे मोठे कामगार होते. त्यांना अंबक व महादेव (६) असे २ मुलगे होते, पण ते अल्पवयात वारले. वामन हे शैवानिष्ठ शास्त्रावर नेवऱ्यास येऊन राहिले. ते मोठे रामभक्त होते. त्यांनी आपल्या परांपुरे रामाचे देऊळ बांधून त्याची सेवा करीत काळ पाळवीत होते. अनंत कृष्णाजी (६) (भायी सीता) हे मुंबईस रेल्वेत स. ७५ पगारावर नोकर आहेत. त्यांना अच्युत व काशिनाथ असे दोन मुलगे आहेत. अच्युत अनंत (७) यांचे वय २२ हे स. फा. पास असून मॅट्रिकही झाले आहेत. काशिनाथ अनंत यांचे वय सांप्त १९ असून हे शिकत आहेत.

सदाशिव महादाजी (२) (भायी अन्नपूर्णा) महादाजी यांचे पुत्र सदाशिव (४) (भायी राधा). त्यांना रामचंद्र, गणेश व गंगाधर असे तिघे मुलगे. रामचंद्र महादाजी (५) हे नेवऱ्यास शेती करून असत. ते १९०५ साली वयाच्या ८ व्या वर्षी मृत्यु पावले. काशिनाथ रामचंद्र (६) हे बडोदे येथे विसर होते. हे १९०३ मध्ये ४७ वर्षांचे होऊन वारले. त्यांना

महादेव व शंभु (७) असे २ मुलगे व १ मृत्यू झालेला मुलगी. त्यांना बडोदे येथील गोवडे यांस दिल्या आहेत.

महादेव काशिनाथ (७) (भायी पावती साहेबी सोमेश्वर). हे बडोदे येथे प्रथम कलाभुवनमध्ये काही दिवस शिक्षक होते व सध्या शिल्पकार म्हणून स्वतंत्रच वेदा करतात. त्यांचे ह्या कामातील नैपुण्य कौतुकास्पद आहे. त्यांनी केलेल्या मूर्ति, पुतळे इत्यादिकांचे नमुने हिंदुस्थानात प्रमुख शहरी पहाण्यास सापडतील. ह्या कलेचे अंगभूत असलेले नासकास्ट्याचे काम हिंदुस्थानात यशस्वी रीतीने सिद्धीस नेणारे हेच पहिले एकूण होत. त्यांना २ मुली आहेत. घोरली अनसूया वय २२ त्यांना धिमवऱ्याचे ओक, हल्ली हे पुण्यास ऑरिटयचा वेदा करतात, त्यांस दिले आहे. २री मुलगी सुशिला वय ८ मराठी शिकत आहे. त्यांना गोविंद, जयवंत, प्रभाकर, चंद्रकांत (८) असे चौघे मुलगे झाले. पैकी गोविंद महादेव (८) यांचे वय हल्ली १८ असून मॅट्रिक होऊन आता कलाभुवनमध्ये शिक्षण घेत आहेत. जयवंत (८) यांचे वय १३ हे शिकत आहेत. शंकर काशिनाथ (७) यांना भायी सोन १ ली उमा व २री गिरिजा. त्यांना मुलं पैकी १ मुलगे राम, अनंत, शरद (८) आहेत. राम हायस्कूलात शिकत आहे. अनंत व शरद ५ व २ वर्षांचे आहेत. मुली-द्वारका ९ व विमल ३ वर्षांच्या आहेत. द्वारका मराठी ३ रीत आहे. शंकर काशिनाथ हे बडोदे येथे चित्रकलाशिक्षक आहेत.

गणेश महादाजी (५) जन्म १८६४. (भायी गोपिका) हे बडोदे येथे रेव्हिन्युस्ताच्यात नोकर होते. पुढे ते नेवऱ्यास येऊन राहिले व तेथे ते वैयक्तिक करीत असत. ह्यांना ज्योतिषाचा व्यासंग असे. कीर्तनेही ते करीत असत. पुढे त्यांस अर्धांग होऊन १९३६ मध्ये त्यांनी सर्व मुलं स्वभावाने अतिसालस आहेत. नरहरी गणेश (६) हे पी. डब्ल्यू. डी. खात्यात मुंबईत नोकर आहेत. पगार १५० (भायी यमुना). त्यांना जयवंत वय १७ आणि भास्कर वय १० असे दोघे मुलगे असून त्यांना विद्याभ्यास चााद आहे. श्रीहरि गणेश (६) यांचे वय ३० (भायी इंदिरा) हे नेवऱ्यास शेती करून असतात. गंगाधर महा-

बाजी (५) (भाया सत्यभामा) हे रत्नागिरीस ज्ञापकान्यात नोकर होते. कथाहि करीत असत. त्याच्या ६० व्या वर्षी हे वारले. हाना दीधे मुलगे रघुनाथ (६) आणि श्रीराम (६). पैकी रघुनाथ गंगाधर (६) (भाया विमला) वय ३२, हे रत्नागिरीस शिवशकाम करतात. श्रीराम गंगाधर (६) वय १५ हे रत्नागिरीस हायस्कूलमध्ये शिकत आहेत.

बचाजी गणो (३) हाना दोन मुलगे केलो व मोरो (४). केलो बचाजी (४) हास गोविंद व गोपाळ (५) हे दोन मुलगे. गोविंद केशव (५) (भाया दुर्गा) व गोपाळ केशव (५) (भाया अन्नपूर्णा) हे दोघे वय ४० वर्षांपूर्वी अन्नगाव येथे आले व तेथे भिक्षुकी व्यवसाय करून असत. महादेव गोविंद (६) (भाया पार्वती) हे गोविंद केशव हांच्या तीन मुलांपैकी धोरले होत. मोरेश्वर गोविंद (६) (भाया सरस्वती) हे कल्याण येथे वकिलाकडे कायकून आहेत.

रामचंद्र लर्फे संभाजी गणो (३) हांचे पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (४) (भाया धारू बाई), हे नेवरे येथे राहत असत. ते इ. १८३६ चे सुमारास वारले. त्या पैकी त्यांचे चिरंजीव गणेश राधो (५) हे दहा वर्षांचे असल्यामुळे आपल्या मामांचे कडे दोकवले येथे गेले. पुढे मामा हरी बाबुराव विसवड हे जमलंडी संस्थानांत कुंदगोळ येथे आले. त्याजबरोबर देही आले व तेथेच पुढे स्थायिक झाले. ह्या गणेशरायांच्या भायेंच नांव सरस्वती. हास एक मुलगी आऊताई आठवले यांकडे दिली होती व दोन मुलगे वडील (६) कृष्णाजी (भाया राधा जोशी) आणि धाकटे विष्णु गणेश (६) ज. १८५५. हांच्या दोन भाया. पहिल्या नांव लक्ष्मीबाई, दुसरी भागिरथी जोशी यांकडाले ह्या विधमान आहेत. हे कुंदगोळ येथे व्यापारधंद्या करून आहेत. इयांता रघुनाथ, पांडुरंग, गणेश असे तिघे मुलगे आहेत. रघुनाथ लर्फे वंछू विष्णु (७) ज. १९०५ (भाया सुमती) हेहि कुंदगोळ येथेच व्यापारी आहेत. पांडुरंग विष्णु (७) ज. १९०८ (भाया इंदिरा महाल) हेहि कुंदगोळासच असतात. गणेश विष्णु (७) जन्म १९२४ इयांचा विद्याभ्यास चालू आहे.

बाळाजी गणो (३) ला मुलगे ४ हरी, धारो, विठ्ठल, सखाराम, (४) पैकी हरीला मुलगे २ लक्ष्मण व काशिनाराय. लक्ष्मणाला

मुलगा एक दांकर. दांकरराव हे इंदोर (छावणी) येथे श्रीराममीदरांत असत. त्यांचा मुलगा इत्तात्रय ३६ वर्षांचा आहे.

घाणें २ रें-पांडववाडी

हे घाणें मूळचे नेवरे येथील देशावरील ह्या घराण्याचे गांव सातारा जिल्ह्यातील वार्ड तालुक्यामधील पांडववाडी म्हणजे पांडेवाडी होय. ह्या घराण्याचा निर्देश महाराष्ट्र व नागपूर प्रांताच्या इतिहासांत झालेला आहे. कारण सातारकर छत्रपतींच्याकडे जसे अनिर्धनकर देशमुख भट पेशवे तसे नागपूरकर भोसल्यांच्याकडे हे पांडववाडीकर कोव्हटकर होत. ह्या घराण्याचा मूळपुरुष रामाजीपंत नारायण. हांच्या पुत्रपैकीही नागपूरकर भोसल्यांचे पदवी असतां रजावर व दरबारी जी कामगिरी केली त्याचा इतिहास पुढील प्रकरणांत दिला आहे. रामाजीपंतास दोन पुत्र १ कोन्हेराम २ रा भास्करराम. भास्कररामास काशिनाराय एक पुत्र, व त्याला ३ पुत्र होते. कोन्हेर-रामास ६ पुत्र झाले.

सांगलीशाखा—कोन्हेररामाचा पडोळ पुत्र रामचंद्र उर्फ बाबुराव (४) त्याचा पुत्र रघुनाथ रामचंद्र (५) हांचा वंश सांगलीस आहे. हांचे दुसरे नांव चाल्या असे होते. हाना पेशवार्तील साबेतीन रानांपैकी मुख्य जे गोपाळराव पदमर्धन (इ. १७२१-१७७१) त्यांची पहिल्या कुंदवापासून झालेली एकुलती एक कन्या कुसाबाई ही दिली होती. हे लग्न रे. लेख संवत् पत्र नं. ८९ व ९० वलन इ. स. १७६२ वर्षांपूर्वी दोनतीन वर्षे झालेले असावे. ह्या कुसाबाईस रामचंद्र (६) म्हणून एक मुलगा होता. त्याला आईच्या वडिलांचे नांव कणले गोपाळ हे टोपणनाव होते. हे आजोळाकडून पडले असावे. त्याबरोबर आजोळ कडून म्हणजे सरदार पदमर्धन यांकडून कांही तेनार्ताची देणगीहि मिळाली. ह्याखेरीज दौदवाड गांव, जो खुद्द गोपाळराव रावसाहेब हांस जात इनाम म्हणून पेशव्यांच्या राज्यास असेल्ल्या सावनूरच्या नवाबाकडून इ. स. १७५४ च्या सुमारास मिळाला होता, तोहि वारसाद्वारे ह्या कुसाबाईकडे म्हणजे गोपाळराव कोव्हटकर यांच्याकडे चालावयाचा व तसा हो

इ. स. १८४३ पर्यंत चालताहि असावा. पण पुढे हनामदार वारसांची चौकशी होऊन नजराणा इत्यादि कायदेशीर इलाज करून हनाम कायम करण्याचे येवई हे हनाम पावू. करण्याचे राहिले ते राहिले. या शिवाय १ चावुर जमीन, एकसर, भोगांव, पांडववाडी, पांडवगड किल्ल्याची पडगिशी जी बाबूराव कोन्हेर यांस मिळाली होती, तीही ह्या रामचंद्र रघुनाथ यांस कडे चालत होती. कारण जेव्हा साहेबाचे मेलणीत त्यांचे नांव दाखल होते असे त्यांचे वंशजांकडून कळते. रामचंद्र ऊर्फ गोपाळ (६) हे निपुत्रिक असल्यामुळे त्यांनी आपल्या चुलतभावाचे म्हणजे पांडववाडी घराण्यापैकी बळवंतरावाचे तृतीय चिरंजीव परशुराम (७) यांस दत्तक घेतले. रामचंद्र रघुनाथास जसे आजोळाकडून गोपाळराव नांव होते तसे रावजी हेहि नांव चालू होते. यांचा आसुरीय इ. १८७९ ते १८९८.

त्यांचे पुत्र परशुराम रामचंद्र आजकडे भिळकत आस्वानंतर त्यांचे मुकत्यार म्हणून चुलत बंधु आनंदराव बळवंत (८) हेच काम पाहात असत. हे आनंदराव आपल्या वडीलकीतील तीनहि शाखांचे म्हणजे रघुनाथ, परशुराम व जयराम रामचंद्र (५) ह्यांचे मुकत्यार म्हणून व्यवस्था पाहात असत. पुढे स्थिति बदलली आणि आता देवस्थानी हनामान्या व इतर काही जमिनीच तेवढ्या चालू राहिल्या आहेत.

परशुराम (७) हे १८४९ ते १८६५ पर्यंत प्रपंचाचा व तेनातीचा कारभार करत होते. त्यांना रामचंद्र (भायां जानकी.) व लक्ष्मण ऊर्फ बळवंत (८) असे दोन मुल्ये होते. रामचंद्रपंत हे १८९९ मध्ये वारले. ते निपुत्रिक वाल्यामुळे परशुरामाचे जे दुसरे चिरंजीव लक्ष्मण ऊर्फ बळवंतराव (८) (भायां गंगाबाई) यांकडे सर्व तेनात आली. हे बळवंतराव मॅट्रिक शाळावर त्यास प्रथम सांगली हायस्कूलमध्ये नोकरी लागली. हे गणित विषय चांगला शिकवीत असत. पुढे त्यास मुलकी खात्यात घेतले. तेथे ते मामलेदार झाले होते. पुढे पेनशन झाली व ते १९३२ साली वारले.

लक्ष्मणरावांस महादेव (९) (पत्नी वमाबाई) हा एक मुलगा होता. तो बळवंतराव ह्यांस असतांनाच वारला. त्यांस रामचंद्र (भायां जानकी) नारायण, दामोदर व कृष्ण (१०) असे चार मुल्ये आहेत. रामचंद्र महादेव

ह्यांस लक्ष्मण म्हणून एक मुलगा आहे. सांप्रत तेनातीवर रामचंद्र महादेव हेच सांगलीस काम करीत आहेत. इ. १९०२ साली लक्ष्मण परशुराम ह्यांचे नांव सरंजामी जमीन चालू झाली. पण ते असतांना त्यांचा मुलगा महादेव हा वारक्यामुळे त्यांच्या पश्चात् त्यांचे नांव हेच रामचंद्र महादेव ह्यांच्याकडे ती भिळकत त्याच प्रकाराने आली आहे व त्याची बहिषाट सरंजामदार ह्या नात्याने १९३१ पासून तेच करीत आहेत.

प्रस्तुतच्या व्यक्तींमुळे या शाखेत अकरा पिढ्या होतात आणि त्यांत पांच वेळा रामचंद्र ह्या नांवाची पुनरावृत्ति झालेली आहे.

वाईची शाखा-रामचंद्र ऊर्फ बाबूराव कोन्हेर (५) ह्यांच्या परशुराम (६) ह्या मुलाचा वंश म्हणजे वाईची शाखा होय. ह्या परशुरामास बळवंत व लक्ष्मण (६) हे दोन मुल्ये होते. पैकी बळवंताच्याच आनंद, स्वप्नाराम, परशुराम व रघुनाथ (७) असे चार मुल्ये झाले. आनंदराव चलाळ (पत्नी अन्नपूर्णा) ह्यांचा उल्लेख वर आलाच आहे. ह्यांस दाजी (८) (भायां सरस्वती) व विष्णु (भायां लक्ष्मी) असे दोन मुल्ये झाले. दाजीस सीदाराम (भायां उमा) पांडुरंग आणि बळवंत (९) असे तीन पुत्र झाले. सितारामाची संतति वंशावळीत दिली आहे. आनंदराव चलाळाचा (७) दुसरा मुलगा जो विष्णु (८) त्यास वासुदेव, यशवंत, श्रीपाद व गणपती (९) हे चार मुल्ये झाले. वासुदेव (९) हा केवळकडे नोकर होता. त्यास वयाच्या ३० व्या वर्षी इ. १९०१ मध्ये देवाशा झाली. ह्याला बाळकृष्ण (१०) हा एकच मुलगा झाला. विष्णु आनंद (८) यांच्या श्रीपाद (९) (जन्म इ. १८६८) ह्या मुलाल परशुराम, गंगाधर, शेकर व सदाशिव (१०) हे चार मुल्ये झाले. श्रीपाद अथवा श्रीपती ह्यांस श्रीरामाची उपासना होती. यांनी वयाच्या साळीस वर्षेपर्वत पाडेवाडीस राहून ही उपासना परम निष्ठेने चालविली. पुढे हे वाईस आले. ह्यांना वयाच्या ६४ व्या वर्षी इ. १९३२ मध्ये स्वर्गवास झाला. ह्यांचा वडील मुलगा परशुराम श्रीपती जन्म स. १९०२ ह्यांस वाई म्यु.पा. मध्ये नोकरी होती. हे विवाहित होऊन इ. १९३१ मध्ये मृत्यु पावले. गंगाधर श्रीपती (१०) (जन्म अके १८३१) यांचे विष्णु मराठी ७ ईशत्तापर्यंत झाले. हे घरची शेतप्रिपंच

पाहुन आहेत. त्यांचा चाकरा भाऊ शंकर (जन्म १८३३) हाहि मराठी शिक्षण घेऊन परीच देती करून आहे. सदाशिव (१०) जन्म १८३५ हा शिक्षित आहे. धीपती विष्णूचा भाऊ जो राणपती विष्णू (९) हा जवळपूराकडे रेल्वेत नोकरी आहे.

परशुराम रामचंद्राच्या शास्त्रेणार्णे जयराम रामचंद्र (५) हांची वंशवास्ताहि बाईसच आहे. ह्या जयरामास गोपाळ तर्फे बाबा व भास्कर (६) हे दोन मुलगे झाले. गोपाळास जयराम (७) (भार्या लक्ष्मी) हा एकच मुलगा असून हे कोल्हापुरास वकिली करितात असें कळते. ह्या जयरामास भास्कर, गोपाळ व रावजी (८) हे तीन मुलगे झाले. भास्कर (भार्या जानकी) हे प्रथम भोगाव येथे राहत असत. नंतर बाईस राहून देती व सावकारी काम पाहुन असत. ह्यांना गोपाळ, दत्तात्रेय, राणपती, व बाळकृष्ण (९) हे चार पुत्र झाले. गोपाळाचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले असून त्यास रेल्वेत नोकरी होती. इ. १९२९ मध्ये वयाच्या ४७ व्या वर्षी ह्यांना मृत्यु आला. ह्यांना पुत्रपोत्तम (१०) हा १ मुलगा आहे. जन्म १९०९. ह्याचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. ह्यास बाबुराव हे दुसरे नांव आहे व ते बाईस इंग्रजीमराठी टाईपिंगचे काम करून आहेत. बाळकृष्ण भास्कर (९) जन्म १८२२-२३ ह्याचे शिक्षण मॅट्रिक इतके होऊन हे परमपंच पाहुन आहेत. दत्तात्रेय (जन्म १८१०-११) याचे शिक्षण मराठीच झाले असून देती करून आहेत. राणपतीचा जन्म इ. स. १८९२ मधील असून शिक्षण मॅट्रिक पर्यंत झाले होते. ह्यास ताळमीचा गोक फार असे, कुस्तीहि चांगली करीत. ह्यामुळे बाईच्या आसपास खेडगांवात ह्याचे वजन असे. कुस्तीहि पसोप-कारी होती. ह्यास छोटें यांची मुलगी दिली होती. ह्यांचा मृत्यु इ. स. १९२१ मध्ये झाला.

चववंत (४) कोन्हेरामाचा २ वा मुलगा चववंत यास पंढरीनाथ (५) व पंढरीनाथास भिकाजी मुलगा होऊन हा वंश खुंटला.

सातारा शाखा—कोन्हेरामाचा तिसरा मुलगा (६) जो लक्ष्मण (४) यास ९ पुत्र होते. माधव, बापूजी, बाप्पाली, सीताराम, जप्पा, नाना, गोपाळ, अंबक, रामचंद्र (५) पैकी पहिल्या साताने वंश एकटोच

पिका होऊन खुंटले. चववंतचे दोन मुलगे अंबक व रामचंद्र (५) ह्या दोघांचे वंश साताऱ्यास चालू आहेत.

अंबक लक्ष्मण (५) यास नीलकंठ (६) हा मुलगा व त्यास बळदेव उर्फ बळवंत (७) हा मुलगा असे होते. बळवंतास (७) धोंडो, पांडुरंग आणि माधव (आप्पा) (८) असे तीन मुलगे. धोंडोपंताच्या मायेचे नांव लमाबाई. धोंडोपंत (८) हे महाबळेश्वर येथील सुरोपियन क्लबचे व्यवस्था पहाण्याच्या नोकरीवर होते. हे १९०० मध्ये निवर्तले. यास ४ मुली व एक मुलगा. मुलींची नावे बाळाबाई, सुंदरा, येंसू व मनु. बाळाबाईस वाळगांवास जोड्याकडे, सुंदर ईस सोडनीच्या परचण्याकडे, येंसूस मांदास मरुच्याकडे व मनु सोलापुरास आठपळे यांजकडे दिल्या होत्या. धोंडोपंताच्या मुलाचे नांव रामचंद्र (९) (भार्या लक्ष्मी) हे पुण्यास टाईपरायटिंगचे काम करितात. त्यांना दोन मुलगे व दोन मुली. धोरला मुलगा नीलकंठ हा लहानपणी वारला. चाकरा मधुकर (१०) जन्म १९२३. दोन्ही मुली साल्सी व प्रभावती ह्या लहान आहेत म्हणजे एक १९२९ मध्ये साली व दुसरी १९३५ मध्ये साली.

लक्ष्मण कोन्हेर (४) याचा ६वा मुलगा रामचंद्र (५) यास तीन मुलगे गोविंद, अंबक व रावजी (६) पैकी गोविंद यास तीन मुलगे विनायक, नाना, नीलकंठ (लक्ष्मण). विनायकराव पूर्वी लष्करात होते व त्यांचा मानमरातम मोठा होता. यास एक मुलगा माधव उर्फ अबासाहेब (८) (भार्या जानकी) हे कलेक्टरचेरीत कारकून होते. त्याचे पुत्र गोविंद (९) (भार्या सरस्वती) हे सातारा जिल्ह्यात नाहर होते. पुढे वेधत घेऊन मस वगळे. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र उर्फ संभू (१०) ह्या नांवाचा आहे. हा मॅट्रिक झाला आहे. गोविंदराव रामचंद्र ह्यांचा २ वा मुलगा नाना (७) हे सामलदार होते. यांना मूलवाळू काही नव्हते. ३ वा नीलकंठ हे अल्पवयसत वारले. रामचंद्र लक्ष्मण (५) यांचा दुसरा मुलगा अंबक (६) हे राजधेय होते. हे सातारा येथील छत्रपतींचे पदवी म्हणजे श्रीमंत आईसाहेब महाराज यांच्या दिमतीला असत. त्यास मेणा, भाई यांचा सरंजाम असे. व त्यांना महाराजांकडून जमीनही इनाम मिळाली होती. हे १७९६ म्हणजे इ. स. १८६४ साली वारले, यास हणमंत, सखा-

राम व रामचंद्र (७) असे तीन मुलगे होते. पैकी योरले हणमंत (भार्या आनंदी) हे इंजीनीअरिंग लाय्वांत होते. हे १९०९ सालीं वारले. यांना ४ मुली व दोन मुलगे. पैकीं योरली मुलगी गोव्द ही गोव्याचे पटवर्धन याजकडे, दुसरी मुलगी यमू ही वडगाचे पटवर्धन याजकडे, ती पारल्यावर तिची वहीण ययी ही तेथेच दिली होती. ३ री मुलगी ठकु ही जोशी (फराची) याजकडे दिली होती.

हणमंतरावाच्या दोन मुलांपैकी भाकटा काळू अल्पवयींच १० व्या वर्षी वारला. योरला लक्ष्मण उर्फ बाजीराव (८) (भार्या सुंदरा) हे सन-ओव्हर-सीअरची परीक्षा पास झाल्यावर कर्नाटकांत सरकारी नोकरीत लागले. ते २५० रु. पर्यंत चढले होते, पण ते नोकरीत असतानाच वारले. त्यांना दोन मुलगे व एक मुलगी आहे. योरला मुलगा तणपति (९) (भार्या सरस्वती) हे प्रकृतीचे अस्वस्थिमुळे परीच असतात. त्यांना एक मुलगा माधव या (१०) नौकाचा लहान आहे. दुसरे चिरंजीव नाकती (११) हे कॉलेजांत इंटर-आर्ट्समध्ये आहेत. व्यवक रामचंद्र राजवैरा ह्यांचे २ २ चिरंजीव सखारामपंत जन्म १८७६ ह्यांनी वडिलांच्या व्यवसायाचे शिक्षण घेऊन म्हणजे वैद्यकी शिकून वडिलांच्या कीर्तीत भर टाकिली. हे उत्तम वैद्य होते. ह्यांचे आजीला ह्यांच्याच कारकीर्दीत कोवळटकर आली हे नांव रुढ झाले. ते आतां सातारा म्यु.पा. ने १९२१ मध्ये निश्चित करून टाकले आहे. ह्यांनी-दख्खनच्या वर्षी-दुसरे-सम-केले. मृत्युसमयी ह्यांचे वय ७९ वर्षांचे होते. म्हणजे हे १८५५ मध्ये जन्मिले होते. ह्यांस व्यवक, गंगाधर, अनंत व नारायण (८) असे चार पुत्र झाले. पैकीं गंगाधरराव जन्म शक १८०९ हे मंदिरूपर्यंत इंग्रजी शिक्षणानंतर वैद्यविद्या शिकले. हे कस्तुरीच्या गोण्याविषयी प्रसिद्ध आहेत. ह्यांस-व्यवक-(९)-म्हणून एक मुलगा आहे. ह्यांचे मुलू व्यवक सखाराम (८) हे याजपेशा सात वर्सांनी वहील आहेत. सन १८४० मध्ये सूर्य पावले. ह्यांना कोन्हेर (९) हा मुलगा, जन्म शके १८६१ ह्यांचे शिक्षण मंदिरूपर्यंत झाले असून हे वैद्यकीही शिकले आहेत. ह्यांना राजाराम व अरविंद (१०) हे दोन मुलगे. राजाराम अविदमान

असून अरविंद लहान आहे. नारायण सखाराम (८) ह्यांचा आधुनिक श. १८०६-१८४२ असा झाला. हे रेल्वेत नोकर होते हे अपत्यहीनच वारले. अनंत सखाराम (८) जन्म शके १८१४ हे सर्वेक्षणांत सातारा जिल्ह्यांत नोकर आहेत. १८७२

व्यवक रामचंद्र यांचे ३ ३ चिरंजीव रामचंद्र (७) हेही इंजीनीअरिंग खात्यांत होते. म्हणजे त्या घराण्यातील यरेचसे लोकांनी इंजीनीअरिंग लाय्वांत ओव्हरसीअर म्हणून किंवा काश्कून म्हणून नोकरी केलेली दिसते. हे रामचंद्र सन १९०८ मध्ये वारले. त्यांना ७ मुलगे-शंकर, विष्णु, दत्त विनायक, गोपाळ, दिनकर व वामन. पैकीं पाहिले ४ अल्पवयांतच वारले. गोपाळ (भार्या राधा) हे शिक्षकांचा पैदा करितात. दिनकर (भार्या सगुणा) यांचा जन्म १८९७ मध्ये झाला. हे पुणे स्टेशनवर रेल्वेत नोकर आहेत. यांना एक मुलगा राजाराम (९) जन्म १९२० हा इंग्रजी ५ वीत आहे. रामचंद्र व्यवकांचा शेवटला मुलगा वामन (८) जन्म १९०२ रामचंद्र व्यवक त्यांना एक मुलगी आहे, तिचे नांव यमू. ही अकलकोटचे शिंदेदे याजकडे दिली आहे.

सामपुरशाखा-कोन्हेराम यांचा ४ था पुत्र बळवंतराव याची शाखा नागपुरात आहे. ह्या बळवंतरावात सिवाजीपंत (५) म्हणून एक पुत्र झाला. त्यासहि बापूजी (६) हा एकच पुत्र व ह्या बापूजीसहि रघुनाथ उर्फ बापू (७) म्हणून एकच मुलगा झाला. ह्यांत गणेश व बाबूराव (८) (भार्या वसोदा) हे दोन मुलगे झाले. पैकीं गणेश उर्फ जणसाहेब ह्यांत जोशी उपाध्ये घराण्यांत दत्तक दिले. बाबूराव यांना कृष्णराव (९) (भार्या राधा) हा एक मुलगा आहे. जन्म इ. १८९९ हे नागपुरात कापडाची शहाली व शेती करून आहेत.

कोन्हेरपंताचे गोविंद व रावजी उर्फ बाबूराव हे मुलगे अल्पवयांतच वारले.

घराणे ३ रें-पेण

कीवडकर कुलास भूषणभूत असलेल्या ह्या पेण येथील कीवडकर घराण्याचे मूळपुरुष उणलश्व वंशावलीवरून विश्वनाथ (१) हे दिसतात. ह्यांस मोरेश्वर व बाळाजी (२) हे दोन मुलगे. बाळाजी (२) व संतान नाही. मोरेश्वर हेच एक अन्वयवर्षक झाले व हेच पेण येथील घराण्याचे खरे संस्थापक व आद्य पुरुष होत. कारण, ह्यांचे वडील हे कीवडकर वाम म्हणून नेवरे येथे होते. तेथून ते चौलास आले. चौल येथे शेती, सावकारी संधादिली व चौलहून हे मोरेश्वर व त्यांचे विख्यात व कर्तुव्यमान चिंरंजीव कुण्याजी नाईक (३) हे पेण येथे येते झाले.

पुणे शाखा—मोरेश्वर यांस कुण्याजी नाईकांसह एकंदर चार पुत्र. वडील पुत्र महादेव (३) ह्यांसहि नाईक पदवी लावलेली आढळते व ह्यांचा उल्लेख स. १३५२ म्ह. इ. १७३० म्हणजे पहिल्या बाजीरावाच्या राजवटीतील सांगितला आहे. ह्यांस चिंतो ऊर्फ बापू किंवा आभा, अनेक आणि भिकाजी (४) असे तीन मुलगे झाले. पैकी चिंतोच्या महादेव (मार्ग अमण्या) (५) ह्या मुलाचा वंश वंशावलीत दिला आहे. त्यानहूनची अधिक माहिती मिळाली नाही. २ रा मुलगा रामचंद्र (५) ह्यांस कुण्याजी व शिवराम ऊर्फ बापू (६) हे दोन मुलगे होते आणि पांच मुली होत्या. वडील मुलगी काशीबाई (भट, पुणे), मनु (बिचलकर पुणे), दुर्गाबाई, अका (पुणे) व येसूबाई (गोखले पुणे). अखेर रामचंद्रपंताना संन्यास घेतला होता. कुण्याजी रामचंद्र (६) हे पुणे जिल्ह्यात मुलकांखात्यात नोकर होऊन महालकरी ह्या हुद्यापर्यंत चढले. ह्यांची दोन लई झाली होती. प्रथम अपत्यानेतर प्रथम पत्नी निवर्तली. दुसरी भार्या लक्ष्मी ह्यांना पांच अपत्ये झाली. मीमाबाई (छेंलंबवाले साठे) व येसूबाई (बापट) ह्या दोन कन्या व तीन पुत्र. कुण्याजी हे सेवानिवृत्त झाल्या-नंतर पुणे येथे वास्तव्य करून होते. ते वयाच्या सुमारे ७५ व्या वर्षी वारले. ह्यांनीहि संन्यास घेतला होता. कुण्याजींचे वडील चिंरंजीव भास्कर (७) हे मिरजकसेचे सुज्यार वकील म्हणून काम करीत. असत. त्यांना एक मुलगा रामचंद्र (७) (मार्ग जातकी) व मुलगी. येणू

बाई. (गारबो जेजी.) रामचंद्र यास द्वारका (वैद्य) म्हणून एक मुलगी झाली. ते २८ व्या वर्षी मृत्यु पावले. दितकर कुण्याजी (७) (मार्ग मंगारबाई) हे पोष्टात नोकर होते. ह्यांना वारुबाई (करमरकर) व यमुताई (भिडे) अशा दोन मुलीच झाल्या होत्या. मंगारबाई ह्या ६७ वर्षाच्या असून विधवा आहोत. कुण्याजींचे तिसरे चिंरंजीव नारायण उर्फ नाना कुण (७) यांची भार्या उमाबाई ह्या वडोद्याचे रिठभुव यांजकडील वय ६२ ह्या निधंत आहोत. नानांचे शिक्षण मॅट्रिक होऊन वकिलीचा अभ्यास करीत असता प्रापंचिक अडचणीमुळे थांबले. पुढे हे मुलकी खात्यात नोकर झाले व अॅक्टिंग मामलेदारीपर्यंत ह्यांची त्या खात्यात नोकरी झाली. मुलगी सत्याग्रहि वेळी (इ. १९२०) हे त्या वेष्ट्यावर मामलेदारीवर होते. पुढे पेन्शन घेतल्यावर लँड अफिशियन ऑफिसर म्हणून ह्यांची काही दिवस नेमणूक झाली होती. हे ५८ व्या वर्षी इ. १९२३ मध्ये हृदयक्रिया बंद पडून मृत्युवश झाले. ह्यांना शिवराम ऊर्फ बापू व इत्तात्रेय (८) हे दोन मुलगे आणि तीन मुली झाल्या. मनु-गाडगील, कुण्याबाई-रानडे कॉन्स्ट्रक्टर व तिसरी दुर्गा-इनामदार, जोडी (तांत्रिकाची बाई जि. कुलाबा). वडील पुत्र शिवराम (८) (मार्ग यमुना ऊर्फ गिरिजा, क्रिकेटीअर दात्याजी मुलगी) हे वि. डे. स्कूल मुंबईमधील एल्. एम्. ई. परीक्षा पास झाल्यावर ह्यांनी रानडे मोटर कारखान्यात काम केले आणि नंतर मुलगी धरणाकडे मेकॅनिकल इंजिनीअर म्हणून बरीच वर्षे होते. तेथे त्यांस धनुष्य-ताचा विकार जडला. तरी त्यांनी ब्रह्मदेशात हिंदुस्थान कमस्ट्रक्चर कंपनीमध्ये आसि. इंजीनीअर म्हणून काम केले. ह्यांना माधव (वसंत) वय १६, मालचंद्र वय १० व पांडुरंग व. ३ असे तीन मुलगे, आणि कमला वय १५, सिंधू वय १२, काशी वय ८, रजनी वय ७ अशा चार मुली आहेत. पैकी कमला इति कै. प्रो. वि. सं. भानू यांचे मुलास दिली आहे. नारायण कुण यांंना दुसरा मुलगा दत्तात्रेय नारायण (८) जन्म १८९९, पुणे इंजीनियरकॉलेजमधून यांना इलेक्ट्रिकल इंजी. डिग्री मिळाला आहे. सांप्रत नागपूर इले. लाइट अँड पॉवर सहाय कंपनीत व. १५० पगारावर आसि. इले. इंजीनीअर आहेत. ह्यांच्या लग्नातच ह्यांच्या वडिलांचा आकस्मिकपणे वर म्हटल्याप्रमाणे मृत्यु आला. अंजनवेलचे पित० अति. सुप. भार. एम. एस. वैद्य यांच्या कन्येशी यांचे लग्न झाले. ह्यांना मधु-

सूदन वय ४ व कुण्ड वय २ (१) असे दोन मुलगे असून एक कन्या आहे.

शिवराम रामचंद्र (६) उर्फ बाबा. (माया अन्नपूर्णा मराठे) हे श्रीमंत मळेकर ह्यांचे पुणे येथील मुकायाव वकील होते व त्यांचे त्याचद्वारे तळपडे (खि.पुणे) गावची जमीन मिळाली होती. ती अद्याप चालू आहे. ह्यांना लक्ष्मण (७) हा एकच मुलगा. लक्ष्मण शिवराम उर्फ बाणा (७) हे बुद्धिमान म्हणून तेव्हाच प्रसिद्धीस आले. वयाच्या १९ व्या वर्षी डेक्कन कॉ. मधून बी. ए. झाले. कोल्हटकर घराण्यातील हे पहिले पदवीधर होत. लगेच ह्यांना सरकारी हायस्कूलमध्ये अध्यापक म्हणून नेमिले. तेव्हाची ह्यांच्याविषयीची एक गमतीची गोष्ट लक्षात घेण्याजोगी आहे. हे एकदा लहान वयात शाळेत शिक्षक म्हणून इनर होण्याकरिता गेले तेव्हा त्यांनी एका मोठे मुलास शाळेतल कचेरीची जागा कीट आहे म्हणून विचारिले. मुलाने कचेरीची जागा दाखवून वर विचारले की कोणत्या इय-सेस नांव घालायला आहे ? पुढे ह्याच मुलाच्या वर्गावर त्याच दिवशी हे शिक्षक म्हणून गेले. मुलाची पुढील ओवाळगात लिहिणे नकोच. आण्णांची नोकरी शिक्षणखात्यात २० वर्षे सली. शेवटी ते डेप्युटी एन्च्यु. इन्स्पेक्टर ह्या जागेवर सोलापुरास होते. याताना, कीव्हापूर, सोलापूर येथील हायस्कूलात त्यांनी काम केले. आपल्या कामात ते दक्ष असून शिस्ताने कडक भोके होते तरी विद्यार्थ्यांत प्रिय असत. अशी त्यांची बागणी साधी व नेटकी होती. संस्कृत भाषेवर ह्यांचे प्रेम विशेष असे. संस्कृतमध्ये ह्यांची भाषणे होती. ह्यांची कथनीय गोष्ट आगली ही की, ह्यांना माऊनवीण कोणी नव्हते, तरी जुलुन्याच्या परिवारासह एकत्र राहणी ह्यांना प्रिय होती. हे १८८९ मध्ये सोलापुरात ४० व्या वर्षी मृत्यु पावले. त्यांची भार्या अन्नपूर्णाबाई ह्यांनाही एकचकुटुंबपद्धति पार आवडे. ह्यांचा स्वभाव सहनशील, कष्टाळू, निर्गुनी व जोरणी असा होता. पति असताना व पश्चात् २०-२२ वर्षे तिघा जुलतदीरांच्या परिवारांत ह्या प्रेमळगणी राहिल्या. ह्या ६३ वर्गाच्या होऊन १९२१ मध्ये मृत्युवरा झाल्या. ह्यांना ४ मुलगे व एक मुलगी अशी ५ अपत्ये सली. त्यांची नावे विष्णु, चिंतामणी उर्फ दाजी, हरी व श्रीधर व मुलगी संद्राबाई

जीवा. विष्णु लक्ष्मण (८) जन्म स. १८७५. ह्यांची शारीरकृति अमळ नाजूक असल्यामुळे विशेष शिक्षण किंवा नोकरी हाकडे ह्यांचे लक्ष लागीना. सार्वजनिक कामे करण्याचा ह्यांना मनापासून इच्छा होता. मॅट्रिकपर्यंत शिक्षण झाल्यानंतर गिरणीकामगारांना मध्याना-पासून परावृत्त करण्याकरिता कुवईस ताळदेवे येथे ह्यांनी इ. १९०७ मध्ये मध्याननिविधका संघटल स्थापन केले. तेथील ह्यांचे काम पाहून इ. १९१३ मध्ये 'समाजसेवा' संघात नामदार ना. म. जोशी ह्यांनी त्यांना समाविष्ट केले. तेव्हापासून त्या लीगमार्फत चालणाऱ्या राजीव्या शाळा, गिरण्या कायद्या व पी. बी. सी. सोसायट्या ह्यांजवरील देखरेख ह्यांनाकडेच असे. विष्णु-पंत आपल्या पीडापुरसेच वेतन घेत. ह्यावरून त्यांची त्यागवृत्ति व परो-पकारप्रवणता दिसून येते. ह्या लीगमध्ये त्यांनी २० वर्षे काम केले. संघात निवृत्त होतांना की. भंबेडेकर व जोशी ह्यांनी त्यांचा योग्य कळून त्यांचे छायाचित्रही लीगमध्ये ठेवले आहे. ह्यांचे वय संप्रत ६० वर्षांचे आहे. ह्यांचे लग्न झाल्यानंतर ७८ वर्षांतच त्यांची पत्नी राधा निवर्तली व हे त्याहि पावादात मुक्त झाले.

लक्ष्मणरावांचे २२ निरंजीव चिंतामणी उर्फ दाजी लक्ष्मण (माया सारामाबाई) जन्म १८७३. मॅट्रिक झाल्यावर मिलि-दरी अर्को, ऑफिसमध्ये रु. ३० पगारवर त्यांनी नोकरी घरली. हे तेथे कुपरवायसरचे काम करीत असता वेतनात गेले. तेव्हा पगार १९० रु. होता व इहो वेतन स. ९४ मिळते. एकत्र कुटुंब असता ह्यांच्याच वसतेमुळे व धोरणामुळे पराण्याची खालावलेली स्थिति सुधारली. ह्यांना बाळकृष्ण (९) हा एकच मुलगा झाला होता व तोहि ८ वे वर्षीच स्वर्गपली झाला. ह्यांना घरी दाजी म्हणत. ह्यांस ईश्वर-भक्तीचा नाच प्रथमपासूनच होता. ती पुढे वयस साहजिकपणे वर्धमान झाला. ह्यांना गाव्याचे अंग आहे व त्यांचे गुह अकलकोटकम्युवा होते. पुढे हे आठवडे सासरीप्रायश्चनकार ह्यांचे मक बनून त्यांच्या दासवीप प्रथाच्या प्रकाशनास ह्यांनी सहाय्य केले. दाजी हे संप्रत पुण्यास रहातात.

लक्ष्मणरावांचे तिसरे पुत्र हरी लक्ष्मण (८) (माया लक्ष्मीबाई पाटणकर) जन्म स. १८८३. ह्यांना हंमजी सातवीत असतानाच परण्या अडचणी-

मुळे शिक्षण बांधवांचे लागले. पण त्या वेळीं एखाद्याहि शिक्षितास सरकारी नोकरी मिळे. त्याप्रमाणे हरिभाऊंना गव्हर्नमेंट तार ऑफिसमध्ये मुंबई येथे—त्या ऑफिसात तेव्हा अँग्लो-इंडियनच येत तरी—जागा मिळाली. पेन्शनीत निवृत्तीना पगार ३२५ रु. होता. हे स्वभावाचे साधू, ईश्वरनिष्ठ व दानधर्मशील होते. ते मुंबईच्या ब्राह्मण समेचे तह्यात राभासद होते. हास ४ मुली व २ मुल्लो झाले. पण ते अस्वायुषीच झाले. मुलींची नावे इंदुमती ज. १९१३ हा. सोमण. माता ज. १९१९, कालिंदी ज. १९२३ व सारू कन्य स. १९२६. हरिभाऊ हे सेवायुक्त शास्त्रानंतर प्रथम सातान्यास व नंतर नाथीक येथे राहतात.

छत्रपतीरावांचे ४ थे पुत्र बीधर वर्पे बाबूराव (८) जन्म १८८८, (भावां राधाबाई अम्बकर.) हांचे इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण पुणे येथे नूतन मराठी विद्यालयत झाले. ह्यांना लहानपणापासून चित्रकलेचा नाद म्हणून पुणे मुंबई येथील स्कूल ऑफ आर्ट ह्या संस्थेत दाखल होऊन तेथील तीनहिशास्त्रांचे त्यांनी शिक्षण घेतले. याच्या शेडिंग, पेंटिंग व एलेमेंटरी ड्राफ्ट्समन या परीक्षा उत्तीर्ण झाल्या व रे—आर्ट—वर्कशॉपमधून कापेंट्री व वुड—कार्पेंट्री याहि परीक्षा त्यांनी दिल्या. तसेच पुणे येथील मॅन्सुअल ट्रेनिंगचीहि परीक्षा विस्थानंतर हे व त्यांचे सहाय्याची श्री. कुलकर्णी हांनी मॅन्सुअल आर्ट सोसायटी ह्या नांवाची स्वतंत्र संस्था इ. १९०९ अखेर स्थापन केली. पण दोन वर्षांनी ती संस्था ह्यांना सोडावी लागली. पुढे पुणे येथील वि. ट. स्कूल मध्ये शिक्षकाचे काम त्यांनी पत्करले. तेथे ६ वर्षे चांगल्या प्रकारे काम केल्यावर हे जी. आम्. पी. रेल्वेच्या इगतपुरी ऐथील युरोपियन स्कूलमध्ये डॉ. मास्तर झाले. तेथून त्याच रेल्वेच्या ब्रिज इंजीनियरच्या ऑफिसात सनमाड येथे ड्राफ्ट्समनची नोकरी ह्यांनी पत्करिली. येथे ह्यांना ५॥ वर्षे काम करून होतात, ती १९३० साल आले. व जी. आम्. पी. रेल्वेवरील लहानमोठ्या कामकऱ्यांचा मोठा सेप झाला. तो एक महिना १० दि. टिकला. सर्व जी. आम्. पी वरील एखाद्या मोठ्या प्रमाणावरील हा सेप त्या रेल्वे—खात्याप्रमाणे सर्वानाच चांगला जाणवला. पुढे १४ मार्च रोजी हे इतरांवर शेर कामावर रुजू झाले. तरी पुनः एकदम त्यांना बाबून टाकले. पण चौकशीत ह्यांची वाढ होऊन ह्यांना पुनरपि ड्राफ्ट्समन

म्हणून पूर्वीप्रमाणे कामावर घेण्यात आले. ह्यांची वाढ जॉ. इ. रे. केवरेयनतर्फे झाली. ती केसरी इ. वृत्तपत्रातून प्रसिद्ध झाली. साधूत नागपूर येथे डिस्ट्रिक्टल इंजी. ऑफिसमध्ये हे इ. ८० पगारावर आले. ह्यांना वधू दाजीप्रमाणे यीदा नाण्याचा नाद आहे. रेल्वेवर्गाचे वेळीं ह्यांचे मायेनेहि स्वयंस्फूर्तीने पुढाकार घेऊन पिकेटिंगचे काम केले. हास वसंत व गंगाधर (९) हे दोन मुल्लो आहेत. ह्यांनी हॅन्ड—बुक ऑफ ड्रॉइंग नांवाचे पुस्तक प्रसिद्ध केले आहे, त्याचे दोन भाग आहेत.

भिकाजी महादेव (४) ह्यांचा जल्म इ. स. १७६८ मध्ये पुणे शहरचे कोतवाली प्रकण्या आला आहे. (ऐ. प्र. क्र. ३९ पहा). हास प्रतिवर्षी २०० रु. ची नेमणूक होती. हे पार्वतीबाई पेशवे ह्यांचे खस्ते कुलतमेधु होत. हे पुढे तीतयाच्या राजकारणात होते. (ऐ. प्र. क्र. ४९ पहा) हास बळवंत (५) म्हणून एक मुलगा होता. बळवंतास पांडुरंग वर्पे बाबाजी (६) हा एकच पुत्र होता. पुढे वंश नाही.

पेण शाखा—कुण्याजी मोरेश्वर (१) (भावां दारकाबाई जोशी) (ऐ. प्र. ३८) हे पेण येथील घराण्यातील पाहिले प्रसिद्ध पुरुष होत. हे नारिक म्हणजे सावकार होते. पेणच्या भरभराटीस व वाढीस हे मुख्यतः कारणीभूत आहेत. मोरेश्वरा याजीराव साहेब पेशव्याच्या समदानीत हे आपल्या बंधूसमवेत पेणत आले. ह्यांनी नागपूरकर मोसले व तत्कालीन इतर सरदार—संज्यासदार ह्यांस वेळोवेळीं हजारो रुपये कर्जे दिल्याचे ह्यांच्या संग्रहातील ऐतिहासिक कागदांतून आढळते. ह्यांकडे ह्या बाजूची नामलस होती असेहि दर्शित होते. सावकारांकडे मामलत असल्याची आपलीहि त्या कालची उदाहरणे सापडतात. पेण गावची वाढच ह्यांनी केल्यामुळे ह्यांकडे गांवकीच्या प्रत्येक समेचे प्रमुखपण आले. हे अशाच ह्या घराण्यात आहे. ब्राह्मणह्यांनीच्या व देवस्थान संबंधाच्या कोणत्याही समेतील अग्रपूजेचा मान ह्या घराण्यात चालतो.

हे चौलहून पेणस आले. चौल येथील रामेश्वर देवस्थानाकडे (हल्ली गुरवाकडे) चौल येथील आवली बाजी त्यांनी दिली आहे. ह्यांना गणपति, छत्रमण, बाबू व अनारदन (४) असे चार मुल्ले व पार्वतीबाई पेशवे, दयाबाई तळेकर मेहेंदळे, आनंदी आदेगांवकर भागू, सखु वर्पे ठकू पुणेकर मैने, ठासाबाई

पोयनेकर मेहेदळे अशा पांच मुली होत्या. पैकी सगोत वडील मुलगी ती इतिहासप्रसिद्ध सदाशिव चिमणाजी उर्फ भाऊसाहेब देशवे हांस पुढरेपणावर दिली होती. भाऊसाहेबांचे हे दुसरे लग्न इ. १७५० एप्रिल २६ रोजी, श. १६७२ वैशाख शुक्ल २९ पुर्णे येथे झाले. त्या लग्नांनंतर भाऊसाहेबांनी साखरे जे हे कुणाजी नाईक + हांस नानासाहेब देशवे यांकडून ४५०० रु. रैनात, ११६२ रु. च्या अक्षम्या व ४२१७॥ रु. जे तीन गांव आणि ५ खेडी भात, सापोलीचा इनामी मळा, शिवाय ६०० पैलांचे हस्तक म्हणजे जकातमाफीचे पत्रक इतके उत्पन्न चालू झाले. गणेश उर्फ नाना (४) हे कुणाजी नाईकाचे वडील चिरंजीव. हाजकडे हे उत्पन्न नाईकांनी पश्चात चालू होते. पण गणपतराव व लक्ष्मण उर्फ तात्या (४) हे १७८३ स. मध्ये विभक्त झाले. तेव्हा गणपतरावांनी आपला वाटा उत्पन्नात ठेवला नाही. कारण कर्जाहि बरेच झाले होते. सवर्ग हे उत्पन्न लक्ष्मणराव यांकडे नाना कडणीस यांचे करार्यादीप्रमाणे चालू झाले. गणपतराव यांकडे पेण पंच-महालची मामलत इ. स. १७६४ सालामध्ये दिल्याचे ऐ. प्र. क. ३५ बळन सखात येते. हायस्न त्यांचे वडील कुणाजीपंत हाजकडे या मामलतीचा उल्लेख कर केला आहे. तो सयुक्तिक वाटतो. गणपतराव यांस पाटणचे विल्लकर यांची कन्या दिली होती. हास ताई म्हणत. यांचा मृत्यु स. १८२५ मध्ये झाला. त्यांस संतति नाही. लक्ष्मण उर्फ तात्या हांचे परारामभाऊ शेटवर्धन यांची वहीण जिऊबाई ही दिली होती. सासरचे नांव लमोबाई उर्फ आकाशाई असे होते. लक्ष्मण कुणांचा ऐतिहासिक पत्रावृत्त उल्लेख येतो. हे तोतयाचे बंडाल होते. तोतया-बरोबर हे संपिडले असता हाना कुलाण्यात अटकबंद करून पण प्रतिष्ठेने वागवावे असे सवाई माधवराव देशवे हांच्या येजानेर्जात आले आहे. (ऐ. प्र. क. ४८) हांची सुटका तोतयाचे बंडाचे समाप्तीनंतर सावर

+ स. सा. गो. स. सरदेसाई हे आपल्या रिवाजतः मध्य वि. २ वृ. २२९ वर भिकाजी नाईक हे नांव भाऊसाहेबांचे साखरे म्हणून देतात. पण ते जे. ४ व पे. इ. माग. ४४ ले. २० बळन चूक ठरते. भिकाजी नाईक हे पार्वतीबाईने पुस्तकंभू.

झाली. हांनी इ. १७८७ मध्ये सवाई माधवराव देशवे यांस विजयादरामी^४ भरण्या शनवारवाळ्यातील दरबारप्रसंगां एक पुतळी नजर केव्हाचा उल्लेख सदर पत्रात पृ. ३०४ वर आला आहे. तसेच पुण्यातील प्रभुल मुरली संड-ळीची यादी पे. इ. मा. ४१ ले. ४२ मध्ये प्रसिद्ध झाली आहे. तीत हांचे नांव अंतर्भूत आहे. ही यादी स. १८०६ मधील आहे. तात्पर्य, हे आपल्या भगिनीच्या सौभार्याकरता तोतयाच्या प्रकरणात सामील होणे अपरिहार्य समजून भाग घेते झाले. त्या वेळी चांगल्या चांगल्याच्या मती कुठित झाल्या व तोतयाचे हे वृत्त पुष्कळच रंगले व त्यामुळे पार्वती-बाईवरील नाजूक व अवयव स्थिति पार्वतीबाईप्रमाणे त्या कोळटकर बराण्यावरि येणे साहजिक होय. त्या तोतयाच्या प्रकरणात कोळटकरांची तीन चार मंडळी विसतात तीं ह्याचमुळे होत. लक्ष्मणरावांनी वाटणित दोस्त व त्याबरोबर कर्ज घेतले होते हे वर आलेच आहे. तात्यांना एक मुलगी मयुबाई ही पालीच्या मोडकाकडे दिली होती व मुलगे तीन भास्कर, विसोबा व कृष्णराव (५) असे होते. लक्ष्मणरावांच्या इ. स. १८२० मध्ये मृत्युवध झाले.

भास्कर लक्ष्मण (५) हांचे दोघतांव दादा (भार्या यशोदाबाई विपल-बर्कर साहलकरे) हे इ. स. १८२३ मध्ये स्वर्गवासी झाले. हांना एक मुलगा व एक मुलगी येणुबाई पापळीकर साते. मुलाने नांव पुरुषोत्तम उर्फ दाजी (६) हांचा जन्म शक (१७०८) मध्ये झाला. हांची दोन लहाने शाळी, एकरमाबाई पुर्णे येथील फुके यांकडील व २री भागीरथीबाई नागावकर आठवळे यांकडील. हांना विनायक, मोरेश्वर व लक्ष्मण (७) असे तीन पुत्र व तीन कन्या-यमुनाबाई कवे, सयुरा पाटणकर, कासीबाई पालकर जोशी, अशा होत्या. पुत्रोत्तम दाजीचा मृत्यु शके १७७७ भागीरथीबाईचा १७६४ स झाला. १८४२

मोरेश्वर पुरुषोत्तम उर्फ नानासाहेब (७) हे पेण शालेतील प्रतिष्ठ १८२१ पुढे सावरकर शालेचे संस्थापक होत. हांचा जन्म स. १७४३ आषाढ शुक्ल १० स झाला. हांचा स्वभाव सात्विक व वृत्ति मित्रशिमागीत असल्यामुळे तपाचरणांत आलुप्य कंटावे त्या विचाराची व आचाराची हांची वागणूक असे. अभ्यवनास काही काल जातो तोंच आभि यांचे दिवाण

वि. प. विवलकर ह्यांच्या विचारांनी हे गृहस्थाभ्यास प्रवृत्त झाले. विवलकर ह्यांचा एकुलती एक रुपवान पण पावाने अधू अशी कन्या होती, तिचे नांव जंभाबाई. हिच्याशीच अलिपाग येथे मोठ्या मांडाने यांचा विवाह झाला. ह्याप्रसंगी विवलकरांचे स्वामी आणि ह्यांनी ह्यास सावरसई नांव इनाम दिला, (वि. प्र. क. ६२). ह्या लग्नात मोरेश्वरांचे वय १३ वर्षांचे होते. जंभाबाईचे सासरचे नांव सरस्वतीबाई. मूळचे पेणचे घराणे सावकारी पेणाचे श्रीमंत, पण परिवार मोठा. विदेशतः काल बदललेला, पेडाबाई संपून आग्लोईचा एक मुलं झालेला इ. कारणांनी सारगाळा किंचित ओढ-घस्तीने चालला होता. अशात ह्या मोरनानांनी सावरसई नांव येताच पेण घराण्यातील आपल्या नात्यावरील वारसा सोडून दिला आणि कंठबळ तळवाजवळील पर वेळून राहिले. ह्यांनी सोपोली-धरतूर रस्त्यावर पांय-स्थांताठी बांधलेल्या विहिरी व पायच्या ही ह्यांच्या परोपकारवृत्तीची स्मारकेच आहेत. ह्यांचा अनुभवामुत व ज्ञानेश्वरी ह्या ग्रंथांचा व्यासंग शास्त्रज्ञ व खोल होता. ह्या दान्दी ग्रंथातील दुर्बोध शब्दांचे अर्थ, तेहि अध्यायवार व अक्षराधिक्रमाने ह्यांनी लहान पुस्तकरुपाने प्रसिद्ध केले आहेत. हे ग्रंथ थिलोसेवर छापलेले दुर्मिळ आहेत. असे; ह्यांचा मृत्यु व. १८८० वैशाख व. ६ स म्हणजे ५७ व्या वर्षी झाला. ह्यांना पुत्र रामचंद्र व कृष्ण (८) हे दोघे होते.

१८५०

रामचंद्र उर्फ बलवंत (८) ह्यांचा जन्म इ. १७९२ कार्तिक शु. ३ स झाला. ह्यांना दोन बायका, नागावकर कुळे यांची कन्या भागीरथीबाई व आपटेकर कुळे जोशी यांची कन्या जानकीबाई. बलवंतरायांचे पेण येथे फार थोडे वास्तव्य झाले. ते विवलकर यांचे दिवाण म्हणून कल्याण, मुंबई व नंतर सरदार पांदरे यांचे दिवाण म्हणून बडोदे येथे असत. हे बागण्यात सदाळ व खेवालीखुशालीचे होते. ह्यांच्या उलट त्यांच्या दितवि परनी जानकीबाई, ह्या जतस्थ व खाशेविक होत्या. बलवंतरायांचा मृत्यु इ. १८२२ फा. शु. ११ (ता. १-३-१९०१) रोजी झाला. जानकीबाई पतिनिधनोत्तर दीर्घकालाने म्हणजे इ. १८४७ मारी शु. १ स स्वर्गस्थ झाल्या. ह्यांना संतति नाही.

१९२६

कृष्णाजी मोरेश्वर उर्फ भिकु आप्णा (८) (भायां राजाबाई कल्याणचे कुळे)

१७८०

ह्यांचा जन्म इ. १७७२ च्या कार्तिकी पौर्णिमेस झाला. ह्यांची बागणूक तैजस्वी, धीरवी व न्यायनिष्ठ असे. ह्यामुळे पेण व आतपासच्या बहुतेक गांवात ह्यांचे वजन जागले व कायकारी होते. गावकीच्या सभोवतून एतेच म्यु. पा. व श्री. श्री. ह्यांत हेच अध्यक्ष असत. देवस्थान पेणांत हेच प्रमुख होते. हे प्रथम काही वर्षे मुंबईस विवलकरांकडे कारभारी होते. यांची वृत्ति धर्मनिष्ठ व परमार्थप्रवण होती. ह्यांनी वदिकेदारादि बहुतेक सर्व तीर्थयात्रा केल्या होत्या. मायबी पुरावरणहि केले. ह्यांना वेदांताची आवड फार. शेवटी ह्यांनी इ. १८१७ ज्येष्ठ शु. ६ स संपातभमाचा स्वीकार केला व त्याच महिन्यात आठ दिवसांनी हे समाधिस्थ झाले.

१८९४

त्यांना ४ मुलींपैकी धीरवी दुर्गा उर्फ बयाबाई (आगाशांचे जोगळे-कुड) चित्रकला, भरतकाम, कान्हरचना, शकुपाटव, मूर्तिकला इ. मध्ये त्या फार कुशल होत्या. २ री कन्या साळुबाई=तळेकर भट्ट, ३ री-गंगुबाई=लोपेवलीचे पाटणकर. ४ थी मसुबाई=वाढरीचे दिलक. कृष्णाजी मोरेश्वर यांना चिरंजीव ४ महादेव, पुरुषोत्तम, गजानन, व आस्कर (९). महादेव उर्फ आप्णा कृष्णाजी (९) (पायेंतीबाई पटवर्धन) ह्यांचा जन्म इ. १७९२ च्या आश्विनांत झाला. इंग्रजी प्राथमिक शिक्षण शाळ्यानंतर मुंबईच्या जे. जे. स्कूल ऑफ आर्ट्स मध्ये ह्यांनी चित्रकलेने संपूर्ण शिक्षण घेतले व प्रथम बडोदे येथे कलाभुवनमध्ये नोकरी केली. तैलचित्रे काढण्यात त्यांनी फार लोकिक संपादिला. त्यांची चित्रे बरीचान्या सरदार-घराण्यांतून बरीच आहेत. विशेषकालामंदिर हे बडोद्यातील सर्वात जुने छाया-चित्रग्रह होय. त्यांच्या स्थापकांपैकी हे एक आहेत. तेव्हाच्या काल सामान्यतः छायाचित्रग्रहाच्या विरुद्ध असता ह्यांनी काढलेली छायाचित्रे मनुने-दार आहेत. ह्यांच्या कन्या (अंबूताई=वसईकर जोशी, व द्वारकाताई=विठ्ठलवाडीकर मुंबईचे पटवर्धन) व पुत्र रघुनाथ, वामन व नारायण असे तिघे होते. रघुनाथ महादेव (१०) (भायां सीता) हे मुंबईस पेण स्टोअर्स हे केमिस्ट म्हणजे औषधाचे दुकान चालवितात. वामन महादेव (१०) हे बी. ए. शाळ्यावर मुंबईस बॅक ऑफ इंडिया ऑफिसमध्ये नोकर आहेत. नारायण महादेव (१०) हे पी. एम्सी. असून तांमंत पैलापूर झगर कंपनीत हागोव येथे तालीचे रसायनतज्ञ म्हणून नोकर आहेत.

१९७०

१८७८

१९०१

ह्यांची भार्या सुतदे. बांजकडील, तिचेहि शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झालेले आहे.

पुरुषोत्तम उर्फ दाजी कृष्ण (९) ह्यांचा जन्म इ.स. १८०१ अश्विनी मास १२ त झाला. हे पद्योपास कलाकुसुममध्ये विष्णुकामाचे शिक्षण घेतून सोलापुरात गिरणीमध्ये कामास होते. पण लवकरच ते सावर-सईस आले. तेथे त्यांनी सोभाय शिकेकार्, ओले सौ. कुंकू, मल्ले इत्यादींचा व्यापार सुरू केला होता. हातकामावर कायदेहि ते काढीत. हे सावरसईस आल्यापासून ग्रामसुधारणेच्या दृष्टीने येथे बरीच हालचाल झाली होती. पण ह्यांच्या अकाली मृत्यूने हे सर्व मार्गे पडले. ह्यांची दोन छत्रे झाली होती. पहिल्या भायेंने नांव रमाबाई, त्यांचे पुत पांडुरंग (१०). दुसऱ्या भायेंने नांव नर्मदा, ह्या प्रसिद्ध गो. कृ. मांडव संस्कृत व मराठी भाषाभित्त यांच्या भगिनी होत. ह्यांचे चिरंजीव पांडुरंग उर्फ बापू (भायां रत्नमा) हे सुवईच्या जे. जे. स्कूलमध्ये चित्रकलेचा सर्व क्रम बघितले मिळवून पुरा कलम इली पाठकूपर येथे प्रेसमध्ये इ.स. १९२५ पर नोकर आहेत. सुवईच्या ब्राह्मणसंघातील गोलले समाग्रांत ह्यांनी मोठी तैलचित्रकृति ठेविली आहे. दुसरे चिरंजीव बासुदेव (१०) (भायां कमला मांडवील.) इ.स. १९२५ परीक्षा त्यांच्या शाळा आहेत. हे बी. ए. झाले असून पुणे येथील न्यु. ई. स्कूलमध्ये काही दिवस अध्यापनाचे काम करून, इली पेगिस हायस्कूलमध्ये शिक्षक आहेत. ह्यांस मुकुंद हा लहान मुलगा आहे. ज. १९३६ आगष्ट.

राजासन कृष्ण (९) हे पेणच्या मूळ शाळेंतील विष्णुनाथ गोपाळ (८) यांना वृत्तक दिले. भास्कर कृष्ण उर्फ नाना (९) ह्यांचा जन्म इ.स. १८०९ मेष शु. १ त झाला. हे प्रकृतीच्या अस्वास्थ्यामुळे सावरसईसच आजारी असतात. ह्यांनी कल्पकतेने वडील धेणु पुरुषोत्तम ह्यांच्या पाणीपुर-वठ्याच्या बोजनेत भर पावून पाणी आणले आहे. यांना विमळा म्हणून एक मुलगी आहे.

लक्ष्मणराव उर्फ तात्या पुरुषोत्तम (७) (भायां रंगबाई दाभोळकर.) ह्यांचा जन्म इ.स. १७४७ मार्ग. वा १ त झाला. हे कान-संपाक्षील व ईश्वरचिंतनात निमग्न असत. ह्यांस कृष्णाबाई उर्फ पिन्टुबाई (पति पेण येथील दामले) ही एकच मुलगी. रंगबाई इ.स. १८०० वैश शु. २

१८७३

१८७३

१८७३

१८७७

१९०८

१८७८

मध्ये मृत्यु पावल्या. हात्यांनी तीर्थयात्रा बऱ्याच केल्या होत्या. ते इ.स. १८२० आ. शु. २ त स्वर्गस्थ झाले. १८७७

गोविंदराव उर्फ रावसाहेब पुरुषोत्तम (७) ह्यांचा जन्म इ.स. १७६६ इ.स. ४ शेनी झाला. पेण येथील रामेश्वरसंस्थेचे हे पहिले अध्यक्ष होत. ह्यांनी ह्या देवस्थानसंस्थेचे नियम वगैरे करून सुव्यवस्था केली. हिंदुमुस-लमानांचा तेंढा मिटविणाऱ्या संस्थेचेहि हेच अध्यक्ष होते. मोठ्या कुशल-तेने व बागी राखून ह्यांनी समेत केला. ह्यांचे हस्ताक्षर धळणदार, सुंदर व छापीलप्रमाणे होते. गांवकीच्या लहानमोठ्या सर्व संभाषणे हेच प्रमुख होते. हे मोठे करारी व बळजबान असत. ह्यांची तीन छत्रे झाली होती. १ की भार्या तळेकर मोमरा. बांजकडील नांव बघोदा, ही इ.स. १७७८

वैश शु. १४ त वारली. २ बी भेटेकर ओकु यांची नात्या सावित्री ही इ.स. १७८५ आषाढ शु. ४ त मृत्यु पावली. ३ बी भायां पुणे येथील केळकर बांजकडील सावित्री. त्यांना एक मुलगा झाला. ह्या फार सात्विक व धार्मिक होत्या. ह्यांनी तीर्थयात्रांत व कार्याक्षेत्री पराच काल पालविला. ब्रह्मनासपणाचीही चाला ह्यांनी केली. नेमधुर्मे, ठणत ह्या फार करीत. परोपकारबुद्धि विशेष होती. ह्यांचा पुत्र विनायक गोविंद (भायां सरस्वती पाल-शेतकर जोशी.) त्यांचा जन्म १७९९ कार्तिक शु. ५ त झाला. हे बंगाल-नागपुर-रेल्वेत स्टेशनमास्तर होत. हे इ.स. १८३० आषाढ शु. १५ त मृत्युवश झाले. त्यांच्या मगि त्याच वर्षी कार्तिकांत व. ६ पत्नीचेहि देहावसान झाले. त्यांचा मुलगा लक्ष्मणराव उर्फ तात्यासाहेब (९) (भायां लक्ष्मी नेरळकर वा१९) ह्यांचा जन्म इ.स. १८२० आ. शु. ३ झाला. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक पर्यंत असून शाई इंग्लिश शाराटिंग व शायपिंगचेहि झाले आहे. हे सांप्रत व्यापार व तावकारी करून आहेत. ह्यांचा स्वभाव मनमिळाऊ आहे. हे रामेश्वर संस्थेचे अध्यक्ष आहेत.

कृष्णराव उर्फ आपसाहेब लक्ष्मण (५) हे पार्वतीबाईचे पुत्रके. ह्यांची दोन छत्रे झाली. एक पुणेकर पराजप बांजकडील राधाबाई. व दुसरी वकळकर मोडक बांजकडील सत्यभामाबाई. अपासाहेबांचा मृत्यु इ.स. १७४२ आषाढ शु. १४ त झाला. ह्यांची प्रथम पत्नी शक

१९२०

१८२५

१८५६

१७२६ मारी. सु. ॥ ७ स बावली. त्यांचा पुत्र लक्ष्मणराव बाबा (१) हांचा जन्म सु. ॥ १७२६ आषाढ वद्य ८ स साळा. हांची पहिली भार्या उमाबाई ही तावगांवकर जोडी. यांचकडील व दुसरी भार्या पावेतीबाई ही कल्याणचे लक्ष्मणदे (आश्रुतरे) यांकडली. हांची कन्या अहिणाबाई पेणकर जोडी हांस दिली. लक्ष्मणरावांचा मृत्यु सु. ॥ १८११ वैशाख ४ स साळा. त्यांचा मुलगा गोपाळराव (३) हांचा जन्म स. १७६३ आषाढ सु. ॥ १३ स साळा. हांना प्रसिद्ध गंगापूरवासी गुरुपंत हांच्या बाल-कृष्णपंथाची कन्या काशीबाई ही दिली होती. तांकरचे नांव लक्ष्मीबाई. हांस जिजीबाई असे म्हणत. हांना माहेरचे प्रतिपदी २. ३०० वेत. हांना एक मुलगा विष्णुराव (८) हा साळा. गोपाळरावांचा मृत्यु वयाच्या ४६ व्या वर्षी २. १८०९ माघ सु. ॥ ९ स साळा. पतिनिधनोत्तर जिजीबाईंनी शत्रिकेवारादि हिंदुस्थानातील सर्व तर्फेवात्रा केव्हा, पंतु त्या पंढरपुरास एकदाहि गेल्या आहेत. कारण तेथे आजकाल आज्ञाचा खूब काव्याचे पुस्तक स्वरूप त्यांचे होते. त्या एकाच मोठ्यायकून त्यांचा स्व-गीत व अनुकरणिय असा स्वाभिमान व्यक्त होतो. त्या राक १८३५ च्या विवात वद्य १० स वैशाखवासी हाकला. त्यांचा मुलगा विष्णुसराव तर्फे भाऊसाहेब गोपाळ (८) हांचा जन्म स. १७९९ भाद्रपद सु. ॥ १५ स साळा. हांचे शिक्षण प्रीतिमसभेत झाले होते. आज हे अल्पवयस म्हणजे स. १८२९ माघ सु. ॥ १३ (१-२-१९०१) स नियते. त्यांची भार्या भार्या-रमाबाई हांनी सावरकरां हातेवेली सिकु आण्णांचा तिसरा पुत्र राजाननराव हांस स. १८२४ च्या वसव्याच्या मुहूर्तावर दत्तक लेऊन साधवराव तर्फे भापूसहि (१) हे नांव ठेविले. यापुढाहोतांचे लग्न दत्तक जाव्याच्या धूनीच जनकवाहीच झाले होते. भार्या बावलीकर टिळक यांची कन्या नांव उमा. साधवराव हे आचारसेपक, लक्षण व सावजनिक कामांत हीकेने भाग घेणारे असे होते. हांस पांच मुली-कृष्णबाई तर्फे सोमनाथ-वार्हे काशीबाई, यमुना, सखु, नासा अशा साख्या. हांनी सिलर (माडीक) येथील गुरुनाथ कुण यांजि हांस दत्तक घेतले व नांव गोपाळराव तर्फे आण्णा-सो (१०) ठेविले. हे श्री. कौत. आहेत. त्यांच्या भार्यांचे नांव सुमिली. गुरुपंथावेली कृष्णराव मोहिमंथे तिसरे पुत्र जे बाबू तर्फे राजजी (४)

यांची चार लहान्हाली. पैकीं दोघी ऐतिहासिक प्रसिद्ध वराण्यातील मुली होत्या. एक रामाजी म्हणिले यिक्तकर हांची कन्या व दुसरी रावेपंत लक्ष्मणदे यांची कन्या. याकीची दीन लक्ष्मी कौहिमये विल्लकर यांची कन्या व पदवकी दीक्षित गोहोपकर यांची कन्या यांची झाली. हांना इत एक मुलगीच झाली. तिचे नांव आबादुबाई. ही आगारावे केतकर यांकडे दिली आहे. हांना पुत्रसंतात नाही. त्यांचे वंधु जनार्दन तर्फे आबा कुण्णाजी (४) यांची दीन लक्ष्मी पुणेकर व कल्याणकर भाटे यांच्या वराण्यातील दोघी कन्याही झाली. हांस वयाबाई ही एकच कन्या झाली. ती पदवकीचे मोठक यांकडे दिली होती.

गुरुनाथ मोरेश्वर (१) हे पार्वतीबाई पेणने हांचे पुतळे होत. त्यांचा ठळक दे. छ. घ. व आज्ञा आहे. हे प्रसिद्ध सौतमाच्या बंडांत होते, असा ठळक खरीदार्जिस्थित नाता करणिसाया. चरिवात आज्ञा आहे. दे. प्र. क. ४९ दीप पहा. हांना कळवंत, हरि, गोविंद, रामजी, अंतर्जी हे पांच पुत्र होते. पैकीं गोविंदरावांचा निदेश दे. प्र. क. ५६ मध्ये १७९२ इतकीतोच आला आहे. त्याकून आणि दे. व. भा. ४४ ही २० मधील वांटणीकन्या आलेल्या वृत्तान्ताकून हा वेजी ह्या कोलटकर घराण्यांत सांघलिक वृद्धा मोदी अदलानीची बाजू आली होती असे अनुमान करण्यास हरकत नाही. हांचे बाकटे वंधु रमाजी (४) हे वंधनभंड झाले. हांचा मुलगा विमगाजी (५) (भार्या गंगा) हांना दिनकर (६) व त्यास गंगाधर तर्फे कौटोपंत (७) हा एक मुलगा होता. ते पैग येथेच रहात असत. हे ८० व्या वर्षी मृत्यु पावले. हांस तीन पुत्र झाले. पैकीं कृष्णजी (८) (भार्या राधा) हांनी सुभई, पेण येथे आत घोरेंता व्यापारभंडा प्रथम केला. इली लाजगी नोकर आहेत. विष्णु (८) (भार्या गोविदा) हे आज्ञाच्या व्यापारभंडा करतात व रामचंद्र (८) (भार्या सीता) हे घाटी मालक्या आठोवर आज्ञगी नोकर आहेत. तिथेही पैग येथेच राहतात.

कृष्णजी गंगाधर (८) हांना मऊ मुलगे झाले. ह्यांची नांवें वेद्यावळीत दिली आहेत. त्यातील थोडक (९) जन्म स. १८८६ (भार्या गंगा) हे प्रथम लाजगी नोकर होते. आज्ञा नाराय वीधे होती कून आहेत.

केसाव कृष्णाजी (९) ह्यांची भावां खावित्री. हे नागपूर येथे खाजरी नोकर होते. इ. १९१४ मध्ये मृत्युमुखी आले. ह्यांचे विष्णु (१०) हा एक मुलगा आहे. जन्म स. १९१५. हे नागपूर येथे बी. ए. च्या वर्गात आहेत. महादेव कृष्णाजी (९) हे वेण येथे १८ व्या वर्षीच काळवड झाले. विश्वनाथ (९) ज. स. १८८८ (भावां पारंगी.) हे टी. टी. सी. अगुल नगरावर येथे नामक स्कूलमध्ये शिक्षक आहेत. पत्नी इ. १९५०. सदाशिव व रामचंद्र विश्वनाथ (१०) ह्यांचे जन्म स. अनुक्रमे १९३१ व १९३५ हे अमृत शिंदे या नागपुरास असतात. विठ्ठल (९) जन्म स. १८९०. हे ठाणे येथे शिवायनाथ कल्ले आहेत. भाकर (९) जन्म स. १८९३ (भावां सत्यभामा) हे सागर येथे पी. एम्. सी. शाळात एम्-ओम्-सीयर आहेत. ह्यांचे वित्कर (१०) हा मुलगा आहे. ज. १९३१. मुकुंद (९) हे नागपूर येथे कन्याशाला होते.

नारायण रामचंद्र (९) ह्यांचा जन्म १८८३ मध्ये झाला. हे प्रथम ज्यो. एम्. एस्. मध्ये उत्तीर्ण होते. नंतर मुंबईस व्यापारी येथीवर अर्कीट झाले. रंगाचा व पुंछ औषधांचा व्यापार केला. त्यांनी कर्माई व इतर अनुभव हे अनेक ठरून येथी ह्यांनी स्वतंत्रपणे श्रीधेवनचा म्हाले जोम्याच्या अर्कीचा कारखाना सुरू केला आहे. त्यांचे गंगाधर म्हणून एक मुलगा आहे व तो शिक्षक आहे. त्यांचा जन्म १९२४ त झाला.

पांडुरंग दिनकर (७) हे सेंट्रल डिपार्टमेंट मध्ये सध्याच्यात नोकर होते. ह्यांचे छेदर म्हणत. पेंशनर पेंशनमानेवर वयाच्या ७५ व्या वर्षी मृत्यु पावले. ह्यांचे विंजीव हरि हे मिठाचा व्यापार करित. इत्ती होती कल्ले आहेत.

विनायक पांडुरंग (८) (भावां वारंगी) हे मागील शिक्षक होते. नाशिक येथील जेव्हा लुनाच्या मंतर झालेव्या पक्षात ह्यांना शिक्षा होऊन कारागृहात जावे लागले. आणि याच अशा किंवा कारागृहातील आशुल्य असे गेली की हे एका दिवशी वेधमुक्त झाले त्याच दिवशी मृत्यु पावले. ह्यांना पद्माकर ऊर्फ नधु (९) हा मुलगा असून तो कुला येथे खाजरी नोकर आहे. ह्यांचे शिक्षण मॅट्रिक व अर्कीटच्या परीक्षेत झाले आहे. हरी पांडुरंग (८) यांचे पुरुषोत्तम व वामन (९) ही दोन मुले अस्तवची

झाली. लक्ष्मण पांडुरंग ऊर्फ वावराय (८) (भावां इत्ती) हे वेण येथे कापडाना वेदा करतात.

विश्वनाथ मोरेश्वर (१) यांचा नाव लीवर सदाशिव (५) यांचा नाव अनंत विनायक—(७) ह्यांची मुलगी गीरी. परंतु कर्तृत्वाची परीच संपादित व कोर्तिली संपादन केली. हे कस्तूर खात्यात प्रथम नोकर झाले व तेथेच मोठ्या दुखापेत पडले. ह्यांनी दानधर्म पट्टा केला. नदीवर घाट बांधिला, विश्वनाथदिराचा जीवोद्वार केला, वेण-प्रादेशिक-हाथस्कृत्या इमारतीलाही ह्यांनी येथे ठाण केले. शिवाय वयाच्या उमरेचा धर्मोदाय दूर केला आहे. ह्यांचे वयाच्या ८० व्या वर्षी देहावसान झाले. ह्यांना विनायक ऊर्फ वापू (८) हा एक पुत्र झाला.

ह्या मरणातील देवता-जोमेश्वरी ही कुतदेवता, कोजेश्वर, आदित्यपर्वत, मादेश्वर, सरापीधर हे कुतदेव असून मानाई ही एक देवता आहे. येथेच मुख्य घराण्यात वैराग्यापासून गणपती उाकव घेतले आहे. ह्या घराण्यातील पुरुषांनी जिन्हाळ आजीतील विनायकी व सद्गुणानाशपण तसेच नदीवरील विश्वेश्वर ही देवस्थाने निर्मिली आहेत. कार्यपद्धती बोलण मरतात. विपुली लावणे, नवरात्र हे आचार घालतात.

मराठी ४ वे-वार्ड p 56.

ह्या घराण्याचा मूलपुरुष राम. हे किंवा यांनी पूर्वेत संगमेश्वर हाडण्यातील मालकत येथे येवण्यातून आले. ह्यांचे नाव नारायण विश्वनाथ (१) (भावां वारंगी) ह्यांच्या हयातीचा वर्षे १९७० वा दाखला सापडतो. पण तेव्हा वार्ड असल्याचा दाखला मिळत नाही. त्यांचा नारी वार्डक म्हणून उल्लेख अंशकमराच्या चौपटीत जसा सापडतो तसाच उल्लेख ह्यांच्या वडील मुलात मिळालेव्या वार्ड येथील घराणेवरील घराण्यातही झाला आहे. (ऐ. प्र. क्र. ६२ पन्ना). वार्ड हे, तेथील प्रसिद्ध व जुने मुसद्दी घराणे येथे यांच्या आभयार्थी सयनाथपुरीमध्ये राहिले. जरी वार्ड राहिले तरी ह्यांची कोकणात जा-ये चारुच होती व ती ह्यांचे नाव विश्वनाथजीपंत ह्यांचेवैत नाव राहिली. नातोबास (१) तोमिष, केसो, विष्णु व महादेव (५) हे चार मुलगे. पैकी गोविंदमठ यांचा वंश वर्धमान व कोर्तिलात झाला.

गोविंदभट (४), (भावां राधा) यांना सन १७५२ त बार्हे नावाच्या वड्या यांनी आपल्या बाळांसाठी भविष्यची पूर्वा भविष्यीय व राधायास पर दिले. यावसून हे बार्हेस मिळुकी येवता आले व येवता आलासत राहिले (दे. म. क. ६२ पहा).

उडे चार वर्षांनी आता छम दिनी गोविंदभटना वड्या यांनी आपल्या बाळांसाठी यांना नावांवाला प्रतिवारिक व. ६० देण्याचे चालू केले. सर्वेच कोष्टकार कुठेत हेच एक भट उपपदारी व मिळुकी द्याने करणारे पुढे दिसतात. त्याचि सुद्धा पूर्वज नावांपैत (१) हे नार्हेक होते. यांना दक्षिण पठारपेन याजकाने दि दक्षणा मिळाल्याचे त्यांच्या जमाखर्ची पक्षा-तून आढळते. यांना रामचंद्र उर्फ विमणाजीपैत भाऊ, भारोपंत, हरि-पंत, लक्ष्मणभाऊ व महादेवभाऊ असे ५ मुलगे होते व येथे पुढे पुढे-मिल, कुसासाई जोशी व येथे अशा तीन बऱ्या बाव्या. हे सन १८१० त मारले.

विमणाजी उर्फ रामचंद्रभाऊ (५) हे मोठे मुलगी व बऱ्याच होते. बार्हे येथे न्यायनिवाळ्याच्या प्रवर्गा हे प्रमुख अत्याचार्य अथवा इमजीत आजकाले काही अधिकार होता. यांचा उडीत निवडत समलक्षी असा येत असून हे मुंबईस राहत. रामचंद्रपैत यांची आता आहे. गोपाळभाऊ रामचंद्र हे या वेळी जमलेंडा संस्थानाचे अधिपति असून यांची सरकारदरबाराची कामे हे करत. वेळोवेळीच दावेही यांचेमार्फत आले. यांच्यामुळे त्यांच्या घरी समलक्षिप्रवर्गा जमलेंडीकरीत येत. म्हणजे एवढी यांच्या धरा-न्याची प्रतिष्ठा होती. यांचे बिसोबा व बासुदेव (६) हे दोन मुलगे होते. पैकी बासुदेव उर्फ आता विमणाजी (१) (भावां कुशा) यांस नगर येथे पी. डब्ल्यू. जी. कार्यात आर्कोटची नोकरी होती. यांस पंथु लखलखडे, गंगू व काजी अशा तिथी मुली हत्या असून रामचंद्र (७) हा एकच एक मुलगा झाला होता. हे पुढे अकोला येथे राहत असून तेथे स्टेशनरी मालाचे दुकान चालवत. रामचंद्र उर्फ बासुभाऊ बासुदेव (७) (पत्नी सीता) यांचा जन्म १८७४. हे विविधकलाधिर व उद्योगी होते. उमरावपैत यांनी

यांनी 'कलेक' नावाचा उपखाना व वर्तमानपत्र चालू केले होते. हे फाटो पेट, व फोटोग्राफी करीत. यांनी प्रभाकर (८) यांचे देवाच्या मूळ लखळ बाळगिते होते. यांचे संगोपन व शिक्षण करून देवटी हाराच यांनी आदीत येतले व आपला यशस्व केले. रामचंद्रपैत हे इ. १९२० मध्ये निवृत्ती. प्रभाकर उर्फ पद्माकर रामचंद्र (८) यांचा जन्म इ. १९०४ मध्ये झाला. हे देवाच्या असून कोकणाच्यात केसरीविष झाले. (५) यांनी बकोरे येथील कलासुवर्तरीत विष्णूभावांचे शिक्षण घेतले असून इथी मुंबईस किन्निराद्वारा अर्धित. यांना बासुदेव व एक मुलगा आहे.

भारोपंत उर्फ भावा गोविंद (५) (भावां राधा) हे बार्हेस राहत असत. यांनी व्यापार व वास्तान (भावांचे कोठार) केले होते. यांचे बाकीहीदीने देणे किया प्रवर्गा विकत देणे यास वास्तान करणे किया वास्तानीचा धंदा करणे म्हणतात, असे दिसते. यांची मुलगी बयो ही केळकरांकडे गेली होती. भारो गोविंद यांनी कोवडी संन्यास घेतला होता. हे इ. १८७८ त समाधिस्थ झाले व या पूर्वी दोन वर्षे ओ. लक्ष्मीबाई कारुवडा ह्यांच्या यांना बलवंत, गणेश, व केशव (६) हे तीन मुलगे होते.

बलवंत नारायण (६) (भावां रत्नमा) हे प्रसिद्ध अभ्युत्तराच कोष्टकर यांचे स्वसंगुणीत पिढे होते. हे प्रथम बार्हेस होते. १९०७त सांगली संस्था-नात ते तेवढेच येथे मुनसफ होते. पुढे बार्हेस येऊन व्यापार केला. सातारा जिल्ह्यातील नावळी तालुक्याचे मुख्य ठिकाण जे येथे त्या जमीनकऱ्या बाळुची गांवचे एका कुळाचे नाते यांनी खरेदी केले. संगळवेळसही काही शेती केली होती. मुण्याजवळील काव्यादी गावी मळिबाजित येती हे बाबा. ते खेळक, दळे व कवि होते. हे वयाच्या ७५ व्या वर्षी इ. स. १९०५ मध्ये स्वर्गस्थ झाले. (७) यांचे चिरंजीव सुप्रसिद्ध मन्मथुराच कोष्टकर यांचे वारिच पुढे दिले आहे. मन्मथुराबांचे पुत्र कुसुमाकर (८) जन्म इ. १९०६. यांचे इमजी शिक्षण परीक्षे झाले होते. हे लिओ-दाहपिस्ट हाथे माल्ल आर्किव्ह इ. १९२८मध्ये गेले. इथी नैराधी येथे स्विकटोसमचे ५०० द. म. घर नोकरी अर्धित.

भारोपंत गोविंदाचे मूळचे चिन्हीव. गणेश नारायण (१)

होता बसंत कर्क राजाराम (८) (भायी प्रभावती) हा एक मुलगा आहे. होना जन्म १९०९. होना कुलुतळा ही एक लहान मुलगी असून बसंत (९) म्हणून एक मुलगा आहे व दुसरा एक तांडा मुलगा आहे. हे अकोला येथे शेतीचा धंदा करून आहेत. मोटाखाहि जोडण्या करतात.

कुळाजीचे (६) २ ३ चिंतोजी श्रीपाद (७) बाई चरित्र पहा. बाबा ४ मुल्यो. दिनकर, प्रभाकर, भास्कर, विद्याकर (८). दिनकर श्रीपाद (८) (भायी सुतीला) जन्म ६. १८९५. होना हनु, छोळा व उषा असे मुल्ये १०, ८ व १ अशा तीन कन्या असून रघुनाथ, बाधव, धामन, सुकुंद व गोविंद (९) हे पांच मुल्ये क्रमाने १०, १५, १३, ५, व ३ हा वयचे आहेत. प्रभाकर श्रीपाद (८) जन्म १८९६, हे बी. ए. असून 'संजीविनी' मासिक सुधारित चालवीत आहेत. होना धामनेश हा एक मुलगा आहे. भास्कर श्रीपाद (८) (भायी जांभळी) जन्म ६. १९००. हे खा. गांव येथे हंगरियल बँकेमध्ये नोकरी आहेत. विद्याकर श्रीपाद (८) (भायी राजकी) ज. १९०५. हे अकोला मिल्हमध्ये कारकून आहेत.

विरोवर कुण होना जन्म ६. १८७४ या ओंगडातील आहे. म्हणजे श्रीपाद कुण उर्के ताम्याच्यावेष्टा हे तीन वर्षांनी लग्न आहेत. हे १८९६ मध्ये पी. ए. शाळे व पुढे तीन वर्षांनी एस्. एस्. पी. होऊन १९०१ मध्ये सी. पी. प्रांतात नरहतिपूर येथे प्रथम खुर्चीसमेल ६. ए. सी. झाले. १९०५ मध्ये नरहाड हा सी. पी. सी. संयुक्त केला गेल्याने तर होनाची नोकरी उमरावली, अकोला इत्यादि खर्ची होऊन होनी मागपूर येथे पशुविशेषक अभियंता, म्हणजे जमजाच्या धामातील जागा, म्हणून काम केले. १९२९ मध्ये होनी देवान पारले. नोकरीच्या सुखातील होना २५० रु. पगार होता; नोकरी सोडतांना तीन हजार रु. हे दरमहा पगार देणारे दक्षिणाभिजारी होते. हा जागेवर वास्तोनाच होनी जवळ जवळ जगाचा प्रवास केला. म्हणजे १९२८ मध्ये ८ महिने युरोप, अमेरिका, आशिया इत्यादि स्थानांतील लग्न मोठी प्रमुख घडने व विशेषीय ठिकाणी होनी पाहिली. मोटोठाडे १५ देरा होनी अवलेकनात आणिले. तेथील चारोपमाणे

काही: लेडीई होनी ज्ञानदेव पाहिली. हिंदुस्थान तर २ वेळा पाहिला. हिमालय पर्वतावली हे गेले होते. लहानपणापासूनच होने व्यायामाकडे लक्ष आहे. नोकरीवर असता पहिले होनी ११-२ मैल दौड व्यायामाची. टेमिल गोंदे असेच. हल्ली म्हणजे १९३२ पासून हे योगासन करतात. त्यांत होनी सकाळ तासदोन तास ज्योति व मग टेमिल इत्यादि. ताम्ये, होनी शरीरप्रकृति सुंदर आहे. फ्रेंच शिक्षणाचा होनाचे शैत आहे व मग जगाप्रवास पुन्हा करणा भया विचारात सध्या आहेत. होनी दोन लगे होनी. पहिली बायको डॉ. भा. धावट. ज्योतिही गोंदे संस्थानचे कारमारी होनी कन्या. हा प्रथम संवत्सासून होना एक मुलगा व एक मुलगी ही दोन अपत्ये होनी व पत्नी निवर्तली. नंतर होनी नेहळ येथील जोगळेकर होना गतमर्तका मुलीची पुनर्विवाह केला. होना दोन मुली आहेत. ती पत्नीही २-३ वर्षांसाठी भारती. होनाच्या वया बायकोचा मुलगा मुरलीधर (८) मॅट्रिक हाक्यावर अमेरिकेत इलेक्ट्रिक इंजिनियरच्या शिक्षणार्थ जाऊन आले. होने लग्न होऊन ५-६ वर्षे होनी. होनी भाया सी. ए. आहे. होना एक मुलगी होनी आहे. विरोवर कुण होनी शेरली मुलगी विमल ही एम्. ए. आहे. हिचे तात्व देशवाडे यांकडे, 'देवदास्या वलीकडे' इ. ग्रंथांचे कते पी. बाब. देशपांडे हे यांचे प्रचार. तरला मुलगी मुलगी ही एम्. पी. पी. एम्. असून अहमदाबादचे कोट्टे यांकडे दिली आहे. होनी मुलगी माहिती ही ६. ५ नीत आहे. होना हे विरोवर कुण पुणे येथे स्वतःच्या वेगळ्यात राहतात.

उमरावदाकी गोविंदमठ (५) होना साण्णा म्हणत. होना एक मुलगी अम्भका. होनाची याचे यांकडे दिली होती.

महादेवशास्त्री गोविंद (६) (भायी उमा) कन्या दहातहलेषु। होना जन्म ६. ८. १८११ मध्ये होना हे होनी शिक्षण घेऊन विभागलाय्यात नोकरी झाले, अखेरित ते डेपुटी एम्पुकेवनाल इन्स्पेक्टर हा अधिकारावर होते. ते उन्मुक्त संवकार आणि विद्वान व श्रेष्ठ होते म्हणून तेथे विद्यात झाले होते. होनीची पुणे वणेनात लिहतात, की "महादेवशास्त्री होने वस्तुस्थितीवर सुरत आहे. जसा माग गारीक्याच्या पुगीस मुदत त्याकडे सर्व तनमन काढून लक्षीत होती त्याप्रमाणे याचे ओते मुस्त बसत." अशा पुणे

मनुष्याचा आधुनिक प्रकारचा योजकाच झाला. म्हाजे ४४ व्या वर्षी इ. १८६२ साली ते मृत्युवशा झाले. त्यांना स्या=हीदनी व चाई=झने अशा दोन मुली होत्या. त्यांना पुत्राकडे झाले नाही. पुत्र त्यांनी आपला मुलगा म्हणजे इरीवंत यांचा मुलगा वामन हा इतर वेगळा. वामन महादेव (६) हे मोठे अभिकाषी व सुधारकाप्रणी होते. हे मध्यप्रदेशात मुनसफीच्या जागेपासून ते ठेकावतल्याच्या अंगीवर्यत वाढले. यांची प्रथम माया नाथ जानकी ह्या १८८० मध्ये झाल्या. त्यांचे पुत्र नीलकंठ उर्फ अण्णा व प्रसिद्ध अख्युतराव. जानकीचाई परलोकावासी झाल्यानंतर झाली पुनर्विवाह करून सामाजिक बाबतीतील विचारांना आचार-व्यवस्थात आणून सोळाव्याचा पहिला पायला पावला. त्या वेळी हा पुनर्विवाह होव एक वाय एकांतात व लोकांतात परी आणि दारी सर्वत्र चर्चेचा विषय होऊन बसली होती. अशा वेळी यांनी प्रथम मनोचैतन्य दालविले ही प्रगल्भनीय चोह होय. अतो वामन-रावांनी ज्या गतमर्त्येक्षां लक्ष लावले तिचेही नांव जानकीच होते. त्यांना वेगळे उर्फ आळडी, चाक, शाली, आनिश व यश आशी अशादे झाली. यांतील मुलगी वेगळे पायले आह. ती, एत, झाला दिली. त्यांना एक मुलगी झाला नावाची आहे. या एत, ए. अतून त्यांचे लक्ष फक्त बांध्यांशी झाले आहे. चार ह्या मुलीचे पति भवानीशकर त्रिभोनी, नागपुर धुमिचरिणीचे महादेव-चान्देख होते व आता नागपुर हायकोर्टाचे जज आहेत. हे ही मुलगी यांता ही चर्च, नागावराव मोडक यांस दिली आहे. त्यांची मुलगी बी, ए, झाली आहे. वामनरावांचे पोरने चिन्मयी नीलकंठ वामन (७) जन्म १८७४ हे मॅट्रिक झाल्यानंतर ययतमाज येथे जिनिंग फॅक्टरीचे ५ वे एजेंट होते. झाली हे उमरावजीस स्वतःचे पति होतीतावकारी करून रहातात. वामनरावांचे २ हे चिन्मयी अख्युतराव हे आपले खुले बळवतपास यांचे पुत्र म्हणून लागले. त्यांचे चरित्र पत्रा. वामन वामन (७) मुंबईत हे कलेजात धिक्कत असता असण्यातच इ. १९१७ मध्ये मृत्यु पावले. राजाराम वामन (७) व. १८९७. झाल्या भावेचे नाव अनुभाई उर्फ पद्मावती, ह्या बी.ए. आहेत. राजारामपंथाधीह शिक्षण बी, ए, पर्यंत झाले असून हे कधीना केव्हा कामकारी करून आहेत. त्यांचा प्रसिद्धा उर्फ धनी व मुलगा या दोन कन्या आहेत.

महादेव नारायण (४) यांची माया वशिष्ठाचाई. त्यांना मोरभाऊ (५) ह्या नावाचा एक मुलगा होता, तो चित्रकूट येथे गेले. (स. १७१०)

चरण ५ वे-मुलक

हे पाचवे मुलके नेवरे येथील, पण तेथून ते मुलक येथे येऊन राहिले. त्यांतील तिच्या पिढीतील शिवाजीस वामनी (माया असुरा) नीलकंठ (माया सावित्री) व लंकराजी (माया भवानी) (५) हे तीन मुलगे होते. यांचा काळ पोर्तुगेज बाजीरावमहाराज यांच्या राज्यदौतीस येतो. नीलकंठास (४) रामचंद्र, गणेश व नारायण (५) हे तीन मुलगे होते. रामचंद्र (५) यांचा भाऊ मुलगा जो गोविंद (माया भागीरथी) ह्यांना नारायण (माया राधा-ऊर्फ भिमा), बळ, लक्ष्मण उर्फ दाजी व कृष्ण (७) असे चार पुत्र व मुर्गा नावाची कन्या होती. नारायणास अनंत, व लक्ष्मण यास महादेव आणि धोंडू (८) अशी अपत्ये होती.

नीलकंठ (४) यांचा दुसरा मुलगा जो गणेश (५) त्यास इति, विनायक, विठ्ठल व कृष्ण (६) असे चार मुलगे. पैकी विनायक (६) यांचे माया काशीवासा केळी व नेतर संन्यासाधनाचा स्वीकार केला होता. या विनायकास बळाल व काशिनाथ (७) हे दोन मुलगे. बळाल (७) (माया यमुना) यांचे वेचकी उत्तम अवगत होती, आणि काशिनाथ (७) यास बायलीविषय येत होती. बळाल यांचे पुत्र शिवराम (माया पावती) आणि विनायक (८). विनायक यांची शरीरकृति इतकी सुंदर लक्षात होती की आजपासून येथेचोवीत यांची यावरून द्याति होती. यांची श्रीगुरुचरित्रावर १२३ मिठा असून त्यांचा अभ्यासत सताह चालू आहे. अंत गणेश, नीलकंठ, गोविंद, बासुदेव (९) असे चार मुलगे आहेत.

गणेश (माया यशोदा) व गोविंद (माया लक्ष्मी) (९) हे दोघे बहु प्रथम लाजली नोकरी करून होते, पण लांछत त्यांचे वलवताभन म्हणून पुणे येथे होईल आहे. गणेशास (९) दत्तात्रय (१०) नावाचा दोन कन्या व गोविंदरायास (९) विनायक (१०) म्हणून एक कन्या

मुद्रा आहे. नीलकंठ (९) (मागील करमती) ह्यांनी लॉगिप्रीयची व मग फ्रस्टम खाण्यात नोकरी केली, हल्ली खाजगी नोकरी आहे, हे मूर्तिकारही आहेत.

वासुदेव शिबराज (९) (भावी राधा) ता. १९२५ मधील जी एक प्रचारकी हस्तक्षार व भाषनाप्रधान श्रुति म्या हल्लीमुळे विद्यार्थीद्वारे ह्यांनी असहकाराच्या अगदी ऐन नैमागिक काळात हायस्कूल लोडिले. असे व्याख्याने अनेकांनी चौथेले असेल. पण त्यावेळी असे फारच रोड आहेत की त्यांनी त्याच ता. १९२५ मध्ये असेल असा स्वतःच कळविले आहेत. त्यांच्या साधने आहे. गतानुगतिकत्याला आपणचून म्या यादयाची आणि आपला पण आपण चालू करून गतिमान ध्यावयाचे असे ध्या किर्तिकाचे यादवीत त्या असहकाराच्या काळात शिस्त आहे त्यातील हे वास्तुविषय आहे. ह्यांनी पुढे कीर्तनाच्या अभ्यास कालात हे कीर्तनकार बनले. ह्यांनी कीर्तनपद्धतिचे केवळ मायावादाप्रती फिण्याची नाही. तर पूर्वजांच्या कीर्तनपद्धतीत दूरदेखीपणाने जी कीर्तनसंस्था सर्वसाधारण, पवित्र, नमुनेदार आणि आदर्शभूत होऊन वसली ती उपयुक्त परंपरा पुढे व वास्तव्यपद्धती ह्यांच्या यादयाच्या मनाचे चौकळ पोचण करणारी न राहता तत्त्वगोमादि कार्यकारी कधी होईल ह्या ह्यांनी ह्या वास्तुविषयाचे कीर्तनपद्धतीकडे लक्ष देऊन आहे. व त्यासाठी ह्यांचे प्रयत्न चालू आहेत. ह्यांनी चैतन्य नौवाचे एक मासिक चालविले असून त्यापुढे वर दर्शविलेल्या ह्यांपुढेच विवेचन व कीर्तन-विषयक लेख देत असतात. ह्यांनी आपल्या कीर्तनाची पुस्तकेही स्वतःच प्रसिद्ध केली आहेत. तसेच टिळक, समर्थ, शिवाजी ह्यांची अभ्यासपत्रे, शिवाजीचा वीरगाथा, लोकादेव्यांच्या अभ्यास, रत्ती पंडिनी, महाराजा प्रतापसिंह इ. अथ पूर्वराग व आसयाचे यासह ह्यांनी प्रसिद्ध केले आहेत. हे ह्यांच्या राष्ट्रीय वृत्तीचे आहेत हे मिथ्याले ह्यांना मनी. चाचे वस्तुत्व ह्यांचे उत्कृष्ट व अस्मिता आहे की त्यांच्या प्रतिपादनामुळे माण्याची उर्ध्व आसत नाही. ह्यांचे ह्यांचे सांगत पुढे येते आहे.

सारायण नीलकंठ हाच पांडुरंग (६) (मागील दुर्गा) म्हणून एकच मुद्रा होता. ह्यांनी कच्चाच हाविषया केवळ व पुढे हे मूर्तिकार

पुढील मास्तव्य करून राहिले. ह्यांनी मुद्रा येथे विठ्ठलसुभाई, गंध व यागपति ह्या मूर्तीची प्रतिष्ठापना केली. ह्यांना वास्तुदेव (७) (मागील लक्ष्मी) ह्या वृत्तीस मुद्रा असून हे मुद्रा येथेच वहात असत. त्यांना विष्णु, सीताराम व नारायण (८) हे तीन मुल्ले झाले. विष्णुपंत यांनी हायस्कूलमध्ये शिक्षण घेतल्यावर रेल्वेत नोकरी परली. ते कुली येथे येथेच वरील स्थानमास्तर होते यांचे गोविंद, नीलकंठ, हरि, वास्तुदेव, मुकुंद, नरहरी (९) असे ९ मुल्ले झाले. गोविंद विष्णुः—(९) (मागील लक्ष्मी) यांच्या ल्हानम्यापासून केवळ बौद्धिक किंवा कारकुनी देखावेला औद्योगिक किंवा यांत्रिक कामाकडे जोडा अधिक, म्हणून ह्यांनी ते शिक्षण विठ्ठलाच्या टेक्निकल स्कूलमध्ये घेतले व पुढे एल. एम. ई. होऊन फर्स्ट क्लास इंजिनियर झाले. ह्यांनी ह्या पुढावर अकोला, दिल्ली, बंगलोर येथे काम केले; हल्ली ते अहमदाबाद येथे आहेत. त्यांना भालचंद्र व रामचंद्र (१०) हे दोन मुल्ले आहेत.

नीलकंठ विष्णुः—(९) जन्म इ. १८८२. हे बी. ए. आहेत. इ. १९२५ पर्यंत मुंबईस दादर इन्स्टिट्यूटचे हे प्रिन्सिपल होते. ह्यांची लोकांपयोगी तांत्रिक कार्य करण्याचीही मूलतः प्रवृत्ति असल्यामुळे दादर येथील त्राणवस्था, रामकृष्ण मिशन इत्यादि संस्थांत ते अल्पकाल होते. ह्यांचे सेवानिवृत्त झाले आहेत.

हरि विष्णु (९) (मागील कमलाबाई) जन्म इ. १८२४. हे बी. ए. एलएल. बी. आहेत. जनरल एरमुकेशन इन्स्टिट्यूट दादर या संस्थेचे हे प्रिन्सिपल होते (इ. १९१०). पुढे तळगाव येथे वकिलीसाठी गेले. इ. १९३०. हे मुंबई को-ऑपरेटिव्ह समासद म्हणून त्या भागातून निवडून आले होते. १९३१-३२ मध्ये जळगाव सिटि म्यु. का. चे उपाध्यक्ष होते. स्थानिक स्वराज्य संस्थांत ह्यांच्याने त्यांनी कार्ये केली आहेत. त्यापूर्वी म्हणजे १९२० पर्यंत हे राष्ट्रीय समेच्या प्रांतिक शाखेचे व टिळक स्वराज्य संघाचे चिटणीस होते. तसेच जळगाव सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह नेकेचे नायबप्रेसिडेंट होते. अशी यांची विविध क्षेत्रांत महत्वाच्या जागेची कामगिरी चालू असून ताहिम्यसंस्थांतही त्यांचे अंग आहे. ह्यांना कोकणविषयी आत्मीय-पणा वास्तु असून यांनी मुद्रा येथे काही स्थापन इस्टेबल केली आहे.

विष्णुसताने मुकुंद व नरहरी हे मुलांनी विद्यार्थीदरिंतच काळपण शाळे. पांढरे चिंचेजीव गांधीदेवः (९) हे हायकोर्ट परीक्षेत पास होऊन जळगाव येथे पकिळी कनिष्ठ शाळा १९३१ साली मुलगा शाळा आहे. त्याचे नांव रवींद्र (१०) आहे.

वासुदेव पंढुरंग (७) चांचे पुतरे शिरंजीव सीताराम (८) हे मॅट्रिक झाल्यावर पुण्याच्या इंग्लीशमिडिंग कॉलेजांत शिक्षणवाच घेतले. तेथील अभ्यासक्रम पुढे करून ते इंग्लीशमिडिंग एखावात नोकरीवर लागले. बनारसलात घाल्यावर, येत्यावेकडे असल्यांना त्यांना मलेरिया लागला, तो दृक्का की ती त्यांची पाठक सोडीना. दोघांनी त्यांना अंगीमिया होऊन ते मारले. तेव्हा त्यांची मुले लहान होती.

१) डॉक्टर सिताराम (१) जन्म मुम्बई (जि. रत्नागिरी) दिने १८७६-
जुलै ९ ला साला. इयांचे बालपण, बचिसांत मुंबई पेशे नोकरी अखळे-
मुळें तेथेच बीस. पण स्वतंत्रपण बाबीक निवर्तले, व हे कार्यविणिर्वात सुभ-
कास रेलि च ले १८९० पर्यंत तेचें होते. अर्थात् मराठी शिक्षण मुळा
येधें पूर्ण झालें व त्यानंतर हें याचि जुवे विष्णूवंत बाळकडे कुलां येथें
गति व माटिकपर्यंतचे शिक्षण लेधें सातें. नंतर हयानां एस्. एम्. डी. इंस्टिट्यूटाचें
स्पिनिंग आणि बोअिंगचे शिक्षण पूर्वपर्यंत घेतून द. १९०० मध्ये ते प्रल्.
डी. एम्. च्या परिक्षेत परिक्षणा कर्मांत पास झाले. हयांचे पुढ-
हयाच वर्षा करंडीकर यामकादीस मुलीशी लग्न झालें थ ल्होच हयांची व्यव-
सायाच प्रारंभ म्हणून मुबारजी गोकुळदास मिलमध्ये द. म. प. १० वर
तेष्वेदवार बाहुन प्रारंभ केला. व ते हयाच दशाच्या दोसरपट प्रातीवन
अधिकारी झाले. हयावरून हयांची महत्वाकांक्षा, कर्तृत्व, खरेण ही
कोटिकास्पद होत. मुबारजी गोकुळदास यांच्या मिलमध्येच हे लवकर मुख-
पायझ, नंतर असिस्टेंट स्पिनंग जॅन्स काश्मि कडीक अधिकारी झाले. बापुरें
माल झा गिरणीत यांच्या कर्तृत्वाच व बाहीस अधकार भिलेना, कारण
हांच्या घरची जागा सुरोविण्यास यावी जसे मालकांचे मनांत होतें.
हे लक्षांत घेऊन हांनी ही नोकरी सोडकी व हे मदरात शुजापेटेड मिल मध्ये
नोकर झाले. तेथें हांस द. म. १२५ मिळत व गुण दाखविण्यात जबाब-
दायीनी कार्यहि मिळस. तेथें हे ४ वर्षे होते. पुर्वे सेधीक मनेतर हयांनी

त्यांना (खानदेश) मिलमध्ये व. २०० पर नेमिले. शेकीर कुमारी पाहुन ह्यांस याच मालकानें आपल्या सोलापुरच्या गिरणींत व. ४०० पगारावर अधिकारी नेमले. ह्या वेळीं अगदीं पहिल्या ह्याच्य नांदरीच्या जार्गी म्हणजे मुखारजी मिलमध्ये पश्चिमे मुशेवियनांत जागव देण्याचें धोरण होतें. हें यत्नल्लें व ह्याच मुश्याम सोलापूर ८५० पगारावर स्थितिग व कार्मिग खात्याचे मुख्य नेमलें. पुढें ह्याच खात्यावर ते १००० पगार देणार वरिष्ठ अधिकारी माले. १९२६ सालीं श्रीमंत ज्ञानप्रसन्न यांनीं पुणें येथें गिरणी काढण्याचें ठरविल्लें व सर्व लबाबदारांसह ह्यांना मुख्य मनेज्ज्य त्यांनीं नेमिलें. ह्या गिरणींत प्रथम १०५५ मास होयि तेमे आतां ४६००० खांद आहिल व हे ह्या शंकराबाबे देवलेखीचें कळः होय. हाडी हे शेवानिपुत मुकतेच माले काडेत. पुण्यात मोडुडें येथे त्यांनीं संगतत बांधला आदि तांत राहातात. ह्यांना एक मुलगी व दोन मुलजे आहिल. मुलगी कृष्ण बाजकडे सताश येथें दिल्ली असून थारले चिंरजीबि सीताराम इंदरपदै गिरणी आहिल. पुढें त्यांचा विचार भ्यागर्गांत गिरावणाया आहे. बाकडे चिंरजीब यदाकैत पुणें येथें व. ६ वीत आहिल.

बामुदेव बाबुरंग (७) ये तिसरे विस्वीन नारायण (८) (आर्या देवा) हे जी. बाब. पी. एच. इंजीनीअरिंग खात्यांत नोकरी हेतु; त्यांना ज्ञानंद व राजेश (९) असे दोन मुलगे झाले; पैकी ज्ञानंद हा बाळकधीच वारला. गेल्या दिकत आहे.

धराणें ६ वें-टिपारनी (देसुणी)

ह्या परंपरायें लोकजातींल मूल भाव नेवें होय. वण तेणत देशावर
कोण केन्हां कोटे आल या बदलची नेमकी माहिती उपलब्ध नाहीं. तिसऱ्या-
पिढींतल गणस, गोविंद व हरी यांचें गोविंद हा अक्षय स्थाने मुळ-
वर्णक शाळा व स्थास्य अप्पाजी, बाबाजी किंवा दाजी उंच तास्य जाणि
पंडितराज (४) असे तीन पुत्र माले.

डेंडुर्णीशिक्षा-भावाजीशिक्षा (४) हे उत्तम वैदिक होते व त्यांचे
पेठ्यांकडून रु. ३०० रु. जी. सुनद शांती व त्याप्रमाणे हे वर्षाभ्यास
यंत्रे प्राप्त। पण त्यापर्यंत त्यासुत होते. दिवाणी (डेंडुर्णी) शाखेचे हे
मुल्लुपुष होत. त्यांना एक गणेश उर्फ भाऊ (५) (भावां स्वस्त्यंती)

हा एकच पुत्र झाला. हे चतुर्थांशम घेतून बघाईमूल झाले. हास दोन मुलगी. एक रामचंद्र (भावां जानकी) व दुसरा गोविंद (भावां यमुना) (६). गोविंदरावहि (६) वशिष्ठाप्रमाणे संपन्न होऊन स्वर्गस्थ झाले. यांना गोपाळ (भावां रत्ना) व शिवराम (भावां अन्नपूर्णा) (७) हे दोन पुत्र झाले. हा शिवरामपंथांना गणपति, बळवंत, (उर्फ माळकृष्ण), विनायक, रामकृष्ण (८) व दिनकर असे ५ मुलगे असून दोन मुली आहेत.

चवथी निरंजीव हे गणपतराव (८) (भावां सरस्वती) हेच हा हेमुरागे आलेली निवडुता हा सर्व प्रशासनातील कर्तव्यार व कीर्तिमान पद्धत होत. यांचा जन्म स. १७८४ (१. १८६३) का।।।। १८ आता हे सदानपनापासून स्वायत्त व प्रयत्नवादी आहेत. यांनी अगदी थोड्या वेळावर व रक्कमवर येतकील व सावकारील प्रारंभ केला. हा हीर्दीने प्रमाण करी योजे होते तरी गणपतरावांचे अन्न, दस्तक, वीर्य व महत्वाकांक्ष ही अधिक होती. कमाकमानी 'श्रीवा: फलेन हि पुनर्नवता विभते' असे होऊन आज त्यांचा परिणाम म्हणून असे कोटिकाते सांगण्यास हरकत नाही की, गणपतराव हे आता बरे माळगुजार व माननीय पुरुष होऊन बसले आहेत. म्हणजे अवजबबळ एक छालापयित असामी ते झाले आहेत. जमिनी, जमीनदारीची खरेदी गाई, बरे इत्यादि स्थावर मालकज अनुक्रमे ३०, ४५, २० हजारची असून आधिकाय सहाफी युक्तान, सावकारी देगेवेगेई बरेच मोठ्या प्रमाणात आहे. हे सारे गणपतरावांचे स्वाजित आहे. यपान्चा १९ व्या वर्षापासून ३५ व्या वर्षापर्यंत फड काढून करीबीदून एवढ्या कष्टातून जयलैत येथे ही गौष्ट किबळ कोटिकावह होय. अखली उदाहरणेच इतरांत स्तुतिदायक होत.

गणपतरावांस १ मुलगी गंगू नावाची व ३ मुलगे आहेत. शंकर, नारायण (भावां सावित्री) व लक्ष्मणराव (५). शंकर (भावां उमा) यांत गोविंद, दत्तात्रय, व बलावंत (१०) असे ३ मुलगे आहेत, व येना, बंधी व येतू असा ३ मुली आहेत. गोविंद शंकर (भावां गोपिका) यांस ३ मुली आहेत, इंद्र, चंद्र व मेधाकिनी. दत्तात्रय शंकर हे हिंदु मुनिर्दिष्टीची श्री. एससी. परीक्षा १९३६ याची पदविवा झालात

पास झाले. आता ते त्याच मुनिर्दिष्टीत एम्. एससी. व एलएल. बी. चा अभ्यास करीत आहेत. त्यांस १ लीट्र बोवार्ची मुलगी आहे. लक्ष्मणराव गणपतराव यांस ४ मुली, देणु, कृष्णा, हिंदु व सरता अशा आहेत. येणू हेस मासुळे यांना दिली आहे. त्यांत विनायक नावाचा मुलगा आहे.

गणपतरावांचे ५५ बळवंतराव. (८) यांस रघुनाथ, भाऊ व महादेव, (समुकर) असे ३ मुलगे व सहा मुली आहेत. हा शास्त्रील बहुतेक सर्व पुरुषाकडे व्यापारी येतालील आहेत.

अकोला शाखा-३-या विधीतील गोविंदराव यांचा १ मुलगा पुढी-राव (भावां-वावेंती) यांना दोन पुत्र १ महिपती व २ यशवंत. महिपती अको-राव (वन्हाव) यांत होते. यांना नारायण (भावां-भागीरथी) हा एकच मुलगा नारायणास सदाशिव (७) (भावां-रमा) व विनायक (७) (भावां-अन्नपूर्णा) हे दोन मुलगे झाले. विनायकास अनंत (८) (भावां भागीरथी) म्हणून एक मुलगा आहे. यांचे शिक्षण अकोला हायस्कूलमध्ये झाल्यानंतर ते मुंबईच्या शि. एम्. एल. टी. मधील टेक्निकल स्कूलमध्ये गेले व तेथील अभ्यासक्रम पुढे करून एम्. एम्. ई. नास झाल्यानंतर गिरणीमध्ये ते नोकरीला लागले. आता ते आकोला येथील नाराचीन नावाच्या गिरणीमध्ये १०० रुपयावर इंजीनीयर आहेत. यांना ४ मुली व ३ मुलगे झाले. पैकी धोरली मुलगी यमु-माळका-पूर राजेंद्र २ ही मुलगी भीमी, आकोला सोहनी येथ, ३ ही मुलगी छत्र (रघु) पुण्यास सोमण. (हे सोमण अकोले येथील शि. हायस्कूलमध्ये शिक्षक आहेत.) ४थी मुलगी कमळ ही अजून अविवाहित आहे. तीन मुलगांची धोरले निरंजीव माळकृष्ण (९) (भावां सुमती) हे मॅट्रिक झाल्यानंतर पुण्याच्या इंजीनीअरिंग कॉलेजात गेले व तेथे ४ वर्षांच्या अभ्यासक्रम पुरा करून मेकॅनिकल व इलेक्ट्रिक इंजीनीअरिंगचा डिग्रीला घेतला. आता ते मुंबायला येथे विजेच्या कारखान्यात असिस्टंट इलेक्ट्रिक इंजीनीयर म्हणून ६० रुपये वेतानेवर आहेत. यांना दोन मुले झाली आहेत. एक मुलगी व दुसरा मुलगा. मुलगेचा नाव साणिक व मुलगाचे नाव रत्नाकर (१०) असे आहे. अनंतरावांचा २ रा मुलगा गोविंद हे मॅट्रिकपर्यंत शिकले

आहेत व ते रा मुलगा गोवाळ हे हायस्कूलमध्ये शिक्षित होते, पण यांचा विचकलेकडे विशेष ओढा असल्यामुळे ते त्या विषयें शिक्षण घेत नाहिले.

शेडुर्गीसह्या—यशवंत शेडुर्गीराज (१) (भावां जामनी) हे शेडुर्गीराजाचे पाकटे चिंतवि. हाणें वाळकुण व वामोदर (२) असे दोन मुलगे होते. पैकीं वाळकुण हे निपुत्रिक वारले; पण वामोदर (२) हे वेश्यादि करिते झाले. वामोदर (भावां राधा व गोपिका.) खानदेशांत मामदेवार होते. पैशांन पैतृव्यावर शेडुर्गीच्या घराबेल जहागिरदारविही एकूंत त्यांची मिळकत त्यांत मिळव्याची खटपट त्यांनीं केली व त्या खटपटींत यश आल्यामुळे दीक्षितांनी त्यांस शेडुर्गी येथे जमीनमुक्ता वसीत दिली. पैशांपसून या घालेची वस्ती शेडुर्गीत होती. वामोदर पाह दोन मुलगे १ जनार्दन उर्फ आभासाहेब व दुसरा रामकृष्ण ऊर्फ राधासाहेब (५).

जनार्दन उर्फ आभासाहेब वामोदर (७)—त्यांचा जन्म १८५७च्या वैशाखी चार वर्षे म्हणजे छके १७७५ (मार्च २२ ता. १९१२) १८५२) मध्ये हाता. त्यांचे शिक्षण त्या काळाच्या मागाने शास्त्री शिक्षणांत ठेवून संस्कृत वगैरे परीच सासं होते आणि संस्कृत व वैदिक शिक्षणाची जागा इंग्रजीने मुकलीच आक्रमण करण्यांत आरंभ होऊन मुकला होता. तेव्हा हेहि त्यांचे शिक्षण पुर्वेपुर्व येथें मॅट्रिकपर्यंतचें झाले होते. वसीत स्वतंत्रा हो झाले. पुढें शिकवें यांबळे. या वेळीं आभासाहेबांचे वय १८ वर्षांचे होते. १८७१ सालचे त्या वेळचे हे मॅट्रिक म्हणजे नोकरी पुरेसे शिक्षण झालें झालें होते. ह्यांचे मेहुणे म्हणजे मयिनीपती नानासाहेब आजी. ठाण्यास हुता के. कलेक्टर होते. त्यांच्या प्रशस्तानें त्यांस ठाणें येथेच कलेक्टर कचेरीत २५ रु. दरमहावर कारकुनीची जागा प्रथम मिळाली. सन १८८५ साली सोलापूर येथें झाली. हे नोकरी करीत असतां त्यांची दादासाहेब कांदी-करांची गांठ झाली व त्यांच्याप्रमाणे त्यांच्या सांगण्यावरून त्यांनी मकि-लीच्याहि अभ्यासास मुक्तांत केली. त्याप्रमाणे सोलापूरत नोकरी व अभ्यास चालू असतां दुष्काळ कमिशनर टेंपलसाहेब यांच्या मागणीवरून त्यांच्याकडे त्यांचे नांव बोर्डकॅट ह्या सोलापूरच्या कलेक्टरांनी शिफारस करून मुकविलें. त्यांचेहि कारव त्यांचे हस्ताक्षर अति उत्तम, सिविल म्हणजे बांधकामा इ.

अति मुलम व गुंथगत. त्या वेळीं दादर मशिमत नव्हती, त्यामुळे अति अशानुगाची चहा मचीच असे. टेंपलसाहेबांकडे त्यांचा असल वर्ग सावा. येथूनच त्यांच्या उत्कर्षांत आरंभ झाला. मकिलीचा अभ्यास संपादन झाला. याबद्दलचा जगला. दुष्काळी काळावर खसता टेंपल साहेबांनी मकीं साक्षिपर कार वकली. ती इतकी की ते गव्हेर साळे तेव्हा त्यांची वकली होमर व. ये जागेवर कलकत्ता येथे मराठी विभागातपै फेजी. तेव्हा ते बांदर हिंदुरथानची राजधानी होते. तेथे लार्ड स्ट्रिम त्यांच्याकडे इंग्लि-रिसकडे इंगामी खात्यांत हे नोकर साळे. तेव्हा प्रेस कॅक्टरने ते खाते होते विकडे हे काम करूं लागले. तेव्हा त्यांस सर्वमानववासील मराठीने इंग्रजी भाषांतर करवें सावे. त्यापुढें त्यांची रु. २५०० पर सुपरिंक पी. वकलू. डी. मध्येवशिष्ट जम्यें जेवळ साक्षिण्याच शिफारसीने नेमणूक झाली. तेथें त्यांचे काम इतकें उत्तम असे की सर्व कोपिल जणू त्यांच्या सांगणीप्रमाणें चाले. व सही सकारहि यादस्तसारख्या वृत्तपत्रांत तेव्हा एकदां आली होती. त्यापर्ये पोरीण व उत्कृष्ट हातोटी त्यांची होती. हातालाखे व वरवेहि नोकरांना मानानें वागवित. त्यांनी १९०२ मध्ये फकी येऊन पुढल्या वर्षी पैश्यान घेतले. मुंबईत खात्यामंदर त्यांचा मुळत्याच दिवाण्यासंगचा अंकुर बीरावला. तितकी सवयही त्यांना मिळे. त्यांनी तेथें हिंदु संस्कृति व धर्म यांवर व्याख्याने दिली. हे हेमंत व्याख्यानमालेचे १० वें विटनीत होते. आग्रयणवेळीच्या सत्पापकोपेकीहि हे एक होत. सत्पापांत हे इंग्रजीत लेखि दिहीत. सांगलीच्या दिवाणगिरीवर त्यांना ओलवीत होते. पण पुनः नोकरी मकी व दिवाण्यासंगच अधिक शिव बांदून ते पद प्राप्ती स्वीकृत केले नाही. पुढें हे शेडुर्गी (एव खानदेश) येथे राहिले. यांनी जगवेद म्हटला. पुराणग्रंथ, उपनिषदे व भाष्यमंथ हे त्यांच्या विस्तार्या वाचनातील ग्रंथ होत. त्यांना वैद्यकीचाहि व्यासंग होता. हे गव्हेरिवात औषधें दित. हे इ. १९३४ (आक्टो. ६) मध्ये वेळारपाही झाले. यांची दोन लगे वय ११ व १४ वर्षी लहानपणीच झाली. दुसरी भावां लक्ष्मी ही वेगलनीकचे वाळळ येथील हावे. यांचा जन्म. त्यांना शिवराम जन्म १८७९, (मार्च आनंदी उर्फ वेणू) मुलगा झाला. हे मॅट्रिक सत्पापावर सगळींचा पंडा करूं लागले. पण स्वतः ते पुढले. ते मुकतेच म्हा १९३५ मध्ये वारले. त्याला दोन मुलगे व

एक मुलगी आहेत. १ लर मुलगा कुणा उर्फ बाबू (१) (भावां रुक्मिणी) व २ रा यशवंत उर्फ बाळ (१) कुणासुत हे इन्डो-मॅजिस्ट्रेट येथील शिक्षक आहेत. पण बाजीबा व यशवंत यांच्यामुळे कोर्टात येथील दोनमात येथे सर्व पहाण्याकरिता अभ्यास छोडून ते येथे रहातात. भाकटे यशवंत हे त्या मुला-बाईबाईत इतर साक्षर वगैरे शिक्षक आहेत. त्यांच्या पहिल्या बहिणीचे नांव मंगुताई-बीमळकर. बीमळकर हे बाजीबा-बाबात बकौली करितात.

होयबाईबाबा यांचा जामनेर तालुक्यांत यशवंत तिथे येथे पाटील-कुळकर्णीपक्षाचे उतत आहे.

रामकुण्डल उर्फ तात्यासाहेब यशोवर (७) हे भावासाहेबांचे भाकटे वधु. जन्म १८६७ साल १० रोजी साता, ह्याचे माथमिक शिक्षण बीलापूर येथे घडिले वधु भावासाहेब यांचेपार्शी झाले; आणि इंग्रजी शिक्षण मुंबई, पुणे, नागपूर असे तीन ठिकाणी होऊन हे नागपूर सुनि. ये मॅट्रिक झाले. त्यांचे हानी बी. डब्ल्यू. जी. खात्यात मुंबई येथे २. ५० वर मीकरी घेतली. पुढे ते भावल्या कामातील हुशारी व मागोमुळे ८०० रु. ये छेक-हरीएट मध्ये असिस्टंट सेक्रेटरी झाले. ह्यांचे पाहिले लग्न १७ वे वर्षी व पुढे ३० व्या वर्षी झाले. ह्यांना कन्या ४ झाल्या. बंदीत पाहिल्या कुटुंबाची कन्या सोनुसाई यास पुढे येथे नगरकर याळकडे दिली आहे व पुढारी कुटुंबा कुटुंबाची मुलगी इतुमती ह्यांना यापलीत इकीनिवार हाटे यांत दिली आहे. सर्वात भाकटी मुलगी गोदावरी ही लग्न १२ वर्षांची आहे व ती इंग्रजी २ वी इयत्तेत आहे. तात्याबा पुत्रपुत्र नाही. तात्यासाहेबांनी वैभक्त येतवसनेतर पुढे येथे टिळकरीकर वगळा बांधून तेथे वास्तव्य केले. ह्यांची बायली नीटनीटकी असे. हे आस्तिक व लब्ध असल्यामुळे यशोवराय याचेत गेले असता बाईत इतिहास येथे वास्ते. त्यांची भाव्या श्री. राधाबाई ह्या मदेला बांतीतील सांवेज्जिक कामांत अत-तात व त्यांच्या नेवल्यांत वनितासमाज भरतो व त्या सहाजाच्या त्या जल्पक आहेत.

ह्या पराण्याचे कुलदैवत ' कीर्तिकर, गणपती '. कुलदेवता सावित्रीपुत्री, योगेश्वरी. आश्विन महिन्यात नवरात्र अष्टौ नवमीत वीरग असेत. नवरात्रांत मुख्य पुण्याने निरशन करावयाचे असते. लग्नसुत्र

असे एकाच कार्य सावधारीत पीकण घालवयाचे असते. भावण महिन्यात रोकवत यशोवराय अष्टौ सप्तमीत ११ प्राकणांचे भोजन असते. १२-वर्षात गणपति गणेशाची तो नित्यावधा देवांतील अस्तो व उत्तम गणेश-चतुर्थी ह्या एकाच दिवसाचा असतो. पुढ्यवडीस पांच देवांचे वैधव्य घालावे लागतात. देवहिवाटी असते. कुलपार्श्वी श्रीयोगेश्वरीशिवाम नैव्यातीत देवता म्हणून वराह, परावती, भनाई व वीरवेंदी अशा पांच आहेत.

पराने ७ वे-सांगली

हे पराने मुळचे पुढ्याचे. पुढे हरी नैव्याचे जे १२ बांधे आहेत, त्यापैकीच एक बांडा आहे. सर्व कोवडकर नैव्याचा विचवणे म्हणून जो बांडा आहे, तेथेच रहात असत. ह्या पराण्याची पाहिल्या तीन पिढ्या विचवण्यासच रहात होत्या. जवळचे पुढ्य भास्करवाजी हे पुढे येथे रहा-ण्यास आले. हा काळ ह्या १७२५ (इ. स. १८०१ वा) होय. ह्या भास्करवंतास दोन मुलगे व एक मुलगी होती. ही मुलगी येनापति वधु-राम भाऊ पुढ्यवाजी ह्यांचे ३ वे विचवणे माथवारा यांत दिली होती. (इ. स. १७९९-१८१८). पराणामाक पटवर्धनाच्या दीवलीच्या तासगाय, जमखंडी व विचवणी अशा तीन पाटीच्या काव्या होत्या. त्यांचेही विचवणी घाला माथवाराकडे माली होती. भास्करवाजी हेही विचवणमि ह्या १७९५ म्हणजे लग्न १८११ साले घेतले राहिले. त्यांच्या मुलांचे सासरचे नांव पार्वती. ती काळी पतीवरोवर राती गेली. तिचे मुदावन भिलडीम आहे. त्या संवघाबुळे पटवर्धन विचवणीकराकडून ह्या कोवडकर वराणवास भिलवडी, कारंजवाडी, अहे (ता. इलाहापूर) येथे वीरव जमीन इनाम मिळाली होती. भास्करवंत विचवणमि आले तरी त्यांचे भाकटे वधु वगैरे पुढ्यासच होते. हे संवघेवराचे काणदावसन स्पष्ट आहे.

भास्करवंतास (४) दोन मुलगे विनायक (भावां उमा) व हरी (भावां सुभान) (५) वमाबाईच्या करांभवाची व तपस्वी कुर्तीची अशी एक मोठ्ठा सांगता येथील की, ह्या वतिविचनानंतर भिलवडी येथे असता मीठ्या कडक नैमज्जमि असत. त्यांत एकदा ह्यात साता की नाथकास माऊन खुनाथ महाराज ह्यांचा अनुग्रह म्यावा. ह्याताप्रमाणे ह्या उमाबाई नाथकास पायी गेल्या. ह्यांचेच पुत्र रामचंद्रवंत (भावां वीर) हे ८६ वर्षांचे होऊन

वाच्ये. त्याचे पुत्र व्येकाजीपंत (७) (भाषा गोविंदा) हे तबालाल अर्ध नावाबद्दल जे खेडे पदवर्धनाकडून मीरवृत्तकर्ता इनाम मिळाले होते तेथे सहात असत. हे २२ वर्षांचे होऊन मृत्युमुखी झाले.

त्यांचे चिंतनीय प्रसिद्ध यज्ञवत्तराय (८). यांचा जन्म १८७२ म. कासरा. त्यांचे इंग्रजी साक्षर्य इतकेपेक्षा सर्व शिक्षण सांगलीत झाले. त्यानंतर उच्च शिक्षण बेरवासाठी ते पुण्यात जावून कॉलेजिअस आले. तेथे खोल्यात दिवतात श्री. गोपाळ कृष्ण गोखले यांच्या स्नेहाचा त्यांना खूप मिळाला. श्री. ए. कात्यायन यांनी सांगली श्यापस्कृतात पत्रास सभावर मास्तरांनी नोकरी परती. विद्याभ्यासेत चांगला यशस्व्यामुळे ज्यापानात त्यांनी खोल्यात दिवतात नाव गाजविले. सहानुभवापासून या यज्ञवत्तरायांचे मनाचा व अंतःकरणचा कल बार्निंग व सांख्यिक विषयाकडे असल्यामुळे शाळेतल्या पांचतहा वर्षांच्या नोकरीत त्यांनी पाश्चिमात्य व यौगिक सांख्यिक शास्त्राचा तौलनिक अभ्यास करून विरामप्यास या मध्यमांसाठी दीन अत्यंत गंभीर विचारसरिणेत असे लेख लिहिले. शाळेत नोकरी करत असता सांगलीच्या त्या वेळच्या ज्येष्ठमिनिस्टरानी (कॅप्टन बर्के) यांनी हुकमी वाटून त्यांना हुजूर ऑफिसमध्ये पर्सनल असिस्टंटचा जागीवर नेतले. थोडे दिवस हुजूर ऑफिसच्या अनुभव घेताच त्यांना राहापूरचे मागसेदान नेमण्यात आले. मागसेदारीच्या काळात त्यांचे हादस यरीच खोकीपेवणी काये झाली व जवळच्या मिटिका मुसलमानीत अधिकार्यांवरिच वहाबा करण्याचा प्रसंग आला. त्या खर्चात त्यांनी संस्थान दूरत मोठ्या सक्तीने व हुपारीने वातली. त्यांच्या पत्तेपगारीचा औनिक चौहीकडे वादला. अशा स्थितीत प्रपंच वादत होता व मिळकतीचे प्रमाण फारच थोडे होते. एतक्यात संस्थानातले विद्यावरीर यवस्था-नेमणुकीबद्दल त्यांचा जोराचा वादला उबाला व यवस्था चालि-झाव्या वर्षी त्यांनी एलएच.पी.च्या दीनही परीक्षा, सवकारी काम व प्रपंच संपादन दिल्या.नोकरी संपादन वकीती करण्याचा दिवस होता असताना त्यांच्या पगारात एकदम हुजूर वाद करणात आली.पुढे काही दिवसांनी त्यांच्या नौकरीचा सांगली उपकारकडून सनसुरीसंस्थानात मुदतवरीच्या कराती वर्ग झाला. सनसुरीत त्यांना संस्थानचे कामाचे व सन्यायाधीश नेमण्यात

आले. संस्थानात काम करीत असताना जे. टिळकांचा गीतारहाय हा ग्रंथ बाहेर पडला. या ग्रंथासह संस्थानाच्या मोठे आदित. गीतेचा शिकवण निवृत्तीपर आहे अशी त्यांनी खात्री असल्यामुळे जे. टिळकांचा ग्रंथावर भवप्य सदा गीट्यात त्यांनी गीताधर्म नावाचा संज्ञासमक ग्रंथ लिहिला. या ग्रंथाची भाषा सहजसुंदर व जोरदार आहे. त्यांच्या शैकायक ग्रंथापासून गीतबद्दल्या विपकातल्या वादास नवे लोड कुठले. असे. दीन तीन वर्षांनंतर त्यांना विपकाकर मंडळीतर्फे श्रीमद्भागवतावर उपसंहारात्मक ग्रंथ लिहिण्याची विनंति करण्यात आली. विनंतीपत्रात त्यांनी श्रीमद्भागवतादरी नावाचा ६०० पानांचा अत्यंत विचारप्रकर्षक व बहुमूल्य ग्रंथ लिहिला. यौगिक व पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानाचा यौगिक ग्रंथ तौलनिक अभ्यास करून परिणतापेक्षत आले त्यांचे स्वतंत्र सांख्यिक विचार या ग्रंथात पदतथीर रीतीने मांडले आहेत. जडाजडावाद, प्रवृत्ति, निवृत्ति, आत्म्याचे अमरत्व पुरुषार्थनिर्णय, संभ्रवाद वीरे सर्व विषयांवरील शास्त्रगुद व तर्कगुद विचार या ग्रंथात पाह्यावतात मिळतात. हा त्यांचा ग्रंथ फारच शैक्यिप झाला आहे. मनासतपुराणाची शिकवण व अधिगुण चारित्र्यातील आध्यात्मिक ग्रंथ या ग्रंथात फारच सहारीने वर्णिले आहे. नौकरीची मंडळा हुपानी व प्रपंचाची जबाबदारी संमळून परिणत ययातही त्यांच्या वाचनाचा व शिचाराचा व्यासम अभ्यास चालू आहे.

सनसुरीत पांच वर्षे वेष्टावर मुलांवाळांच्या शिकवासाठी ते पुढा सांगली संस्थानात प्रांत ऑफिसर पदभूत करू झाले. त्यानंतर काही दिवसांनी जवळच्या भावांच्या अकाली निज्यामुळे त्यांच्या प्रपंचाचा भावही यज्ञवत्तराया-व्यावर पडला. इतर प्रायंचिक अठवणीमुळे त्यांची सांजरात पत्ते यरीच अज-वणीची गेली. सध्या ते तालुकी संस्थानाच्या कार्यकारी कौन्सिलचे सभासद आहेत. व जगासर्व, शिक्षण, जंगल वीरे सध्यात त्यांच्या काम त्यांना पहावे लागते. म्हात्माजीतांत नायाजलेल्या साधुसंतोषिचर्या त्यांना अभिमान पाटवो. विशेषतः "मिखन रघुनाथ" यांचे चरित्र व ग्रंथ या यज्ञवत्तराय यांनी नुकतेच प्रसिद्ध केले आहेत. प्रत्येदतीत "गूडगाना" (Myetioism) च्या विवेचनाबद्दल एक लहानशा ग्रंथ लिहून त्यांनी प्रसिद्ध केला आहे. पाश्चात्यांच्या तार्किक शक्तीने व भगवती आधुनिक

शास्त्रीय शीपाण्या वृत्तिने शुद्ध वेदशास्त्रिक साधनात ते बुद्धिवादाभ्यास केली-
टीला पूर्णपणे उतरणारे आहे, असे त्यांनी या ग्रंथात खप्रमाण सिद्ध केले
आहे. तत्त्वज्ञानाचा त्यांचा व्यासंग अत्यंत विस्तृत आहे.

यशवंतरायांचा हात मुलगे आहेत व तेही सर्व विद्वान व कर्तव्यगार आहेत.
दासोदर (९) पंत यांचा जन्म १९०२ मध्ये झाला. हे १९२५ मध्ये
बी. ए. होऊन साहित्य एवढाईज इन्स्टिट्यूट आहेत. यांचे लेखनाच्याही व्यासंग
आहे. त्यांनी 'जिजाया' कर्मयोग' म्हणून एक ग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे.
दुसरा मुलगा बासुदेव यांचा जन्म १९०४ मधील असून ते १९२०
मध्ये एम्. ए. होऊन, ते परदेशाभ्यस्त होऊनत प्रोफेसर असून पुढील
कामगाराकरीता विद्यार्थ्यांस गेले आहेत. यांना चंद्रशेखर (१०) ऊर्फ
प्रभाकर या नावाचा एक मुलगा आहे. त्यांचा जन्म १९२९. तिसरा
मुलगा लक्ष्मण जन्म ५. १२०९. हे १९२८ मध्ये बी. ए. साध्यावर
बालेश्वर नौकर होते व त्यांचा त्यास वैद्यराज वैद्योत मिलिटरी कॉलेजात
घेतले आहे. चवथ्या मुलाने नाव श्रीपाद आहे. हा १९२९ मध्ये
बी. ए. होऊन, यांच्या साध्या मॅट्रिक मध्ये आहे. अष्टमूक व अष्टमूक
हे लहान असून शिकत आहेत. यशवंतरायांचे भाकडे बंधू नरहरी (८)
हे बी. ए. साध्यावर सत्कारी राज्याच्यात लागले. विजापूर, धारवाड,
बोरी ठिकाणचे हायस्कूलमध्ये काम केल्यावर यांचे अखिलाग येथील
ट्रेनिंग स्कूलवर हेडमास्तर नियुक्त होई. तेथे असताना त्यांना विष्णुनगरात
मृत्यू आला. हे नामांकित शिक्षक होते. त्यांनी ज्योतिषाचा अभ्यास
चांगला केला होता व ते ज्योतिषशास्त्र म्हणून मांडावले होते. त्यांना
४ मुली विठ्ठल, शिवराम, वसंत, वसुंधरा, (१) यांचे जन्म अनुक्रमे
१९०५, १९०८, १९१७ व १९२० या साली झाले. योराचे विठ्ठल
हे मॅट्रिक साध्यावर स्वधाने नौकरात काळालात्यात लागले. दुसरे
शिवराम हे इंटर पास आहेत व ते मुंबई इन्स्टिट्यूटमध्ये केपनीत सेक्रेटरीचे
जोबवर ७५-१०० मधल्यावर आहेत. तिसरे वसंत हे मॅट्रिक होऊन पुढे
शिकताहेत व ४ ये वसुंधरा हे हायस्कूलमध्ये आहेत. या भ्रात्यांचे कुल-
देव गजानन व देवता मंडिका या आहेत.

घराणे ८ वे-नाशिक

या घराण्यातील भागसे नेमण्यातून १५० वर्षांपूर्वी नाशकात आली.
मूळपुरुष कुठ्याजी (१) यांचा पुत्र बाळाजी (२) (भावां द्वारका)
यांना ४ पुत्र झाले, (१) लक्ष्मण (भावां जेणू), २ जेतापुत्र (भावां-
राधा), ३ सदाशिव, ४ ये शिवभट (भावां पार्वती). पैकी लक्ष्मण
यांना एक पुत्र लक्ष्मण होता, जण त्याचा पुढे विस्तार नाही. जनार्दन
(३) यांचा पुत्र बासुराज (४) यांचे पुत्र झाले-जानंद, रामचंद्र
व लक्ष्मण (५). यांचा पुढे विस्तार झाल्यास भावां, शिवभट बाळाजी (१)
यांना ५ पुत्र झाले. त्यांपैकी गोविंद (४) (भावां सीता) यांचा काय तो
विस्तार आहे. यांचे केदार व हरभट (५) असे २ पुत्र होते. केदार
(५) (भावां लक्ष्मी व लक्ष्मी) यांचे पुत्र २. त्यांचा विस्तार नाही.

हरभट (५) (भावां जानकी) यांचे पुत्र झाले, पैकी मोरला जो राम-
चंद्र (६) (भावां सीता) यांना ३ पुत्र होते. मोरला मुलगा जो मुकुंदराज
(७) (भावां जानकी) यांचे पुत्र झाले. त्यांपैकी रघुनाथ (८) (भावां
राधा) यांना पुत्र जितानजी (९), व गणपती मुकुंदराज (८) (भावां
राधा, गंगा, व सरस्वती), यांचा पुत्र केदार (९) हे बी. ए. सी. आय.
रहिले मुंबईचे स्टेशनमास्तर आहेत.

हरभट (५) यांच्या ५ मुलांपैकी राणेरा (६) (भावां सरस्वती) हे शास्त्री
असून नैय्यायिक व वैद्याकरी आहेत. राणीरा यांना तीन मुली व चार मुलगे
झाले. मुलीपैकी कुण्या ही राणीरा यांचे छेदपाकडे, मधुरा नागपुराचा
गणेशराजे व मधुरा नाशीक येथील छेद यांचे घराण्यात दिली. मुला-
पैकी मीळकट. (७) (भावां पार्वती) जन्म ४. १८६९ हे सध्या बुरखी
(यांचे माझ्या गळेत ये.) येथे येनानर होऊन आहेत. यांचे
बंधू ये हरिपंत (७) (भावां लक्ष्मी) यांना बासुदेव (भावां कमळा) हा एक
मुलगा आहे. बासुदेवाला एक पुत्र म्हणून वहीण आहे, ती बरोबास
बासुदेवाचे दिली आहे. गणेशराजी यांचे यांकडे बंधू बालन (६) (भावां
जानकी) हे काकरी नौकर असून उत्कृष्ट शिक्षक होऊन गेले. यांना
एक मुलगा विष्णु (७) (भावां अन्नपूर्णा) हे लाजगी नौकरात
आता त्यांना मोठी मायकीही अवगत होती. यांचे मोरेश्वर, जानाथ, व

रामचंद्र(८) हे तीन मुल्ये जगन्नाथ उर्फ भाऊ (८) (भावां सत्यभामा) हे हेवीनीशमिळे औंतिरताळ पोकर होई. सग्या पैग्यनर आहेत. त्यांचा वडील मुलगा श्रीकृष्ण (९) (भावां सत्यभामा) हा श्रीकृष्णाचा अर्धा नाही. त्यांत तो सग्या कुलकर्णी होता, एकदा (इ. १९२५) तीन जीव त्याने मुक्त असता योगमिळे व हावडल त्यास चांदीची हुंदर सोदी वारितोनिम मिळाली होती. पुढे हा नादय त्याचे अखरीस कायल छाफा. म्हणजे (१९३५ मध्ये) मागील घरावर भाण्यात कुकुंडी (Shallow drive) मारली हो वान्तीतील खडकाचा मारलागला व त्यांतून त्यांचा अंत झाला. श्रीकृष्णाचा भाऊ राजाराम (वय १५) हा इंग्ली व पीत आहे. माघव (९) वय १२ इ. पहिलीत आहे. जगन्नाथाचा भाऊ भाऊ रामचंद्र (८) (भावां पीता) जन्म सन १८९७, इ. पी. ए. असून पोकिव ह. ये आकितात नागोफ येथे नेकर आहेत. हाना छीछा, मभा व मुषा अशा इ मुली, पैकीं योरव्या दोघांची वय १४ व १२ आहेत आणि हरद व यशुवंत (९) हे दोन मुल्ये ९ व ६ वयें वयाचे आहेत.

हाना कुलदेवी जीमेश्वरी. जवराव कावरी असून दिवा व माळ असते. देवीने स्याम फक्त इक्यावयाचें नाही. लानापुरतो देवी काडायपाकी. नववे दिवशीं पुरणायनाचे प्रसाद व पैकीस क्वाथ मासण वाताययाचे. हाना दिवशीं खंडोयाची लळीही उचलाययाची असते. शेवोयाचे वीरत वाहुण्यावरुपांत पण पाळावयाचें असते. चंवापहीस मरीत-ईश्वरा प्रकन तेव्हाहि सवाण बाळण काढावयाचा असतो. देवीदयाळीस कोकणले पाडेवरादि पांच देवतांना बडे-बाण्याना देवेच असतो. नथीन यशोवतीत (म्हणजे मुंज) व विवाह काळ्यावर गोंयळ असतो.

घराणें-९ वें-जळगाव-दामोद

हे घराणें मुल्ये नेवरी येथीलच. सग्यांच्या याद विदीपवत हे आठ पंगडाचे घराणे पीत असून हानाळ तिसऱ्या विदीतीळ व धोडदेव गणेश हे पुण्यास सादुकार म्हणजे कायकार होते. हाना नारायण व भिकाजी हे दोन पुत्र, पैकीं नारायण (४) (भावां जळपूजी) (४) हेहि वडि-ताप्रमाणेच पुण्यास सजर्जी करीत असत. हाना सहा मुल्ये होते, त्यांची नांवे दाजी, रामचंद्र, लक्ष्मण उर्फ बलवंत, वासुदेव, काशीनाथ व

मोरो. पैकीं रामचंद्र (५) (भावां जळपूजी) हे इ. १८७० चे पूर्वी मगधून काळीम्हास काळासारतर म्हणून बदलीवर आले. नंतर मुमारे चार वर्षांनी ते जळगाव दामोदल गेले व तेथेच स्थायिक झाले. हाना चितामणी व कृष्णाजी (६) हे दोन पुत्र. चितामणी रायजी (भावां रमा) हे यन्त्राळात शिक्षकाचे कामावर होते. आणि कृष्णाजी रायजी (६) (भावां राधा) हे तिकडेच म्हणजे त्यांचे पुतणे गंगाधर चितामण, (७) हानवळ राहतात. हाना वय ५० आहे. हाना चिरे-जीव गोविंद (७) (भावां लक्ष्मी) हे मुंबाई (लि. ठाणे) येथे शिक्षक होते पण ते वारले. चितामण रामचंद्र, (८) याचे पुत्र गंगाधर उर्फ जाबासाहेब (७) जन्म १८८४. हे लहानपणापासून शेतीधंद्यासच पडले व उत्तम शेतकरी म्हणून नावाजले आहेत. हाना तीन छोटी साली. त्यांच्या मागाचीं नांवे उमा, पार्वती, व गंगा, अशी आहेत. पैकीं ली. गंगा हवाळ आहे. हाना जाबासाहेबांत पांच अपत्ये झाल. विडील मुलगा जो दत्तात्रय, (८) (भावां रमा) हाना इ मुली आहेत. दुसरा मुलगा विनायक (८) हा १९३५ मध्येच बी. ए. झाला. १९३६ मध्ये एम्. एस्. बी. ची परीक्षा परीक्षा पास होऊन १९३७ मध्ये रोमटल्या एम्. एस्. सोळा वसणार आहेत. बाकी तीन मुलांची नांवे विष्णु, विष्णुनाथ, व सुधाकर अशी असून हे तिथेच शिक्षित आहेत. हाना गंगाधर चितामणीस (७) पुरुषोत्तम उर्फ बलवंत (भावां सत्यभामा) हा पंडु असून ते थोडे वेळे शिक्षित होते पण ते वारले.

वांचव्या पिढीतील रामचंद्राचा भाऊ बलवंत उर्फ लक्ष्मण नारायण (भावां गंगा उर्फ काशी) हे पुण्यास लॅण्डीवर होते. हाना रा. १७९९ हा (चित्र) मधील त्रिभुक्करी यावाळोस आदळतो. हाना गणपती व दक्षींदर हे दोन मुल्ये आहेत. गणपती (६) (भावां सधुवा) हे लहोवे येथे अपकारी इन्स्पेक्टर आहेत व दामोदर (६) हे वेण येथे कॉन्स्टेबल म्ह. ठेकेदार आहेत. बलवंतराजाचा वडु वासुदेव नारायण (५) हे इंगुरात होते. हाना विष्णु, चितामणी, रामचंद्र आणि कृष्ण (६) असे चार पुत्र आहेत. नारायणाचे वांचवे पुत्र काशिताथ (५) (भावां भागीरथी) हे ठाणे जिल्ह्यात शिक्षक होते.

हा घराण्याचे कुलदेवत जोगेश्वरी व उपास्य देवत दत्त आहे.

घराणे १० वें-भारवर्ष

हे घराणे नेहण्याहून भांडार येथीं जाले हे समजत नाहीं. पण ह्या घराण्यांतिल मुळ पुण्यांनी स्वायत्त्याच्या काळांत कांहीं पदाकाम केला अशी माहिती लागते. ह्या घराण्यांतिल बळाळ म्हाजक (१) यांचा पैसा विवाहविरीना दिलेला. हे भाव्याची एक रुक्माईदास, चपळीने व पहाडी अशी करीत. प्रथम हे ताकदावरक पक्षासय भाऊ पदवर्षाने ह्याच्या शेवोत दाखल जाले. इ. १७८६ मध्ये वयाचीव्या प्रथेक व विजयी लवार्त हे होते. ह्यास त्या प्रथेची सोडा व घोडा चव्वीस मिळाव्याची गीत पराण्यांत परंपरेने देवण्यात आहे. ह्या मुळांत त्यांचा हात हुडला. ह्यांच्या हातांच्या कांहीं शिण्याहि आढळतात. म्हणजे केलणी व भास जालकियांत हे कारखेच कोकी व निष्पास दिवतात. काया हात हुडला तरी ह्यांचे बोधीलेलत चार्ख असावे. घराणा पोथीसंग व त्यांतिल कांहीं शिण्यांच्या शेवटी अशेलेला निर्देश पावकून हे अजमावता येण्याजोगे आहे.

गावक्यांचे इनामदार जोडी हे पेशव्यांच्या रंगायार्द यांचे मामा होत. त्यांना गारवण्याचे शीकासण मिळाव्यामुळे हे गावक्यास येऊन राहिले. त्यांच्या अनुपूर्वामे जीवने, आगावे, कोळटकर ही पराणी आली. रामचंद्र बळाळ (५) हे येथे केतकी, सावकारी व कापसाची पैसा करीत. अगणी वयेरेकडून कापूस आपून मुयर्द पोर्मतकाफडे रवाना करीत. यास दसोपासना होती. हे वयाच्या ६५ व्या वर्षी मारले व ह्याची भार्या जानकी ह्या ययाच्या ९९ व्या वर्षी इ. १९०७ मध्ये मारल्या. ह्यांना कुळण व विष्णु (९) असे दोन मुलगे होते. कुळणालांरत (५) (भार्या शशा) ह्यांचा उल्लेख श्येकैलर याचाप्रलेताम ज. १८०० मधील सापडतो (पाटनकर वही). हे मोजणीदार होते ते खानदेशांत मृत्यु पावले. पुढे पुत्र के विष्णु (भार्या लक्ष्मी) (९) हे देख धाजक होते. नोकरी सातारा जिल्ह्यांत जाली. हे इ. १८९० मध्ये मृत्यु पावले. ह्यांचे पुतगे म्हणजे राजाराम कुळणाजी (९) (भार्या शिमा) हे वापाप्रमाणेच मोजणी लख्यांत भोकर असून हे १९१२ साली सोलापुरास असता मारले. राजारामाचे जाकडे वंगू विनायक (९) (भार्या विठाबाई) जन्म श. १८०२ रेहि

सातारा जिल्ह्यांत प्रथम मोजणीदार होते. व नेतर म्हणजे सध्या ते कुडची येथे बकिलाची कारखानी करून आहेत. ह्यास पलवत (१०) ज. १९०८ मधून एक मुलगा आहे. ह्यांचे मॅट्रिकर्यंत शिक्षण जाले आहे. हा पोहण्याच्या कलेत निपुण असून सध्या गारवण्यास असतो. विष्णु रामचंद्र (८) हात दत्तात्रय, चंद्रक व सदाशिव (९) असे तीन पुत्र. पैकीं दत्तात्रय विष्णु (९) (भार्या रमा) ह्यांची नोकरी बंगाल-नागपूर रेल्वेत जाली. विठाबापू स्वतःवर हे तारमास्तर होते. १९३५ डिसेंबर मध्ये हे कालवरा जाले. पुढे चिंतवीव चंद्रक विष्णु (९) (भार्या उमा) ह्यांचे मॅट्रिकर्यंतचे शिक्षण जमशेदी शायस्कूलमध्ये जाले. पुढे ह्यांनी वल्ड-वॉत भावारी कंपनीत नोकरी केली. नेतर हे ह्याभादिस मारकाट कंपनीचे मॅनेजर होते. १९२४ साली हे मुलपणी येथे मारले. ह्यास पुत्र दोन राजा-नन व सिताराम (१०). राजानन त्रिचक (भार्या इंदिरा) हे नागावळेले कादंबरीलेखक होऊन गेले. १९२२ साली हे बी. ए. जाले. हे आपले आज्ञासय ह्याई कोळटकर असे लावीत. त्यांच्या विभक्त की एकत्र 'कारकून' व 'मरावतां' ह्या तीन कादंबऱ्या प्रसिद्ध आहेत. ह्यांच्या केलनास दक्षिण मारईत कमेडीकडून पारितोषकाची मिळाले आहे. ह्यांच्या मृत्युत्तरे इ. १९३० एप्रिल १७ व्या 'महाकाल'मध्ये विलुप्त आला आहे. ह्यांना राजाराम (११) जन्म १९२४ व केदाव (११) जन्म १९२९ असे दोन मुलगे आहेत. ते अंभेरीस शिकत आहेत.

सिताराम त्रिचक (१०)—ह्यांचा जन्म कारंजा येथे इ. १९०९ साली जाला. हे १९२३ मध्ये मॅट्रिक होऊन पुढे इंटर सायन्स जाले. पुढे बी. ए.सही. पर्यंत शिक्षण आल्यावर ह्यांनी लॅण्ड्रीकेटची परीक्षा १९३४ मध्ये दिली व त्यास ते खोमच्या प्रकारे उत्तीर्ण जाले. सध्या हे अंभेरी येथे मकीली करीत आहेत. हे जाग्या बुद्धिमान, परिश्रमी व विद्याव्हास्यो आहेत. ह्यांना जेष्ठ व कारकी माराही येतात.

विष्णु रामचंद्र (८)—यांचा व रा मुलगा सदाशिव विष्णु (९) जन्म १८६९ हे गारवण्यास येतां करून असतात. त्यांत एक प्रभाकर (१०) (जन्म १९१५) यांचा मुलगा आहे. तेही गारवण्यास येतां करून राहतात.

घराणें ११ वें-पुणे.

हे घराणें मूळने नेवऱ्याचे. घराण्यातील पूर्वज बळाळ, यांचे चिरेजीव आबाजी बळाळ (२) हे सन १७०० च्या सुमारास पुण्यास नावा पातणवीसभेकडे नीकसेस आले असें कळते. नावा फळपवीसभापंत साजीना १०० व. येताना व कातारा जिझाचिची सटाय साहसचितील जालण-नाथ या गांवाचा मोकळा होता. ही सन १८१० च्या सुमारास काळसा झाला. नेवऱ्याच्या वंशावळीत सातव्या पिढीस आबाजी बाळाजी नांवाचे एक पुत्र आशिल्ल, पंथु या घराण्याच्या वंशावळीतमागे तेवें आबाजी बळाळ नांव हरी किंवा पुर्वोत्तम नांवाचा मुलगा असल्याचा उल्लेख नाहीं. मासुलें दोन नांवें कायली असली तरी त्या घराण्यास हे घराणें जोडता येत नाहीं.

(१) आबाजींना दोन पुत्र होते. १ पुर्वोत्तम व २ ३ हरी. हरिंताचे कुटुंब व अमृतदास येथे यांचे कुटुंब या यादणी यद्दिनी होत्या. हरिंता हे दीर्घायुषी होते म्हणजे आपल्या बयाच्या १२ व्या वर्षी वारले.

हरिंता यांचा दोन पुत्र एक गोविंदराव व २ ३ गोपाळ (४) गोपाळराव यांस बाळकृष्ण (५) (भार्या छद्मती) हा एकच मुलगा होता. बाळकृष्णपंतास मुंबईस नीकरी होती. त्यांचा गोपाळ (६) हा एकच पुत्र. गोपाळराव (६) यांचे काळानचे सर्व शिक्षण मुंबईस त्यांचे वडील तेथे लोकर असल्यामुळे तेथेच झाले. व ते एम. ए. परीक्षा रसायनशास्त्र घेऊन उत्तम उत्तीर्ण पात झाले. पुढे पंगलोस इन्स्टिट्यूटमध्येहि त्यांनी काही काळ काम करताना हल्ली ते कार्मुसन कॉलेजांत रसायनशास्त्राचे प्रोफेसर आहेत. ते उत्तम शिक्षक म्हणून मायाजलेले आहेत. सकाळसेपयकाळ इथेच लिकडे काही व पक्षाता ते सारखे कॉलेजांस काम करीत असतात. बी. ए. बी. एस्सी. कर्बील गेवसे विद्यार्थी त्यांच्या उत्तम शिक्षणांमुळे रसायन-शास्त्र हाच पेशिक विषय घेतात. हे युनिव्हर्सिटीत वरल्या परीक्षांता रसायनशास्त्र या विषयांत नेहमी परीक्षेक असतात. साधी रहाणी आगि उच्च विद्यासरणी जी म्हणतात ती ह्यांचे शिक्षणी पूर्ण पहावयात

मिळते. हे जसे वडे विद्वान तसेच जति शास व निगधी आहेत. त्यांनी काही पुस्तके लिहिली आहेत. यांच दोन पुत्र गोविंद व कृष्णाजी (७) गोविंदराव सन १९०४. यांचे मॅट्रिकपर्यंतचे शिक्षण न्यू स्कूल-मध्ये झाले. मॅट्रिक झाल्यावर ते कार्मुसन कॉलेजांत गेले. व तेथे युनिव्हर्सिटीच्या एकावर एक परीक्षा देऊन १९३४ मध्ये ते एम. एस्सी. झाले. आतां ते रसायन कॉलेजांत प्रोफेसर आहेत. कृष्णाजीपंत हेही प्रथम कार्मुसन कॉलेजांत धिपून मग रीतकी कॉलेजांत गेले. सेप्ट बी. एस्सी. परीक्षा १९३१ मध्ये पास झाल्यावर त्यांनी रीतकी कॉलेजांत नीकरी धरली. हल्ली ते जळगांव येथे आहेत.

घराणें १२ वें-आंजळें

या घराण्यातील महादेव व सदाशिव (१) हे दोघे वंश नेवऱ्याहून आंजळें येथे स. १९५० चे सुमारास आले. आंजळें येथे पाटक म्हणून एक कुटुंबी घरपर राहात होते. त्यांची आगरी मोरी होती. पण सरकारी सान्या-पुस्तकी प्रति त्यांच्या काढण्याचे त्यांच्या जमीना, जगांत हे महादेव व त्यांचे पुत्र कृष्णाजी व रघुनाथ (२) आणि सदाशिव व त्यांचा पुत्र मोरी (२) असे हे पांच जण आंजळ्यांस आले. त्यांनी पाटकाची आगरी आपल्या वडि-वाड्यांस पेलली आणि जामनाचे मालक जे पाटक ते कल्याणास गेले. पुढे ह्या कृष्णाजी मोरींनी पाटकांची आगरी चांगल्या स्थितीत आणिली हे पाहून पाटकाकडून एक आबर व थर पांचव्यास जमीन ह्या कोष्टकर-मंडळीस मिळाली. (स. १७६०). महादेवाचे जे रघुनाथ व कृष्ण (२) हे दोन मुलगे त्यांचेकीं रघुनाथाच्याच पुढे सर्व वंशविरता आहेत. रघुनाथ यास महादेव (३) (मावर् पार्वती) हा एक पुत्र. महादेवास रघुनाथ, विठ्ठल व विष्णु (४) असे तीन मुलगे. पैकीं विठ्ठल हा वंशवर्धक झाला. ह्यांस महादेव=पार्वती, रणेश=शहरजा, नारायण=रत्नमा, रामकृष्ण=जामकी व लक्ष्मण=अन्नपूर्णा (५) असे पांच मुलगे झाले. पैकीं महादेव हे पोलीसलास्यांत नीकर होते. ह्यांस विठ्ठल (गोपाळ) (६)=रमा, रघुनाथ=गंगा व विष्णु=लक्ष्मी असे तीन पुत्र आहेत. विठ्ठल ह्यास काका ह्या रीपणनांवांनी जोडलेलात. ह्यांचे शिक्षण जयपूर येथील कॉलेजांत देव-पर्यंत झाले असून हे प्रथम कार्मुसन कॉलेजाच्या व नंतर न्यू स्कूल म्हणजे सध्या

परमराम कॉलेजच्या लायब्ररीवर लायब्रेशियन म्हणून आहेत. त्यांनी हिंदी-च्या दोन परीक्षा दिल्या आहेत व ते राष्ट्रभाषाविद्याद्वय झाले आहेत. त्यांचा ज्ञानपीठ पुरस्कार कविताहि करण्याच्या बाबत आहे. त्यांचा जन्म इ. १८८८ मधील आहे. त्यांचा तीन कन्या आहेत. त्यांचे भाकटे शंभू वसुधा (६) जन्म इ. १८८९ हे मागील वेळेचे अनाथविद्यार्थीगृहात नर्सिंगशिपायक आहेत, आशि विष्णुपंत, (६) जन्म इ. १८९२ हे पुणे म्यु. शा. त नोकर असून खास श्रीधर (७) म्हणून एक मुलगा आहे.

गणेश विठ्ठल (५) हे आजले येथेच राहत असत. त्यांचा मामन=राधा, पद्मवंत=अमुना व दत्तात्रय, (६) असे तीन मुलगे आहेत. मामनरावांचा जन्म १८९६ मध्ये झाला. हे मेकॅनिकल इंजिनीयर असून मिळमळी नोकर होते. हल्ली त्यांचे नागपूर येथे इमारतीच्या भासाचे (हार्ड वेयर) डुकान आहे. त्यांना मोरेश्वर जन्म १९२७ व विश्वनाथ ज. १९३३ (७) असे दोन मुलगे आहेत. मामनरावांचे शंभू पद्मवंत (६) जन्म १९०४ हे आजले येथे खाजगी नोकरी करून आहेत. त्यांना जयंत (७) म्हणून एक १९३३ मध्ये पुत्र झाला आहे. मामनरावांचा दुसरा भाऊ दत्तात्रय (६) हे नागपूर येथे ऑल इंडिया रिपेअर प्रेसमध्ये नोकर आहेत. विठ्ठलरावांचे तिसरे चिरंजीव ज्ञानरायराव (५) ज्ञान बाळकृष्ण (६)=ईश्वर हा बरील मुलगा असून तो पुस्तकभाऊ दत्तवंतप्रमाणे ऑ. ई. रि. प्रेसमध्ये नोकर आहे. आशि शंकर (६) जन्म १९१६ व धामुदेव ठरुं (छात्रा) (६) जन्म १९१९ हे दोघे पुत्र लक्ष्मण असून शिकत आहेत. विठ्ठलरावांचे चवथे पुत्र रामकृष्ण (५)=ज्ञानपी हे कुंभरुस (मागील) येथे आहेत व चाचवे पुत्र लक्ष्मणराव (५) ज्ञानपी येथे मागीरपी मिल्समध्ये इंजिनीयर होते. आशि पुत्र हरी (६) जन्म १९१९ हे मॅट्रिक असून पुढे येथे प्रतापमिलमध्ये नोकर आहेत. हरिभाऊचे शंभू जयसुत-जन्म १९१५ हेही मॅट्रिक झाले आहेत व नवीनूर व बाळ (६) हे शिकत आहेत.

ह्या घराण्याचे कुळदेवत कोळपरी येथील कीर्तिधर आहे.

घराणे १३ वे-बरोदे.

हे घराणे बीकानेरतील देवदेसाई गार्डनच्या असून स्वातंत्र्य एक पुढा मागलेन येथे आहे. देवदेसाईतील तिसऱ्या पिढीतील बाळाजी (भावां बारणसी ठरुं गंगा) यांचा सदाशिव (भावां अन्नपूर्णा), विश्वनाथ ठरुं विसाजी (भावां ज्ञानपी), ज्ञानंत, गणेश, रामचंद्र (५) असे मुलगे झाले. सदाशिव (५) यांचा विश्वराम, संताराम व राजाराम (भावां गंगा) (५) हे तीन मुलगे. विश्वनाथ (५) विश्वनाजी (भावां बरोदा) बापूजी (भावां भागीरथी), गणेश रामाजी व नारो (५) असे मुलगे झाले. विश्वनाथ (५) हे कपेकरी होते. हे माळजवतून बरोदास कपेकरीत जात असत. यांचा रायकबाईतून दोनघे रु. वर्षातून मिळत असे. पुढे ते बरोदास जाऊन राहिले. त्यांचे पुत्र बापू देई कपा करीत म्हणून त्यांचा बापूदेवा म्हणत. बापूबाईचे (५) चिरंजीव रामचंद्र, लक्ष्मण व गणेश हे तिघे असून छत्रा व नर्मदा ह्या दोघी मुली पुढीलकत व येथे ज्ञानकडे दिव्या होत्या. (६) रामचंद्र यांचे दीपगर्भान जन्मा, (भावां ज्ञानपी), ह्या जन्मास लक्ष्मणशी बरीच रायकीने शिक्षण मिळाले होते. मूळची आवाजी गीत व ते जन्मा सुंदर व गीतर्मा होते. यामुळे किलोस्करमेबळीकडून पांस मठाचे काम करण्यासाठी बोलावले आले होते. पण त्यांचे भाकटे शंभू लक्ष्मण ठरुं भाऊराव (६) हेही त्यांच्याप्रमाणे किवतुना सरसच रूपसुंदर व मधुरकंठ होते. तेच सुंदर नाटकमेबळीत गेले व तेथे ते व त्यामुळे ती कंपनी ह्याचा उन्मर्गच झाला. भाऊरावांचे चरित्र पुढे दिले आहे. रामचंद्र जन्मा ह्यांचा पोलीसस्थान्यास बरोदे येथे नोकरी होती. ते कधी कधी माण्याच्या पैठकीत गात व भाऊरावांच्या मागे त्यांच्या माण्याची संतोषपूर्वक आठवण करून देत. हे साठ वर्षांचे होऊन वारले. ह्यांचे भाऊरावांचेहून भाकटे शंभू गणेशवंत (६) (भावां राधा) म्हणून संप्रत बरोदे येथेच आहेत. ह्यांचे हल्ली ६५ वे वर्ष असून नीलकंठ व पुरुषोत्तम (७) असे दोन मुलगे अमुकरी २५ व १३ वयाचे आहेत. पुरुषोत्तम शिकत आहे व नीलकंठ यांचा नोकरी आहे. लक्ष्मण ठरुं भाऊराव यांचा जोरास संपति नाही. त्यांनी गढवे घराण्यातील मुलगा दत्तक घेतला. त्यांचे मांड काशी-

नाथ उर्फ: बाळकृष्ण (७) (मार्या अन्नपूर्णा), उमपताई वय ४८ व ३९ असे आहे. हे वार्डेन स्वतःच्या घरी राहून मंगालार्क, आई, वानप, तेल इत्यादी निजसंयोज्या प्रमाणात करून दुकानदारी करून आहेत. काशीनाथाचे शिक्षण मॅट्रिकपर्यंत झाले आहे. हे राजकीय चळवळीत भाग घेतात. जंगलतलावाभूषणेची व्याख्याने दिली व बोयटी काढण्यासहि पाक-रता. आत पोटा ताळमीच्या व नाटकाला शौक आहे. यास रामोपासना असून भवानीशंकर हे हि कुलदैवत आहे. सी. अन्नपूर्णाबाई ह्यादि सार्वजनिक कामात भाग घेत असतात.

घराणे १४ वे-तासगांव

ह्या घराण्यातील पुरुष आज कोल्हापूर, अजमीर, मुंबई, अहमदाबाद येथे आहेत. पण हे घराणे नेहम्याहून प्रथम तासगांव येथे आले. नेहम्याच्या वंशावळीतील नेमका कोणता पुरुष तासगांवकडे आला हे समजले नाही; तसेच ह्या तासगांवकरांच्या सातारकर कोल्हाटकरांची आवयला दवातला संबंध असल्याची काशीस अस्तना त्या झालेथीहि अमक्या पुत्रापासूनच हा संबंध आहे असे दाखवितो असे नाही. ह्या घराण्याच्या तिसऱ्या पिढीतील जे कुडगाजी बछाळ हे तासगांवाहून कोल्हापुरास वकिली करव्यासाठी गेले. त्यास तीन मुल्ये. पैकीं मच्छा चिंरंजीबाळ २६० विनायकरायांस (४) गोविंदराव, नरहरपंत व गणपती (५) असे तीन मुल्ये. गोविंदराव (५) (मार्या राधाबाई) वय ५३ हे तांगत अजमेर येथे खासगी नोकरी करून आहेत. आणि नरहरपंत हे १९२९मध्ये मॅट्रिक झाले व हाही मुंबईत रेजिस्ट्रीकरण्या सेवर जीपिडमध्ये वाटकुन आहेत. आणि कसलाकर व वसेत (६) हे दोन पुत्र व छिछी म्हणून एक कन्या आहे. विनायकरायांच्या तिसरा चाकटा मुलगा राजवती (५) वय ३० हा अक्षराबादित मोटान्त्राभिनवे शिक्षण घेऊन आहे.

कुडगाजीपंताचे चाकडे चिंरंजीव जे रामचंद्रपंत (४) (मार्या लक्ष्मीबाई) आणि बाळकृष्ण (५) व गोपाळ (५) हे दोन मुल्ये. तेच ह्या घराण्यात पदवीवर व कर्तृत्वात म्हणून उल्लेखनीय आहेत. बाळकृष्णपंत हे एम. ए. आहेत. प्रथम त्यांची

कोल्हापुरास निष्ठावीडात नोकरी घळी व तेथेच ते पुढे त्या झालेचे त्रिभुपाल झाले. नंतर त्यास कोल्हापुराच्या सरकारी ट्रेनिंग कॉलेजवर हेडमास्तर नेमिले. कोल्हापुराच्या राजाराम कॉलेजचे त्रिभुपाल जे. बाळकृष्ण ह्यांच्या प्रोत्साहनाने ते थिळापरीस गेले व तेथील टी. बी. परीक्षा पास झाल्यावर त्यास कोल्हापुरास जे बी. टी. कॉलेज निघाले आणि व त्याला मॉडेल स्कूल जोडले आहे, त्याचे ते त्रिभुपाल झाले व आता त्यास बी. टी. कॉलेजमध्ये प्रोफेसर नेमिले आहे. डॉ. बाळकृष्ण ह्यांनी प्री प्रिन्सिपलचा इतिहास लिहिला आहे त्याचे बानी मराठी भाषेतच केले आहे. याचे चाकडे मनु गोपाळराव हेही एम. ए. असून थिळापरीडात शिक्षक आहेत. यांची वर्णि कु. छीला ह्या मॅट्रिक झाल्यावर राजाराम कॉलेजात शिक्षक आहेत.

घराणे १५ वे-कुंदवाड

सामान्यतः सर्व कोल्हाटकर घराण्यांप्रमाणे हे हि घराणे मूळचे कोल्हातील नेवें गांवचेच असून देवघरीस ह्यांचे मूळ व प्रमुख गांव कुंदवाड होय. ह्या घराण्याची संवाद अशी आपली दोन घराणीं टाकली व मिरज येथील आहेत. पण टाकलीची माहिती मिळाली नाही. मिरजेच्या घराण्याची ह्या घराण्याच्या सोदर-मुलक पाळण्याचा संबंध आहे असे ह्या घराण्यातील विनायकराव (५) हे ब्रह्म म्हणून सांगतात. दोन्ही घराण्यांच्या वेष्टाळीत हा संबंध कसा होऊ नये नाही. म्हणून मिरज घराणे स्वतःचा संबंध सांगते आहे. कुंदवाडच्या एका घराण्याच्या निवेदन झाला असून दुसऱ्या घराण्यात दहा वर्षांलाही चार मुल्ये आहेत. ह्या घराण्याचे मूळपुरुष गणेश उर्फ जिवाजी. यांचे पुत्र विताजी (२) वरधर्मापरीव. कुंदवाड येथे आहे. काही दिवस हे इचलकरंजीसहि होते. हे मोठे कर्मठ होते. पामिपतच्या लढाईची ह्यांना काही माहिती होती असे सांगतात. ह्यांचा पुत्र धोंडोपंत उर्फ अण्णाजी १७७८ ते १८३९ ह्यांचे लक्ष संतार-व्यवहारापेक्षा भगवत्चिंतनाकडे अधिक असे. ह्यांनी २०० एक अर्धंग रक्ता केलेले आहेत. हे इचलकरंजीसहि जाऊन येऊन असत. ह्यांचा स्थभाव शांतिक असे. ह्यांना वयाच्या ४० वर्षांनी मुलगा झाला. हा मुलगा पुढे मोठा कर्ता झाल्यावर ह्यांनी कुंदवाडकराकडे असलेली नोकरी

श्रीवली व ह्यांच्या सर्वेच्या सर्व दिवस ईश्वरभक्ततात जाळे लागला. ह्यांचे जन्म व मृत्यु १८०१ व १८६२ सालातील होते. ह्यांचे प्रथम हत्येकराजी-करीकडे नोकरी होती असे दिसते. हे उण्यासहस्रे करण्यात आपले आयुष्य घालवीत. विशेषतः जपत्येन्वेडेन तर पुढे पुढे अपराध, मर्ते, वैकल्ये करण्यात ह्यांचा काल काढणे जाळे लागला. हे राज श्रीव्याधकून नृसिंहवादीस जालून दलदलीन घेऊन येत व मग अन्नग्रहण करीत. ह्यांचे मुलगा व एक मुलगी आकाशायर मग आज हे कुर्बवाडातच नरतीवाचीवाची जवळ व्हावी करून घर बांधून राहिले. कुर्बवाडाकराकडे ह्यांना पागेकडे नोकरी लागली, नोकरीवर असताना राखे याजपरीवर शिकारीचे वेळीं हि प्रसंगां जाये लागे. एकदां जसा समय आला की, ह्यांची वृत्तीची येळ व शिकविल चळवळीची वेळ एकच आली. तेव्हा खिमेताचा ह्यांचा लटकण उडून ह्यांनी राजसेवेवेला पसे-असेबा येऊ जसे खडजवेली बांगून नोकरी शोधली.

ह्यांच्या मुलाने नांव बळवंत (४) (भायी जानंदी). हे बळवंत व त्याची बाहीण ही मरणाची अपत्ये होते. त्यांचे बाहीण बरील. बळवंतराव हे आपल्या बाहीणीकडे जमखिबीस राहात. मेहुणे वारल्यावर बाहीणीचा परकारभार हेच पाहून. ह्यांना मार मुलगा व दोन मुली होत्या. जानंदीबाई ह्या पतिनिघनापूर्वी ३ वर्षे दिवंगत झाल्या. बळवंतरावाने वय मरणसमयी ६५ होते. ह्यांच्या चार मुलांपैकी बरील वृत्तायेय (५) (भायी सगुण) जन्म घाले १७८७ हे बांगलीस मीकर होते. ह्यांचा एक मुलगा होता. तो पण लवकरच वारला. वृत्तायेताचा भाकटा भाऊ नारायणराव ह्यांचे सर्व आयुष्य कुर्बवाडात गेले. ह्यांचा जन्म जालोळी ईश्यां येथे ६. १८७८ मध्ये झाला. शिष्य कोल्हापूर येथे ६. १ ह्या वर्षाअखेर झाले व पुढे हे कुर्बवाडात येऊन उद्योगधंद्यास लागले. दस्तवेयण लिहिणे हा त्यांचा पोटाचा धंदा आहे. पण ह्यांनी आपल्या पागपुकीने एक प्रकारे समजालि बघत प्रांत करून घेतले होते. ह्यांना देवीची उपासना विशेष जसे. ह्यांचे घरचे काष्ठमय उजव्या सोडेची गणेशमूर्ति झाडाखाली लावल्यामुळे हे गणपतिमकरुहि होते. या गणपतीच्या दर्शनास प्रसंगी प्रसादाकडे कुर्बवाडाकर राजे मेळवी येत. पुढे ही मूर्ति राजपराण्यात गेली गेली. ह्यांची

हरीरूपेति ठेच, भडवाकट व वाठक जसे. ह्यांचे निरय शान देववाड ह्यांगानधीने प्रातःकाल सहा अंतरले नाही. ज्ञानाचे रूप ग्रीववात हात. ह्यांच्या पातीये नांव लक्ष्मीबाई. ह्यांचे सहा मुलगे व दोन मुली होत्या.

नारायणरावांनी आपल्या कर्तव्यगारिने वय पैसा मिळवून थोडी वेतसाच-काशीदे केली व एकंदरीत आपल्या परीने लौकिकवंत होऊन स. १९२० साली परलीकगमन केले. ह्यांच्या मुलांची नावे धुंदिराज, चित्तामणी, राजानन, येरेश्वर, लक्ष्मण व बळवंत (६) अर्था असून मुलींपैकी सी. काशी ही कुर्बवाडातच रा. मान ह्यांना दिली आहे व भाकटी सौमुताई (वय १५) लहान शिकत आहे. मुलांपैकी धुंदिराजास (मर्ग्य सतिवयाई) ह्यांना तीन मुली आहेत. ह्यांचे वय २५ असून व्यवसाय लाकडी उद्योग, आभारमकानाचीहि आवड ह्यांस आहे. ह्यांचे भाकटे मधु चित्तामणी (वय ११) हे देवाकांडा एजन्सीमध्ये राधा श्रीलक्ष्मणजी कडागा, सी. आ. ई. (वतरामपूर) याकडे प्रायव्हेट सेक्रेटरी आहेत. राजानन (६) यांचे वय २५ असून हे पॉर्टेन्ट ड्राफ्टिंग कामात निष्णात आहेत. ह्यांनी बरीही येथे ह्याच शिक्षणाचा प्राप्त चालविल्या आहे. मोरेश्वर (६) वय २४ हे जळगाव मिनिट्टर कीटीस जमेद्वार काढून असून शिष्याय टावपिसचाहि झाले चालविलात. लक्ष्मण (वय २०) हे कुर्बवाड येथे भाकटी पातीकडे बाकनिसांचे कामावर आहेत. ह्यांचे पोटा ललितकळे-चाहि नाव आहे. बळवंत (६) हा सर्वात भाकटा मुलगा १८ वर्षाचा असून मॅट्रिक परीस आहे.

बिनायक बळवंत (५) हे बांगलीस बाकनिसाची नोकरी करून आहेत. ह्यांचे वय ५८ आहे. भायी रखमा ह्यांना तीन मुलगे व चार मुली आहेत. बरील मुलगा पुसुपेराय (६) हा बांगली स्टेटमध्येच मीकर आहे. दुसरा विष्णु (६) हा मसूर भाकटात आहे. व शिष्या जवळून हा शिकत आहे. आजन्वी एक कृष्ण म्हणून मुलगा होता. तो अल्प-वर्षांचे वारला. मुलींपैकी सी. कृष्णा ही जायमव्हाण येथे लाविलकराकडे दिली आहे. व दुसरी सी. अंबु ही राक्षसपै येथे मोरे यांकडे दिली आहे. सिकरी सी. दुर्गा ही राहापूर येथे भोसले पराण्यात दिली आहे व योगा ही (वय १२) शिकत आहे.

ह्या पराण्याचे कुलदैवत गणपति पुढे येथील, व आदिगमाप, जाणि कुलदेवी गोमेश्वरी, अनाई, धर्मेकरी, हर्गई व मादवी. ह्या पराण्यांत दर तीन वर्षांनी एक बौद्ध भवने सांगते. सावित्राय दर आयुष्यासाठी मनुष्याच्या अप व लोण्याचा अभिषेक असतो. तसेच चार प्रातः सुवे, व त्यास पोषा देऊन भोजन देणे व पोषणचे नैवेद्य, तीन दिवसांचे नव-वासांत तीनही दिवस उपास करणे, पुनर्वसु वाचणे, अशी रीत आहे.

घराणे १६ वे-मिरज

हे घराणे मूळचे नेथण्याचे; तेथून नेथण्याच्या शिंद्या लागून असलेले जे कोतवडे, पट्टाराम यांचे पराण्याचे गांव, तेथे काही दिवस राहून उत्तर नेथण्यात ह्या पराण्यातील मूळपुरुष जे धोंडो-पंत (१) ते ये. पट्टारामभाऊ पटवर्धन (इ. १७४०-१७९९) यांच्या लैण्यात पयकदार होते. त्यांचा अंतर्ही लतारवयांत व लढाईतच काळा असे लंगोलात. ह्या पराण्याच्या शिपाईपणा दिसतो व ही त्यांच्या संघर्षी असलेल्या बालतरवायादि हत्यारांच्या सांठा पराण्यात लक्षांत आणून घेत होता. लवघार पटवर्धन व हे कोरवटकर घराणे यांचा गुन संघ लक्षांत घेता ह्या पराण्यातील पुनवाच पटवर्धनाकडे आतामी होतो असे जे ह्या पराण्यासंबंधी माहिती मिळवत असता कळते ते वाच्य वाटते. ह्या संघेपणाचे निरवरीय सदाशिव सादया (२) हे लहान असता धोंडोपंत निवर्तल्यामुळे लतारवाया यांची आगव्या मुळात येऊन प्रथम कुलदेवाचा व नंतर यांची दिवसांनी मिरज येथे आपल्या माहिती मुहाजत याकडे येऊन राहिल्या. तेथून हे घराणे मिरजेचे झाले. सदाशिवतात्यांना पुढे दोन मुलांने गणेश व गोविंद (३) हे झाले. पैकी गणेश हे मिरज येथेच कपटेंद्र, इ.हो. ह्या गोपायंतना तीन पुत्र होते. पैकी हरिभाऊ (४) हे भारवा-ळात पौजदार होते. मुळे पुत्र भीमराव (५) हे मिरजेत येथली व त्यांच्या बंधा वरून असता, त्यांची मागी उमाबाई ह्यात आहे. भीमराव यांचा तीन मुला व तीन मुली होण्या. मुलापैकी एक भाऊचंद्र (५) हे ह्यात असत हे आपल्या सुलभाप्रमाणे पोलीसकोचे विभाग

येऊन मिरजेत बहुर-कौशदांची कामावर होते. सांगत ते लवभर येथे त्यांचे दुधावर बसून गेले अहित. हास एक मुलगी आहे.

नारायणराव गणेश (४) हे कळीचा जन्मास कथित होते वण लवकरच यांचे. त्यांना एक मुलगा होता. तोही लवकरच मारला.

त्यांच्याच पत्नी श्री. लक्ष्मीबाई ह्या त्याप्रकारे अनाथ व पुनर्हीन बनल्या, पण त्यांनी पैथे व लव्हे देता एक मोठे समाजकार्य अंगार घेतले आहे. संघर्ष व मांड्या येथील भद्रानंद-अनाथ-महिलाभताच्या मुख्य व्यवस्था-पिका ह्याच आहेत. ह्यांचे तेथील काम रतेक लहोचक आणि पवित्र आहे की समाजसेवेचे ह्याप्रकारे दुसरे घोर प्रत्य सांगता वयव्याचे नाही असे वाटते. हा प्रमाण निर्मीत झालेला महिलाभम ह्यांच्याचमुळे उभरु कार्यकारी झाला आहे. अनेक वसित व दीन शिवांना ह्या आभमाने समारोपवून कळत सामाजिक पुनर्जन्म दिला आहे. हिंदुसमाजाचे आजचे शान्तःस्वरूप समजून घेण्यास, चार आणे सुधारणेबरोबर ह्या आणि सुधारणा करी होत आहे हे लक्षांत घेण्यास, विशेषतः शिवांचे शिक्षण, आचारविचार ही त्यांचे पवित्र व त्यांची मातृवदय घोरपी लक्षांत येऊन, कधी काळावयास पाहिजेत हे कळत घेण्यास ह्या आभमातील उदाहरणे व त्यावरून लक्ष्मीबाईंनी बांधिलकी अनुमाने समाजपुरीचांनी व लेखक-माधकांनी आवरण मनन करव्याजोगी आहेत. लक्ष्मीबाई ह्या पदवीवर नाहीत; तसेच संघर्षात वस्तुत्व अगत्या माहिकादिकांतील लेखन त्यांना येत नाही. पण त्यांच्या हार्दिक कळकळीने, कुलदेवीपणामुळे व आभमातील अनुभवाने ह्या सुलक्षित, घोर व 'कौसमाज्याच्या उदारकर्या सेवक' होऊन राहिल्या आहेत, असे म्हणव्यास पायवाय नाही.

ह्या पराण्याचे कुलदैवत गणपति होय.

आदित्य

प्रकरण ६ वें
भागपूरकर मोसल्यांकडील कांस्वकारांचे
ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष

(१) रामाजी नारायण.

हे रामराव महाराजे रामाजी नारिक कोळटकर मुख्य क्रीडांतील रत्नागिरी मिळालीस नेवे येथील राहणारे. तेथील ते देशमुख होते. छप्परी संभाजीसजांच्या कारकीर्दीच्या अखेरीस हे देशावर आले, असे ऐतिहासिक उल्लेखातील क्र. २ मधील उल्लेखानुसार म्हणता येते. क्रीडांतील मंडळी देशावर येण्याच्या कारणास पीट मरणे ह्या एका कारणावरून परकीय राजसत्तेच्या छुळस टाळणे अथवा महत्वाकांक्षा बासणे ही दोन कारणे आहेत. देशाई रामाजींच्या देशावरील आगमनात उदरभरण किंवा छुळस दूरिकरण हे कारण दिसत नाही. तर काही नवे कार्यक्षेत्र पाहून आपल्या अधिक लाकांच्या मार्गे अनुसरवा हाच हेतु ते एकडे येण्यात त्यांचा दिसतो. ही जशी क्रीडांतील विलक्षणता, नव्याचे, मरठे ह्यादि कुठरे प्रसंगाने देशावर आलेली आहेत, तशी देशावरील वतनदारपंढरीहि दुष्वालादि आपत्तप्रसंगांचे कौकशांत आली आहेत व स्थायिकहि झालेली आहेत. अशी. रामाजींनी देशावरील आपल्या वास्तव्यास सातारा मिळालेला बाईच्या पंचकोनीतील शोधपत्राची हे कुलानदीकाठचे रम्य क्षेत्राव परतले गेले व तेथे ते येउनवाटून असत. म्हणजे रामाजींमिह हे मुख्यतः नेवने येथेच राहत. त्यांच्या पुढल्या पिढीपासून मात्र हे घराने पांडववाडीकर झाले.

रामाजींच्या आयुष्यातील, त्यांनी बांधलेले देवालय व तपोवन विलेती मिळकत ह्या गोष्टींचेही त्यांची एक स्वतंत्र कर्तृत्वाची गोष्ट इतिहासातही तमूत आहे, तीच आधी लक्षात घेणे इष्ट आहे. हे रामाजींमिह घर म्हणजे-प्रमाणे देशावर येऊन पांडववाडीत वतनवकारी करून मुहान्याळाला हेच राहणे लागल्यानंतर क्रीडांत मूळ वतनवाडीच्या कामासाठी-कैपित्यतीत- हे नेवने येथील देशमुख होते असे म्हणले आहे तेव्हा त्याकरताई-जात

+ ' ऐतिहासिक पत्रव्यवहार ' ले. ४३४ पृ. ४२२ पहा.

असत. पांडववाडीहून नेवल्यास जाण्याचा त्यांचा मार्ग कोरलेले असल्याने देशातील अखेरच्या कोयनालोण्यातून वाटाव्या तोंडी अखेरच्या मेरवाडा-वरून असे. मेरवाडाच्या पायथ्याशी पुढे उरल्यास आलेले विराणाकर मोसल्यांकडी प्रसिद्ध विराणं बंधू बापूजी, परतोजी व रामाजी हे कुटुंबासुद्धी राहत असत. ह्या मोसल्यांचे धर्म रामाजींपैत हे जातीयता बाखीन दिवस बांधत. एकदा अर्धेच हे रामाजी त्या मोसल्यांकडे मुकामाकरता आतात ही त्यांचा दिसत आले की, मोसल्यांकडे क्रीडांतील इतरांचे पक-डून नेऊन अर्धेच ठेविले आहे. ह्यांच्याच्या जगा ह्या त्यांच्या अपमानातून पायावरील सरहद्दीच्या बांधावर होत व लढमार करून परत जात. जगा-पैकीच हीही स्वारी होती व त्यात हे मोसले पकडले गेले होते. आपल्या परिचित व संभावित मोसले घराण्यावरील ह्या प्रसंग पाहून रामाजी स्वस्थ न बसता त्यांनी ह्यांच्याचीच प्रत्यक्ष राठ घेतली आणि मोसल्यांच्या वच-मुक्ततेविषयी मोठ फाटली. ह्यांच्याची स्वारी व ही चारपट लढीकरताच असल्यामुळे रामाजींपैताने मोठ कायतांच ह्यांच्याने मोसल्यांच्या मोफाळीस पेशाची अट घातली. रामाजींपैतानी तेव्हा हुसकाविसरा मिचार न करता तस्काळ घेते मरून मोसले बांधी मुपतता केली. इतकेच नव्हे तर, मोसल्यांचे मेरवाडाभावील पाठानाहि ह्यांच्या गाडीत पुढीस मिळाल्यामुळे, मोसलेकुटुंबात आपल्या गाडी नेऊन त्यांच्या राहण्या-जेवण्याची सर्व प्रकारे तत्पर करून ठेवूनहि घेतले. पुण्यातील रामाजींपैतान्या ह्या परीवहारी कुटुंबासुद्धी वहाच तेव्हा त्यांचा फार लौकिक झाला. ह्यांतच आजली एका गोष्टीची भर पडून हे रामाजी नारिक सरपुरुष म्हणून चांगलेच प्रख्यात वहाले. ती गोष्ट अशी-ह्या मोसलेपंडू पैकी बापूजी मोसल्यांचे चिंत्नीय जे विवाजी मोसले त्यांच पुत्रसेतान नाही म्हणून ते उदासीन व लिखनन असत. त्यांस ह्या रामाजींनी आपले उपा-स्य जे श्रीरुपीर त्याची उपासना करण्यास सांगितले. पुढे विवाजीस लव-करच मुलगा झाला व तो ह्या रुपीराच्या कृपाप्रसादानेच होय असे म्हणून गावे गाव रुपीरी ठेवले. हाच पुढे हुसका येनाताक्षेव ह्या होऊन बंराळ, बहा, औरिया जित्तारा, नारायणकर मोसले राजघराण्यांतील जादिसीय वीर म्हणून विलयात झाला. घडनांतून मोसले बराण्यास

श्रीरामचंद्रा हे दुर्लभ उपास्यदेवत मानले गेले असावे आणि त्याचे परमो-
त्कर्षाकडे उपास्येच्याची वृत्तीहि त्या कोल्हटकर वंशजपंथीने लाठी असावी.
कोल्हटकर व भोसले परंपरांमध्ये हा वंश बदलेला प्रसंग न जखलेला
सुद्धाभाव हाच रामाजींच्या आयुष्यातील मुख्य भाग म्हणून कैफियतीत
कथन केला आहे. त्यापुढे उत्तर वयाचा काळीस केवळ शास्त्रार्थ आणि कार्य-
निवृत्तीचेच विचार रामाजींच्या मनात येले. त्यावेळेस अस्सल सनकापरायण
आढळतात. 'एकें सपडों राहावे, श्री (रघुवीरा)ने मज्जन करून असावे,
अधी दूखळ आहे.' असा निवेद्य क्र. २ मध्ये आला आहे. रामाजींच्यांनी
जेवो कर्मातीयेका वाळा विचवणें येथे देवालय बांधून भविष्यवाणी स्थापना
केली व त्याच्या पुजाउत्सवासाठी मोजे पुताळ देधीळ वाळा कासवली-
तील ५०० सारींची वृत्ती बरेहापूरकर ताराबार् पुत्र विवाही
राजाकडून स. १७०७ मे मध्ये संपादन केली आहे. क्र. १ पहा. ऐ. क्र. ३
वरून मेथें गांवापैकीहि ५०० सारींचे उत्पन्न त्या रामाजींचे मिळाले
आहे व त्या उत्पन्नाचा कुटुंब विवाही छत्रवर्तीच्या अनुक्रमे परशूजी
भोसले यानेच दिला आहे. कैमितीप्रमाणे पाहिल्यास त्या परशूजीच्या
संबंध त्याजवरील हक्काच्या स्वारीवेळामुळे रामाजींच्या वीस वर्षे पूर्वीपासूनच
आलेला आहे. त्या ठिन्ही जरखळ पत्रांचे वर्षे सध्यात येतले तर
आपली एक गोष्ट ह्या रामाजींपेक्षांशेवढी व कालांतरेची लक्षांत येते,
हा काल मोठा गढवडीचा व शंभरशेवर्षातील भाऊवदकीच्या
पत्रांमध्ये आढळविणारी मिहाबेल कोण हे बहाण्याचा व अजाना स्वपथा-
कडे स्थिर करण्याचा म्हणजेच भोळाभोळीचा असा होता. कारण त्याच वेळीं
संभाजीपुत्र यादू भीमराजाच्या कैदेतून सुटून दक्षिणेत आपली सरा
स्थापन व्हावी म्हणून येत होता व हुकडे त्याची सुलही ताराबार् त्याला
विरोध करण्याचा म्हणजे भाला राजा म्हणून कोणी माजु नये अशा
बद्दल कानून प्रवान करीत होती. अर्थात ह्या वेळीं 'त्यामीचें कल्याण

अरे, पत्रव्यवहार ह्या संवात से. ७ मध्ये रघुवीराच्या कर्मावर्तीतील मोहिमेंत
एका महापुढवार्ते 'रामचंद्र स्वामीची मूर्ति प्रसाद दिली असें म्हणले आहे
तें बरीवर दिसत नाही. कारण, हा खंडीत इ. १७२१ मधील आहे. (लेखा-
कावर १७२३ तन दिले आहे तो बाळाच्या हक्कीस चुकला आहे.) आणि
रघुवीराच्या कर्मावर्तीतील स्वान्याचा बडल १७१५ पुर्वील सांगितला आहे.

व्हाये वा गोष्टीची अपेक्षा दिलेली करतात. असा रामाजींपेक्षांशेवढी जी
आयकून उठेल क. ५ च्या कर्मावर्त आला आहे त्यावरून रामाजींपेक्षा ह्या
कोणाचा पत्ताच होत नाही रामाजून पेते आणि तसेच त्या उल्लेखाचा काळ
कसा म्हणजे उल्लेखाची उचितता कधी हेहि लक्षांत येतें. असाच कायदेवर
रामाजींपेक्षाचे बुरेंवर व पराक्रमी पुत्रप्रयोज हे यादूबाई आणि पैकवाडीची
उदासीन विद्या विष्णू कां ह्यांचेहि मूल ध्याव्यात देव्यास सोपे जाते.

रामाजींपेक्षाची हीच पुत्र, पैकी हीन 'कुलसमुच्चित्त उपासक ये रमे'
असे होऊन येले म्हणजे ते कोल्हटकर कुळाचा व महापुत्रेतिहासाचा
अनंत्य झाले. ह्यांची नावे भास्कर व कोन्हेर ही आहेत. ऐ. फांलात हीं
नावे भास्करराम व कोन्हेरराम अशी जोड घेतात. (क. ४, ५, पहा.) राम
म्ह. बघील रामाजी नारायण.

(२) सेनापती भास्कर राम

ह्याचें शीर्ष, तेज व तेज वर्णन करण्याकरता बंगाली भाषेत इतिहास-
कालांत (इ. १७५१) एका बंगाली कवीस 'महायज्ञपुराण' असे
नांव देऊन संपरचना करण्याची स्फूर्ति आली; ज्याच्या पराक्रमामुळे
हिंदुसमाजाच्या व मराठा राजघराण्यांच्या शीरधीत मर पडली आणि
नागापूरकर भोसले यांच्या राजवटीतील प्रमुख कामगिरी जी बंगाल प्रांता-
वरील स्वामी, त्या स्वामीचे ते सेनापती ते हे पांढव्याडीकर भास्करराम
कोल्हटकर होत. उपलब्ध साधनांवरून ह्यांच्या कामगिरीचा प्रारंभ मोरवा
बाजीरावसाहेबांच्या काळीदीच्या पूर्वाभागातील आहे हे सांगता येते.
ह्यांच्या सिद्ध इतिहासग्रंथांत ह्यांचे कार्य पत्र स. १७४३-४५
मधील लेखीत सांगितले आहे. (या. मा. काळकुल नामपूर प्रा. नां
इतिहास, शिवायतमं, का. की. इ. इ.) परंतु स. १७२८ पासून ह्यांची
शिवाईगिरी नाजू आहे. सातारकर छत्रपति भोसले यांच्याकडील देतप्रधान
वेश्मि ह्यांच्याप्रमाणे हे पांढव्याडीकर कोल्हटकर नागापूरकर भोसले
ह्यांच्या मरण्याची एकनिष्ठ राहून त्यांच्या हुदिरातील विनिर्वाक कलन
मुसदेगिरीतील व शिवाईगिरीतील राजकाज करीत राहिले आहेत. त्यांनीं
शिवाईगिरी झाली हा वीर भास्करराम हीच. सातारकर भोसले व

नागपूरकर भोसले छावणीमार्गे जसा करून एकीकड पण अंतराच दुजा (म्हणजे स्वतंत्र किंवा सातारकर छत्रपति होण्याचा) भाव, तसाच प्रकार छावणी कारभारप्राप्ति अस्वस्थान नसत नाही. म्हणजे हे कोल्हापूर धर्माचे ऐतमपान येथल्याही अस्वाकर्षणावाचून कधी मिळत नव्हते. रवीजी भोसल्यांच्या पदरण्या त्या कोल्हापूर यीशाने महापुरुषांच्या क्वाची वाट केली होती असा नाही. पण ही वाट अदिकछावणीच्या अथवा दिडीकर भोगल्यांच्या सरदावांनी केलेल्या वाटीप्रमाणे होती. हे एवढे विविधतांचे कारण भास्कररामात्मधीचे जे पहिले पण उपलब्ध झाले आहे त्याचा उलगाळा छान दृष्टीने होणार आहे. त्या वयात येथल्यांच्या क्वाचा-कडे गेलेल्या सरदार चिमाजीबापांना लिहिली की, 'आजकालीने गदिवाचा वंदीयस्त करून फौज ताजी करावी, मरणापुरत या भास्कररामाची वाटी घालावी ह्या उद्देशात होतो.' ह्याचा अर्थ नागपूरकर भोसले या त्यांचे पदरचे शब्दार्थ यांची हालचाल येथल्यांच्या वादछावणीची चाल-लेल्या राजकारस्थानाच्या दृष्टीने प्रतिकूल होत होती या तिचा वंदीयस्त करणे येथल्यांच्या आवश्यक झाले होते. हे पण इ. १७२८ मधील आहे. ह्याच सुमारास नागपूरच्या कान्होजी भोसले म्हणजे दुसरा सेनासदस्य सुभा साहू छान्या मर्जीतल उत्तरला होता व ही अधिकार दुसऱ्या क्षणात घावा ह्या विचारात छत्रपती होते. पुढे हा अधिकार कान्होजीचा पुतण्या पहिल्या रवीजी ह्यास दिला व तो वेतानाहि, कान्होजीच्याच वरिष्ठ वरून होणार नाही व इकडील थोरणांशी एकदिल राहून राज्यकारभार चालेल, असा शर्ती घालून त्या पाळण्याविषयी जमीनदार घेतले व अंतर रवीजींचे स्वामा केले. त्या वेळच्या रवीजीचोराच्या मुख्य मंडळीत हे भास्करराम होते. रवीजींच्या तेन्हाची वरीगिरी म्हणजे सेनापतिपद भास्कररामाकडे सौंपविले होते (न. भो. दस्तर व ऐ. पन्थ). ह्यावरून ह्यापूर्वीच भास्कररामाचा अवेला राजकारात छेकणी पडले लक्ष्याची म्हणून साळा असला पाहिजे हे उघड आहे. पण ही पाहिती साक्षात आभाधी मिळत नाही. इ. १७२८-२९ मंतरचाहि असेल असा तपशील उपलब्ध नाही. कळत म्हणजे केलेली प्रांताची वाट व आवादाना हीत ह्या भास्कर-रामाच्या कार्याचा अंतर्भाव आहे एवढे समजून व असे मानणे अपायोक्त

होय हे लक्षात घेऊन ही कामगिरी जमेल असे आयपक आहे. रवीजी अधिकारावर घेतलेल्याने प्रथम कान्होजीचा साहूच्या छात्रिप्रमाणे वंदीयस्त केला; आणि साद सुलतान, वस्तुनंद ह्यांना जमीनी वसवून पंढारा, देवगड, पवनी ही ठाणीं तर केले. इकडे योरेले बाजीरावसाहेबांनी निजामाचा मोठे करून घ्यास नरम केले, मालवाप्रांत मराठ्यांकडे घेतला, मर्मदा व चंबळाने नर्यामधील प्रदेशावर मराठ्यांनी सत्ता प्रस्थापित केली व दिडीकर योरेलाही राजकारण सुद्धे करून झिकलेल्या व झिकावयाच्या प्रांता-मरुत्या समदा मिळवल्याचा उज्ज्वल मोडला. असे असता आणि रवीजीने ऐकव्यांना सहाय्य केले पाहिजे असा करार झाला असता रवीजी निजामा-वरील बाजीरावाच्या सारीमंती, जाम्याच्या स्याना विचार नाव अश्वताहि, शिला नाही. उलट प्रतिकूलपूरच्या नवाबाचा सुभेदार मुजामलसाल ह्याच्या परामर्शाच्या नादास झिकडे लक्ष्मण करीत राहिला. हे पाहून बाजीरावाचे सगुलीचा राग झाला व त्याच्या ह्या हालचाली बंद पाडण्याचे वीजून त्यावर आवडी कवण्यांनी सत्तेन खबरगी झाली. ह्या बाजीजी कवण्याचे ह्यावेळचे पण प्र. प्र. क. ६ मध्ये दिले आहे. त्यावरून त्याचा भास्कर-रामाशी ललोलो वृथावा अशी दृष्टा दिसून येते. पण उभयतांची मातभेट होण्याचेत वादवळीच्या पाटलावरील जमले नाही. ह्यापुढील भास्कररामाचा उल्लेख करणारे पण इ. १७५२ चे आहे व येथून त्याच्या स्वत्या काम-गिरीच्या प्रारंभाशी आपल जेहीचतो, वेगळ्यातवरील प्रसिद्ध रवारी ती होच.

बंगालवर चाल करून जाण्यावरून यापूर्वीच भास्कररामाकडे राजकार-णाचे सूत्र झाले होते. परंतु ह्या वेळी त्याचा धनी जी रवीजी तो कर्नाटकाकडे होता. तेथीं त्याच्या अनुज्ञेवाचून आणि नागपूरच्या बंदीप्रस्ताची सर्वे जबाबदारी आपल्यावर आले ही सोडून हे बंगालचे कार्य करण्याचे भास्कररामाने रवीत केले. म्हणून वरत नागपुरात येताच भास्करराम आपले तेन्व घेऊन बंगालकडे स्वारीत निघाला.

ह्या बंगालवरील स्वारीचे मूळ असे आहे.—बंगाल सुभ्यावरील मुळ्या बाबसाही सुभेदार बाफर उर्फ मुर्शिदकुलीखान, पण त्याच्या ह्मणेत व त्याच्या नेतर त्या अधिकारावर आलेल्या त्याच्या नातवात म्हणजे सर-

पराजयान याच बाजूला सोडून आखिरीखाने गेली आणि स्वतःच सुमेली येण्याचा कणट्यातून रचला. त्यात त्याने निजामामार्फत संधान बांधून बादशाही हुकुमाचा जोड मिळविली आणि सरकाराजानावर स्वाधी करून त्यास ठार केले. इतकंच नव्हे तर सरकाराच्या वतीने मुर्शिदाबादी-खान हा सुमा होला त्यावरही आखिरीने आपला मोर्चा फिरविला. तेव्हा आखिरीपेक्षा सामर्थ्याने असा मदतीस म्हणजे मराठा वीर खूबी भोक्ते व त्याचा केनापती भास्करराय ज्ञाना सहामार्ग योद्धात आखिरीच्या पराभव करणे मुर्शिदाबाद प्राप्त झाले. मुर्शिदाबादीच्या इमानी इतकं मीर इबाक म्हणून होत, त्याने या भास्कररायास सहामार्ग योद्धाविले. त्यावरून ही भास्कररायांची स्वारी निघाली.

ये. भास्करराय यानवरून या वेळी काय इतार धोडदल होते. भास्करराय प्रथम उत्तरीकडून बहादुराचे गेला. त्या वेळी आखिरीची ओरिखा प्रांतात मराठी मराठी होती म्हणून तिथले गेला होता. भास्करराय आज्ञा हे कळताच तो परत आला, तोपर्यंत भास्कररायाने पन्नासत नावाच्या पराण्यांत लुटमार पुष्कळच केली. आखिरीखानाने मराठ्यांची उभार देण्याचा शरणा प्रयत्न केला. पण मराठी सेवाने असा काही लढ्याचा म्हणजे काही बाळग्याचा काम चालविला होता की, बाजूची सामना तर होऊ यावयाचा नाही, शत्रूच भार तर घेण्याचा, स्वतःचा पांढरावयाचे नाही, अर्थात या गमीनी मुदपदतीतले खानाचे ऐक्यास असे होऊन गेले की, मराठीऐव्य आहे तरी किती न कोट ? पाराश, भास्कररायाने खानाचे ऐक्यावर हाक्यावर इले कल्प त्याने सर्व सामान लुटून वर त्या ऐक्यास वेडा देऊन कोविले. तेव्हा तेथे एक चकमक झाली व खानाचे बरेच लोक मेले; उरले ते लोक घेऊन आखिरी कसाबसा करवा येथे जाऊन बचाव करता आला. या पुढाकडून मीर इबाक मराठ्यांकडे आला व त्याचा उपवीर मराठ्यांस पुष्कळच काळा, व त्याचदि मराठ्यांचे सहाम्य पाहिले होते ते मिळाले. मीर इबाकचा यापूर्वी आखिरीकडे शरण जाऊन बचाव करून येथे प्राप्त झाले होते. आखिरीच्या मोड झाल्यानंतर व पावसाळा आला म्हणून मराठी ऐक्य नेहमीप्रमाणे परत जाण्याचा विचार करू लागले, इबाकने येथेच थांबे

आवश्यक आहे, मीरबाईचे होणार नाही, असे बरेच भास्कररायांस सांगितले. पण मीरबाईच्या आगाऊपणी पळलेल्या चोरणांमुळे व लकवीमुळे मराठी ऐक्याने इबाकचे म्हणजे ऐक्ये नाही व भास्करराय ऐक्य घेऊन परत चालला. पण मीरबाईच्या आग्रहानेच आपले काही ऐक्य तेथे ठेवले. त्या ऐक्याने त्या काळी येणाऱ्या मुख्य ठाणे मुर्शिदाबाद शहरात चाल केले. तेथील इबाकच्या भावास खेडविले, मराठ्यांच्याची प्राप्ति वेडी बाह्यापरीवर झुडली. तेथे २॥ कोटीची वट त्यास सोपवली. हे ऐक्याचे भास्कररायांसि पुढे न जाता राहून त्यांनी हुमळी, कठवा, मिदनापूर येथे ठाणी स्थापन केली व तेथे आपला शेमल स्थापित केला. याच वेळी नानासाहेब पंढरचानाने दिल्लीच्या बादशहाची चाललेले कारखाने रंगाले काढे होते. तो बादशहास फळले की, मराठे मंगळपरील बादशाही शेमल उठवून स्वतःचा वसरीत आहोत, नवे वस्तुतः टाकला आहे आणि इकडे भास्करराय त्याच प्रांतासंबंधी कारखान्याचे योद्धे हे मराठे करित आहेत. तेव्हा काहीक एक काही तरी आधी यांविषी पाहिले. म्हणून बादशहाने नानासाहेबास सांगितले की, 'व्यासिगल' प्रांताचा चौघांच्या समया तशी मला मागता त्या वेळाला आग्रहा सुभेदावर होत असलेल्या स्वाभ्याच्या प्रतिकारार्थे आधी त्यास सहाय्य करा. आम्ही या मदतीप्रतीक म्हणजे तुज्या ऐक्यासर्वासाठी तेथील उत्पन्नाला वेले देण्याचा सुभेदावरस हुकुम देतो, व हे झाले की, समर देतो.' नानासाहेबास या वेळी मोठा वेच घेऊन पळला. बादशहाच्या म्हणण्याप्रमाणे असे तर आपल्याच सरदाराची लढाई देण्याचा प्रसंग; न जाले तर बदलाच्या वेळेसाल त्या प्रांताची चौघाईची समर मिळव्याचे कारखाने चाललेले ते अमदी ऐक्याचे म्हणजे फळपुप होण्याच्या वेळीच विपयते. आपली सुभेदापणाने पाहता नानासाहेबाने समर हाती घेणे हे अधिक हितकारिणानी असे ठरविले; कारण, समर हाती आग्रहावर रयाच समवेत्या आग्रहा बादशाही सुभेदापणांच लढून स्वतःचा रयावर करून हियर करणे हे अधिक सपड व न्याय्य आहे. याप्रमाणे स्वारी ही करानी लागलाच पण समर घेऊन स्वारी करण्यास वापुण्याचे म्हणजे बादशाही म्हणविणारी मंगळचे सुभेदापणे अधिकारी नात्याचे वल तितके कमी होऊन ते मराठ्यांकडे येईल. याबाब, नानासाहेब आखिरीस मदत करण्यास निघाले.

इकडे अलिबर्दाने ही महत्त येव्यापूर्वीच भास्कररामाची पायलाज्यातच फटवा येव्हील त्याच्या छावणीवर नावावरून सैन्य नेऊन अकराव्या हत्ता केला व पलखीखजळ खोदितामोतांत लश्करी दिली. बाबेजी अधिक सैन्य पाहिजे, म्हणजे अलिबर्दाने पुनः हातदाखविता येईल म्हणून भास्कररामाने रणोजीकडे सैन्याची मागणी केली. त्याप्रमाणे रणोजी सैन्यासह निघणाऱ्या विचारांत अठराव्याहत्ताची पत्रे दे. म. म. ७ व ९ ही आहेत. तांतीस म. ९ च्या पत्रावरून जनालाहेच व रणूजी मोसळे यांचा सल्ला त्या एकाच म्हणजे त्या बंगालवरील पाहिल्या स्वारीतच साक्षा अठराव्या दिवशी व त्याप्रमाणे पुढच्या वर्षी करावई साळा आहे.

भास्करपंतांची बंगालवरील हुकूमि स्वारी हीच विशेष राजतेली दिले आणि पंतांच्या पराजयाचे वर्णन बंगालातील 'महाराष्ट्रपुण्यांत' जे आलेले आहे ते ह्या हुकूम्या स्वारीतच जुळते आहे. भास्करपंतांचा पराभव होऊन ही नागपुरास आल्यानंतर पुढच्या वर्षी म्हणजे १७४३ मध्ये पहिल्यांदा अलिबर्दाने हाट हजार सैन्य घेऊन आपल्या पराभवाने तेंडू काढण्याकरता पंत मोठ्या स्थाने व तबरेने बंगालवर जाऊ कलन गेला. ह्याच वेळी बहादुराचादूनच त्याची वाट होती. बहादन येथे आल्याच शुभू अलिबर्दा आहे असे पाहून, रात्रीच कूच करून बीरभूमचे उजव्या बाजूने रायलाभूर ह्या ठिकाणावरून पुढे जाऊन एकदम त्या राहणार भास्करपंतांची वेढा दिली. ही बर्दी अलिबर्दाने फळताच त्या स्थानां पंताकडे आपला सगळ्या पाठवून बोळणी केले. पंतास आता वादद्याही कनेचा अपवार आल्यामुळे पंतांनी चौघांची रक्कम मागितली. खानाकडून उत्तर आले की, 'पूर्व बहिष्वादीप्रमाणे पातवाडाकडे आम्ही वसूल पाठवावयाचा व स्वतःस चौघा भगावावयाची.' ह्यावर पंतांनी शत्रुसरी कळविले की, 'तुम्ही प्रंत बळकावून घेतला, वसूल पातवाडाकडे पाठवीत नाही व आम्हास चौघाई देत नाही. तर आम्ही शुभवेपावून सर्वच वसूल करे, व त्या मोले आमच्या म्हणण्यास सादर व्हा, नाहीतर लढाईस तयार रहा.' ह्या म्हणण्यावर खानकडून झालेल्या चौकण्यांत खानास अद्याप सुभेदायीच्या पातवाही कनेदाहि भिळाव्या नाहीत हे पंतांच्या निदर्शनास आले. हे निदर्शन विचारांत घेव्याची आहे. म्हणजे पातवाही ह्या वेळी नानासाहेबाच

ही हुकूमत १७४२ मध्ये पाहिल्या स्वारीचे आहे

चौघाईची कनेद दिली व ती देताना बंगालचा सुभेदार राहणारा महंमद हा कलन स्वाचा तय्यब म्हणून नानासहिबांस कनेद दिली. हे कनेपांत येतले म्हणजे अलिबर्दाने व भास्करराम ह्यांमधील सोळावे उल्लाखते आणि खूडी व नानासाहेब यांचा समेट पाहिल्या स्वार्थित झाला असला असे जे लाग्शी पर म्हणते ते बरे सशुद्ध व अस्सल पत्राची जुळते आहे ते बरेपर त्यांच्यात येव्यात सोपे पडते. नागपूर प्रां. च्या इतिहासांत बंगालच्या हुकूम्या स्वारीची आतां जवळ जवळ काहीच दिली नाही. पण ती बरीलप्रमाणे देतां येते; अली. पंतांच्या म्हणण्यात अलिबर्दाने कपार दिला नाही. लगेच पंतांनी आपले काही सैन्य वेळोवेळ काढून प्रांतभर कुंठाळ करव्यास दहा खंदारांच्या हाताखाली पाठवून दिले. भास्करपंतांनी हा वेढा हत्ता परिपूर्ण वळवले दिला होता की कात विपरीत राहणाली लोक जमवी भेडाकुडीस आले. त्यांच्याची टब्याई झाली. केडीचे कुंठ लाव्यापवेत मजल झाली. चौदा दिवस अद्यापकारे हा वेढा पडला. शेवटी कासून मजबूत बाहेर पडून लढाई झाली. तीत प्रथम मराठ्यांनी किंचित कच लाऊन शत्रूला पुरते खंदावर म्हणजे राहणाराहेर घेतले आणि मग अद्या धिरीरीने उलट झाला चडविला की शत्रूचे सैन्य बारा पाटां पडून गेले. बहारातील लोक तर छहर सोडून निघालेच होते. अद्या प्रकारे बहान, मेदिनीपूर, खंडीपूर येथे शत्रू व प्रमुख ठिकाणी पंतांनी कार्बाज केली. ऊन लोकांच्या वखाचीहि उलटव्या. बाटेल मध्ये मोठमीठाव्या त्या येत त्यावर चडव्या हातधन त्यावर माती पत्तन त्या पुढाच्या आपारे, मोठे नावांचा पूल करून गरी ओलावून, सैन्य परतीराव घेले व तिफडील प्रांतांत सैन्याची भास्करपंतांच्या सैन्याने बुभाळून पातला व खंदागी वसूल केली. ह्याच वेळी पंतांनी बंगाकाठी देवीची मूर्ति करून पूजाउत्सव करून विजयीत्सव केला असला. ह्या उत्सवांत शत्रू व त्यांचे सैन्य निमज असता खानाने एकदम हत्ता केला व मराठ्यांस वेसावध गाडून त्यांना पळण्यास लाविले. असे महाराष्ट्र-पुराणांत म्हणते आहे. ह्यानंतर भास्करपंत नागपुरास आला, व लगेच बंगालवर पुनः सिलण्यास जाऊ करून गेला.

भास्करपंतांची ही शिकरी स्वारी पुनः आपल्यावर आली हे पाहतांच खान बिहादुर झाला व ह्या मराठी सैन्याच्या आपल्या पाठीस लागलेल्या पराजित

एकदाचें कर्तें सुटलीं अशें त्पास होऊन गेलें. मराठ्यांचीं सगळीं हतून त्पास आत्मण जागीं वसतूं तर शकत नाहीं. हे लक्षांत आणून अलिखानानें अक्षीयंत कुटील मनीसां अस्वस्थ केला व भेटीस श्रीलक्ष्मी तेनापती भास्कररामास डार करणाऱ्यां व्हावू शकला. भास्करपंत हा भेटी ओरिसा प्रांतांतून बंगालमध्यें आला होता व त्याचा मुक्ताम कटमा येथेंच खायणी खीळून झाला होता. तेथेंच सगळीं ज्ञानाकडील लीक लोकांच्याशीं दोळ्यां करणाऱ्यांशीं तळ देऊन राहिले. भास्करपंतकडे मराठ्यांचा मुसलमान झालेला अलिखर छाल म्हणून एक खदारीपयेंत जडविला पडस्य होता. त्याच्यामार्फत खानानें हा कपटविरोधा प्रयोग चालविला. मुस्तफाखान व जानकीराम अशे नवानांचे खेपे कायमाची होते. त्यांचीं येथीं जाणीं मुलें झालीं व अलिखीत भास्करपंतानें नवाबाच्या डेव्हा-वर भेटीस जाणाऱ्यां ठरले. भास्करराम भावल्यानवर पीस घरदार घेऊन गेला. डेव्हाचे बीबाणी हे दोघे कायमाची सामीरे इबाबतायें उभे राहिले. व भास्करपंत व त्यांचे सरदार झाले नवानानें सन्मानानें जात नेऊन बसविले व मोठ्यां मुलें झालीं. योत्रणा घेऊन नवाब काही निमित्त करून एकदाच डेव्हाबाहेर आला व घेताच काशीं खीळून टाकल्याप्रमाणे डेव्हाच्या तणाचा एकदम तुटल्या जाऊन देश पाहून जात भास्करपंतसह तसें सरदार पकडले व लगेच त्यांस तख्तारीनें कापण्यांत आले. अशा नीच प्रकारानें खानानें वीर भास्कररामाचा अंत केला. हा दुष्कृत्याचा पुरसा सूर पुढें रघुजी पोतल्यानें व कोन्हेराम म्हणजे भास्कररामाचा पंतु खानां (१७४८-५१ मध्ये) पुढे वेंतला. हा प्रकार भास्करराम वारंस्वर्ग कपडले व ती काळ इ. १७४४ एवढाच सांगता येतो.

भास्कररामाच्या हा भाई असें वाटलेल्या लढावा भोळ्यांच्या प्रमाणे भयानाच्या दृष्टिवासांत फारच उदीयक व खडेगजारक होऊन राहिल्या आहेत. वेष्टे व मोठे झाले संवेध, दिल्लीचें राजकारण, मराठ्यांचा स्वभाव हा त्यांतील मुख्य विचाराणींय मोठी आहेत. त्यांचे विवेचन करण्याचें हे स्थल नाहीं, पण एवढें सांगणें इष्ट व मानवक वाट्यो की, ऐ. काळांत बंगाल प्रांतांत मराठे व त्यांचा दगा हा हा भास्कररामाचेंच बघविला. भास्कररामाच्या

त्याच्यामुळे काळकसेकर ईशान बखारवाकानां आपल्या भोंवडीं किंवा बांधला व रक्षणार्थ एक खंदक खणून तयार केला. त्याला मयल्याचेंच नांव दिलें. बंगाल्यांस मुळावा मीति दाखवितांना 'हुवा आला' म्हणून ऐवजीं 'मराठा आला' ही प्रथा ह्या भास्कररामाच्या स्वारीचा परिणाम म्हणून पुढें झाली. जसे. भास्करपंतच्या पत्नीनें माव तारें व मुलाचें नांव कायिनाथ. भास्करपंतानें म्हणूनतर त्याच्या मुलाच्या नांवें उर्व वन्हाव्या. हुमा रघुजीनें केंकेन दिला (ऐ. प्र. क. १२ पहा) आणि नवीन १० हजार पीन डेव्हास सांगून विगवितो वारदाणा घेत जाण्याचा इकाई दिला.

(२) काशिनाथ कर्ण कासीभास्कर (४). ऐतिहासिक कौशळ्यकराच्या-वेणी प्रसिद्ध बरि तेनापती भास्करराम त्यांचे हे एकुलते एक पुत्र होत. हे वर आलेच आहे. इ. १७४४ मध्ये भास्करराम तीरमरानें घेव्यांतून ह्या काशिभास्करास रघुजीनें वन्हाव्या हुमा सांगितला आणि नवी पीज रहा इ. डेव्हाच. सांगून बंगालदोघीत पावदाण्याचा इका घेव्याचा भाग व जपकही दिलें. ही इकाकड पुर्न आलीच आहे. त्यामुळे ह्या काशि-रावाच्या कार्यप्रारंभास इ. १७४४-४५ मध्येच प्रारंभ झाला. हा प्रथम पातुर येथें राहात असे व तेथें असतांना ह्यानें सैन्य जमविण्यास प्रारंभ केला. पुढे ह्या काशिभावास बंगाल्यांस स्वारीवर खाना करायें अला रघुजी मोठल्याचा येत अवघ्याचें एका पत्रांत आले आहे. (क. १६ पहा.) त्याच्या पुढल्याच वर्ण शीमेत भाऊसाहेब फौजे पास व्हेकराव मोरखर यांनीं कळविलें आहे की 'कासी भास्कर बाही विसाजी नेव यांने कन्याचा मजकूर आहे. (क. १८ पहा.) झालेच इ. १७५० च्या सुमारास कासीरावाच्या लढायेची बाटाकड चालू झाली होती व तसेंच जानोजीच्या लढायेची ह्या कासीरावास लेल, शिवर इ. मानाचीं वरीं मिळाल्याचा उल्लेख येथे दहावात आला आहे. (क. १९.) रघुजीचा पुत्र जानोजी व हे कासीराव वरानें बरोपवांसेच आहेत. तुळ्या रघुजीची व नवाबाची भेट ह्या कासीभास्करनेच करून दिली. शेव्हा काळीपंतानें नवाबास दरबारांत मोहण मजूर घेव्याचा दाखला क. ४३ हा ये. द. वीस पत्रावरून आढळतो. ह्या कासीरावास भास्कर,

रामचंद्र व कुलराज असे तीन मुलगे. पैकी दुसरा जो रामचंद्र त्याकडे अंतर्बद्धी प्रसारातून तीन परगण्यांची सुभेदारी होती (क. ६३). त्या सुभेदारीचा काळ १८२९ हा आहे. त्यापुढे इंग्रजी असमानीचा जीव लागला. सराठगारी संपली व त्या कोन्देरराम-मास्कररामाचा हि संघा अंतर्धान पावला.

(३) कोन्देर राम

हे रामाचो नारायण ह्या प्रसिद्ध छत्रपुण्याचे मुलशी व नियमात अखेरचीत पुन होत. ह्याच्या कर्तृत्वाचा काळ म्हणजे थो. शाहूछत्रपतीची कारकीर्द हीथ. शाहू जौसजेबाब्या अठराव्या मुलून दक्षिणेत आला त्या वेळी हे कोन्देरपंत आपल्या पापाचरोबर शाहूला येतले होते व त्यांचे लग्न विठ्ठल फान्दो येतले ह्याच्या कन्येशी झाले ते शाहूमुलेंच होय, असें ये. प. ले. ४६४ मध्ये सांगितले आहे. ये. द. भाग १२ ले. १ मध्ये हे कोन्देरपंत सेनापती लंडेशन दावाडे नांजकडे होते. शाहूच्या आलेने घनाजी जाचबाबाडे आले असे म्हटले आहे. कोन्देररामावर शाहूची प्रथमवास्तून मर्जी होती व विभाषाया मनुष्य म्हणून शाहूच्यांत मालीत असे. कोन्देररामाची प्रतिष्ठा व वजनहि तसेच असे. फान्दोनीकडून सेनापत्याची पदवी काढून ती रघूजी भोसले यास देतांना फान्दोनीकडे वळलेली बाकी भरण्यास त्याचा सावकार रघुनाथ थड पठवर्कन फिपरे हा तयार होईना व रघूजीसहि जागीन होण्यास तो कबूली देईना. पण कोन्देररामाच्या मध्यस्थीने तो दोन्ही मोर्द्यास सिद्ध झाला व त्याने एक लक्ष रुपये शाहूच्या खजिन्यांत भरला केले. कोन्देरपंतास शाहूने रघूजी भोसल्याची मुजमू दिवडी. तिजथिपची अशी कैफियतीत म्हळें आहे की, 'कोन्देरपंत हे आमचे जांबई त्यास आम्ही हा मुजमूचा दस्त आदण दिव्हा.' इतका जायलेपना व घोषा शाहू छत्रपतींच्या कोन्देरपंताविषयी होता. केवळ मुलमदारीच कोन्देरपंताकडे नव्हती तर मोसल्याचें विनाशगिरीचा कारभार व हद्दगिरीहि त्यांकडे असून सरकारी पत्रावर 'सम्मीकांत' हे निशाण करून ते पूर्ण करण्याचे काम ह्या कोन्देरपंताकडेच असे. त्याप्रमाणे ह्या निशाणाची पत्रे सांपडतातहि. कोन्देरपंताचा अस्सल पत्राशीस पाहिला उल्लेख स. १७३४ मधील उपलब्ध झाला आहे. त्यावरून रघूजीच्या अंतर्गत विभाषांतला हा कोन्देरराम

दिसतो. रघूजीने आपली वडने घेथील पाटिलकी कोन्देररामाकडे कारभाराखंडी सोपविली आहे. ह्या भीसल्याची पैशे व शाहू ह्याच्याशी किंन्तु विरोधी हद्दीचीच दानगुरू आहे. आणि ह्या संघर्षांत बाबूचो नाईक वारामतीकर ह्याचा पाठिंबा मोठेले बांध होता. तेव्हा वारामतीकराकडील राजकारणी सुत्रे ह्या कोन्देरपंतामार्फतच रघूजीची चालत असत, ये. प्र. क. ८ पहा. सावत्यास हरप्रसंगी राहुन राहुल. ह्या संघर्षात रावण्याचे काम हे कोन्देरपंत करीत. पण आम्हा पाकटा वीरसुत मास्करराम ह्याचा संगण्यांत दुसपणाने वध झाल्यानंतर हा कोन्देरपंत नियमविध व उदात्तता ह्या आणि कारभार सोडून पंढिवाडीस जाऊन उर्वरित आयुष्य ईश्वराने तार्यकी करावें ह्या विचारांचा प्रसारा, आणि कोन्देरपंताचे पुत्र व पुतळे हेहि आतां कर्तें झाले होते. म्हणून त्यावर कारभार सोपवून तो निरोध मागत होता, पण रघूजीची इच्छा आपणासकळ पंतानी असाहि अशी मनापासून होती म्हणून केवळ रघूजीच्या आज्ञास्तव्य ते कारभार पहात होते. रघूजी भोसले व जळलपट्टेचे वसतिगि भोसले ह्यांच्या मधील अंतर कोन्देरपंताच्याच नियमाने झळझा आहे. तात्पर्य, राज्यकारभारातील मंत्रीपणाची जी प्रमुल कार्ये त्या सर्वांत हे कोन्देरपंत असत. रघूजी व हे कोन्देरपंत इतके एकलव्य होते कीं, पुढे कोन्देरपंत निवृत्तकार्य होऊन ते पांढरवाडीस गेले ते वस्त नाचपुरास येईलनात. तेव्हा रघूजीस आपल्या बरोबरीचा व मनमोकळे विचार बोलण्यास कोणी नाहीं असे होऊन तो येनेन झाला आणि ह्या रघूजी कोन्देरपंतास पण पाठवून म्हणतो 'आम्हाहि वृद्धावकाळ तुमचाहि वृद्धावकाळ. अया प्रसंगामधी तुम्ही व आम्ही विभक्त असावे हे ईश्वरास मानत नाहीं ... पूर्ववत्प्रमाणे एकचित्त असल्यास उत्तम आहे. तुम्हा बाब्यास अनमान कराल तर आम्हाच्या राज्याची जान असे.' (ये. प्र. क. २१ पहा) इतके लिहिले तरी कोन्देरपंत तिकडे गेले कीं नाहीं, ह्याची बरोबर माहिती मिळत नाहीं. पण सावत्यास गेलेले दिसतात, काव्य, रचोची व रणोजी ह्यांच्यांत वेगनाच होऊन रघूजीने गणोजीवर मोगळाचीच जीज चालत जावी असे केले. तेव्हा गणोजी ह्या कोन्देरपंताच 'आपण विद्यावती' ह्या असे म्हणत आहे. (ये. प्र. क. २२ पहा.) अतो; आपणारे मोसल्याची कामगिरी

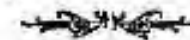

तेव्हा बळवंतराव म्हणाले की, माझे एकहाथी नाचवी नको. आम्हा चौदा मातांभर नाचाची बायले. त्याप्रमाणे भोसवानी हाक १६७९ मध्ये ५० हजार रुपये मालिना. नेमणपत्रेची सुनद करून दिली व बळवंतरावात दियानागरीची आशा लागली. त्याप्रमाणे बळवंतरावांनी दिवाणगिरीचा काश्कार केला. पण राजेशी दिवाकर पुढीलच याचा प्रारंभोदय दिवसेंदिवस भीमतांची कुरा होऊन झाला. बळवंतरावांचा होणून राज्यकारभार होऊ लागला. तेव्हा बळवंतरावांनी विचार केला की दीपे कारभारी एकदिल नसल्यात व एकचिन्ता न बाळगल्यात शिवायतीस घेऊन बसून बघिलाचे लोकांकास दुपय लागेल म्हणून याचेचा बहाणा करून देवी निधीन आले ते पुन्हा मागपुरात गेलेच नाहीत.

जिवाजी बळवंत—बळवंतराव देवी आल्यावर पुढे त्यांचा काळ सव्या-
नंतर त्यांचे पुत्र जिवाजी यांचे भीमंत घागुराईची ११२ रजे घागुरा
नागपुरास दळे १७०८ मध्ये पोलाबून देताले व म्हणाले की 'हे सर्व
दुसऱ्या यकिलांचे कुपेच होय. दुःखी येथेच नागपुरात राहो. दुःखी घर-
याळ २१०० रुपये तेनास मिळेल. ' त्याप्रमाणे ते नागपुरास प्रवेष्ट करीत
राहिले. पण पुढे हाके १७१९ मध्ये १४व्या सुवाते व ईमती अम्मल ठरू
झाला. तेव्हा दरसाळ ६०० रुपये व १००० रुपयांचा एक गांव अशी
नेमणूक झाली. जिवाजी बळवंत हाके १७४२ त वारले. तेव्हा त्यांचे पुत्र
बापूजी जिवाजी—यांचे नाव नेमणूक करून दिली. पुढे हे देवी गेल
असता भोकावयाचा गांव मळकूप करून फक्त नगरी नेमणूक ६ रजे यांची
तोवडी पालू ठेविली. ती हाके १७६६ पर्यंत चालली. पुढे यांचे
कमाविरीचे काम दिले ते हाके १७७५ पर्यंत झाली केले. पण एलीयट
राष्ट्रिय नशादुर यांनी यांचे कामांत काहीएक अंतर नसता हे वृद्ध झाले
म्हणून कमाविरीचे काम काढून घेतले व त्यांच्या निर्वाहाचा वेदीवरस
सरापूर काश्कार देईल म्हणून सांगितले. त्या बापूजीचा कुलगराज
नावाचा एक पणतु झाला आहे. अशा प्रकारे ह्या कोल्हटकर घराण्याचा
इकडाल राजकारणीतला रोयट झाला.

प्रकरण ७ वे

आधुनिक प्रसिद्ध पुरुष

अच्युत बळवंत

ऐसी रूपे अच्युते । आम्ही स्फुरती अनेते ।
तेव तेव समस्ते । नमस्तेचि म्हेने ॥

अच्युतराव कोल्हटकर यांचे चरित्र इतके विविधतेने, वैचित्र्याने
भरलेले व गूढलेले आहे, इतके आपत्तींनी समजलेले आहे, आणि अशा-
दुसऱ्या त्यांचे किरण इतके वाळवणूकझुलतींनी उगदार, मरदार, भोवणी
व नाशिवपूर्ण उतरले आहे, विशेषतः हे सर्व वैचित्र्य भारताहितापेक्षे
उच्चून बळवंत अस्तमानुद्धे इतके लोकविलक्षण पण आदरणीय आणि अमम-
नीय झालेले आहे की, त्यांच्या चरित्रात व चरित्र्यात जोड नाही अशीच
म्हणणे प्राप्त आहे. त्यांच्या एवढा वाळवणीवर अन्य झालाच नाही. अशा
लोकोपार पुढ्याचे चरित्र, चरित्र नही चरित्राचे दिग्दर्शन येथे करायचे
आहे.

अच्युतराव कोल्हटकर हे कोल्हटकर कुळातील वार्डे नावाचेही सातव्या
पिढीतील होते. त्यांचा जन्म इ. स. १८७९ मध्ये झाला. यांचे चुलते
बळवंतराव व पिते वामनराव (६). बळवंतराव यांना प्रथम मुलगा
महंदा म्हणून हे अच्युत यामन, बळवंतराव यांच्याकडे असत. लक्ष्म-
णासून बळवंतराव यांच्याकडे अस्तमानुद्धे यांचे नाव अच्युत बळवंत
असेच हे रचता. सांगत व इतरही म्हणत. एका इष्टने त्यांच्या चरि-
त्रातील वैचित्र्यात येतच प्रारंभ झाला असे म्हणण्यास हरकत नाही.
यांचे शिक्षण चार्ल्स अस्तमाच यांची कल्पकता, तेवनाची हीस व प्रकल-
वाद हे गुण निदर्शनास येले लागले होते. कॉलेजमध्ये अस्तमानाच यांनी
माटके व शेळ प्रारंभ एवढा पिल्लत विवध लिहिता होता की तो पाहून
अध्यापकांना केवळ अच्युत यादला, हे बी. ए. एलएल. बी. झाले व
नागपुरास यकिलील यांनी सुखात केळी. पण हे स्वतंत्र वृत्तीचे, बुद्धिमान

य खेदे केवलक जलश्यामुळे केवल वकिलीचे बंदे होऊन राहणारे नव्हते. ह्यांनी आपल्या कुलसामबास सातात्याहून पोलाभून बेकन नागपुरास देश-सेवक हा छापलाता व वर्तमानपत्र मुक्त केले. त्यापूर्वीच त्यांनी त्या साताराचे श्री. दांडेकर यांच्या कबोर्दी बाबे होते. देशसेवक पत्र मुक्त करणाऱ्यांनी ते शुभ-सूचक (इ. १९०९) हा साप्ताहिकांत लेख लिहिले असत. इ. १९०७ मध्ये देशसेवक पत्र मुक्त केले. हे राष्ट्रीय पत्राचे व राष्ट्रीय हत्तीचे अवतारानु-मुळे देशसेवकांतील त्यावेळचे लेख म्हणजे नागपुरातील राष्ट्रीय हत्तीची ऐशीच हीच. तेव्हा टिळकांच्या कर्तव्यगारीच्या अभ्यास होता; सर्वत्र त्यांच्या मताची छाप पडलेली होती, अंग्रेज नागपुरास पोलाबिलेकी होती आणि अथवा कोण पाहिले हा मज राहणारा होता. अर्थात हा प्रभाव राष्ट्रीयताचा मज कोणास बायबाचा असा महाभारतीतील लक्ष्यातून प्रभाव होता. त्या वेळेचे अभ्युतयव हे तरुणांचे प्रविष्टिची होते. अभ्युतरावांचे त्या वेळेचे देशसेवक-मधील लेख म्हणजे इतके उद्देश्य, एवढे व हीच आजून त्यांतील विचार-सरणी इतकी थीर व दृढत व्यक्त करणारी आणि आकर्षक असे की हे लेख तरुणांना व विद्वानांसारि माणस होऊन त्यांचे चित्त एकप्रकारे भावनाधारित होते. हा प्रभाव जसा जननावर तसा इतके परकीय ईश्वर-प्रकाशवर होई. हे लेख म्हणजे आपली तसा पोलागारी एक साक्ष्यते यात वाहून लागले आणि त्यांचा परिणाम आवडतच तो लागला. म्हणजे देशभक्त-अभ्युतयव यांस दोन अशीच तरांची सक्षमपुण्यां विस्तार झाली व इतके त्यांचे पध्दति रीत पावले गेले. अभ्युतरावांचे युवावार्तातील लाल देक-तास आंगार वगळी येतील. त्यांच्या पायांतील री अज वेडी त्यांना एका प्रवेगात गुळ्या गुळ्यांत नेत असता स्थानवर उडीत पडली व ओ. मुंज यांच्या चित्रांची काळाकाळ होऊन गेली. एकंदरीत छळ कधीच नाही. प्रवेगातून गुळ्या झाली पण अभ्युतराव मलायें व मनाने अभ्युतयव नव्हिले. माघ पास परिस्थिती सरकारी प्रवेगातून इतकी बदलली होती की अभ्युत-रावांना काय करावें असे होऊन गेले असल्यास नवल नाही. आपुळे अभ्युत-रावांच्या आपुण्याचा चित्रपट इतका निराश्रयता परिस्थितीतून येता की चळविलेवट हेही नांव त्याला टाठके होईल. अभ्युतरावांनी एकांवर आठ दैनिक वृत्तपत्र काढली. पैकीं इंग्रजी दोन असत मराठीपैकीं काही म्हणजे

सिने एकाच वेळी त्यांनी चळविली होती. ह्याच वेळी इंग्रजी दैनिक चावूस असे. त्यामाध्यतः १९१५ पासून १९१९ पर्यंत म्हणजे आपुण्याचा अखेरीपर्यंत त्यांनी ही ९ दैनिके एकमेतर टुंकी असा प्रकार काढली. दैनिकाचोवर साप्ताहिक वृत्तपत्रांचे ते चालवीतच असत व त्यांचीही वेळीच आढावलेत होते. पण त्यांनी साप्ताहिकांपेक्षा दैनिकांतून प्रेम पडत. दैनिक वृत्तपत्र लोकप्रिय करून ते चावड्याची प्रथा अभ्युतयव यांनीच मुक्त केली. हे त्यांच्या आपुण्यातील लोकांनीच कार्य होय. आजही त्यांतील एकहि दैनिक चालू नाही. पण जी दैनिके चालू नव्हिले त्यांच्या मारी व त्यांमितीची आवड ही अभ्युत-रावांनीच उत्पन्न केली हे निर्विवाद होय. ज्यांना किंवा अक्षरओळख होती त्यांना शब्द, याक्ये व लेख माणसाची गोडी अभ्युतरावांनीच लाविली. जसे लेखकपणांमि लिहिलेले, कावे, सोपे व रीमरवा ध्यवहारंतील प्रसंगा-वर उभावरलेले, राज व मित्रांच्या भावनेत वाक्यसार व ह्यांत वाहून सुगम पण अक्षुट करून नटविलेले, व खुलविलेले, पादलोभ्याभ्यास लोकांपासून सवीना प्रसन्न व उद्योगक असे अभ्युतरावांचे लेख असत. वर्तमानपत्र म्हणजे इंग्रजी धिक्कानी वाचायचा की गिह, लेखनांतील लेखक्यांनी व गिराणी-तील मनुष्यांनी वाचायचा की व समस्त व्यावसायी वाचक नव्हे, ही जी प्रथा तीं रीत झाली मराठा तितक्या सर्वांनी ते वाचार्थ व त्यांतील विचारानी आचार सुधारवा, हे सुतरां अभ्युतरावांच्या नांवावर भावी इतिहास-कावने लिहिले पाहिजे. अभ्युतरावांची कलाकला व प्रतिभा एवढी बाबती की, त्यांचे प्रत्येक लिहिने नवे असावयाचे. लोकमान्यावर अभ्युतरावांचे अतुलनीय भक्ति होती. त्यांची मते व कार्ये अभ्युतरावांनीच माराहू सदावासीत न हातलेल्या एकाच्या परापरत नेऊन पोचविली, मध्यम-पक्षोपी तनात म्हणजे वेलांकड हा लोकमान्यांच्या एका व्याख्यानांतील कीटीवर अभ्युतरावांनी इतका सुंदर व सोपा लेख लिहिला की त्या कीटाची दितकी परिपूर्ण कल्पना अज्य माराभर लेखांनीच पुरती येले कडीण; त्यांच्या लेखांचे मध्ये अगदी सामान्य जनांना आकर्षक पाठ; आणि त्या लेखांतील विचार राष्ट्रीय वलगायेच असत. 'राजांचा राजा' म्हणून मेहराणावरील लेख, असे कितीतरी लिखाण अभ्युतरावांचे प्रक्षोभनीय

Source: www.dhammadownload.com
 as C. D. Rao. See
 Research in Buddhist
 in Buddhism.

आहे. किंबहिता अमर्दी ओगळ हेडिनेहि कांती घातली जाईत. 'पहिली रात्र, ६. पण आंतोळ विचार गुप्तगोपी वाचने जसे मंगलमय असत. अभ्युत्पन्नांनी नाटके लिहिलीं, लक्ष्मणा, निबंध, गोष्टी, कहाण्या तसेच छाहित्यविषयकहि त्यांनी बरेच लिहिलेले प्रसिद्ध असून अभ्युत्पन्नहि बरेच आहे. येदमाच्याच्या भाषांतरासाठी त्यांनी भुतिबोध मासिक सुरू केले. उपाध्यायिक वैदिक तत्त्वज्ञानप्रणित लेखासाठी चालविले. संक्रांतीचा तिळगुळ म्हणून सर्व समीक्षकांनी त्या त्या धर्माचे वैशिष्ट्य सांगण्यास प्रेरित केला. हा ग्रंथ अतिशय उत्कृष्ट व अभ्युत्पन्नांचा हाका आहे.

अभ्युत्पन्नांचे बळगुणहि असाच व सज्जसुंदर आहे. एखाद्या कवयित्री सलावट व स्पष्टता इतक्या विविध प्रकारांनी ते संपूर्ण की भीमनाम त्यांच्या बळगुणांचे व वाचकांच्या भविष्यतेचे कौतुक वाटते. ते प्रत्युत्पन्नमय असल्यामुळे प्रसंगानुसार बोलत व ओवांना प्रविष्टांनी आपण नवीनच एकत आहो असे वाटे. त्यांनी एक नाटक कंपनीहि काढिली होती. त्यांच्याच्या जाहिराती इतक्या पुढारलेल्या होत्या की जाहिरात देणे ही एक कला आहे हे जनसेला अभ्युत्पन्नांनी गटविले. त्या कंपनीत ते स्वतः असत व जेव्हात कामहि करत. हे काम फारच अवघ आहे. नाटक स्वतःच लिहिलेले असावयाचे हे निराळे सांगणे नवी. नाटकाचे संविधानक, नाटकचे नाव व आंतोळ रचना व मांडणी इतकी आकर्षक आणि आश्वासनात्मक असावयाची की प्रेक्षकांनी व वाचकांनी अभ्युत्पन्नांच्या प्रतिभेची आश्चर्यमुद्री म्हणवे. नाटकाचे नाव हनुमत्पावोवर पुढच्या वेचरण्यास मिळावाटवल्यासहि ते नाटक होईल अशी त्यांच्या कंपनीतले जाहिरात फडकावयाची. ती पाहून मग लोकानी व कंपनीतील पात्री मंडळींनी 'साहेबांना' एकदमच विश्वासवयाचे की जाहिरातीतल्या नाटकाची कोणी कोठे आहे ! म्हणजे हे नाटक लिहिलेलेहि नसावयाचे आणि नाटक घेव्या शतपारी रंगभूमीवर येणार म्हणून त्याची जाहिरात ! पण आश्चर्याची व एक प्रकारे आधिमानाची गोष्ट अशी की, महाराष्ट्रातील अभ्युत्पन्न हा लेखकछेष्टाचे मेळावाहीमार्गे थंय क्रमाने त्यांतील निरनिराळ्या धात्र्यांच्या लेखापासह सिद्धून पावे आणि असे ते नाटक, जाहीर साक्षात्प्रमाणे आठपन्नांत रंगभूमीवर बावें. साराई, अभ्युत्पन्नांची स्मरणशक्ति, काव्यकला व लेखनशक्ती केवळ प्रशंसनीय होती. हेच काव्यरत्न आश्रयले एकदां सिद्ध होते. जसे

अभ्युत्पन्नांचे लेखन व कवयित्री आणि उद्योगकर्त्यांचे अस्सनां प्रामेयी नृदत्ताप्रमाणे त्यांना आपर्णित दिवस का जेव्हावे लागले ! त्यांचे उत्तर असे की, त्यांचे कोणचेहि करणे अवघट, अगाड व अतर्क्य आहे. म्हणजे त्यांनी प्रथम भुतिबोध सुरू केला पण साहकांना किती लपटांत केवढे मासिक आणण देतो व ते अलेख्येस तसेच देत राहू की काय हा विचारच नाही. अर्धेच लगळ्या नृत्तप्रमाणिकांचे, अभ्युत्पन्नांचे मन योग्यासाक्षे, बुद्धि स्वासाप्रमाणे विशाल, कर्तव्य प्रीत्याप्रमाणे; पण हा सर्व गाळा हिशोबातील चालावपाचा. एकाच वेळी अनेक उद्योग चालावपाचे, निरनिराळ्या मासिकांतून लेख, कलात्मक दौऱ्यांमधी रंगभूमी लेख, स्वतंत्र ग्रंथलेखन, भाषणे इ. इ. रागळे त्यांचे सुदीस न त्यांचे चित्तवृत्तीस एवढे असेल तरी व्यवहाराच्या बाजारांत ते यिनरहिषीची अरे आणि रोवटी अभ्युत्पन्नच हे कर्तव्यकर्तव्य राहिले. काव्यशक्ति, लिखाणी व उपाईवाळे, त्यांच्या पैसांच्या लक्षात अभ्युत्पन्नांच्या मागला कधी सुटला नाही. पण त्यांचे लेखन सदाहि स्थितीत चालूच असावयाचे. साराई, दादियाची हाड त्यांच्या व्यवसायास सदाची होती, एवढे त्यांची चित्तवृत्ति कधीहि विचलित झाली नाही. किंबहि वेळां ह्या दादियांनी अभ्युत्पन्नांना भागली लेखणी मोठे विकारी आचली.

अभ्युत्पन्नांचे जेव्हे हे संकेत लेखक इ. स. १९६३ मध्ये काळवट झाले. त्यांच्या पैसांची टोळक यादी खन्वळ दिली आहे. अभ्युत्पन्नांचे हात प्रमाणर म्हणून एक मुळगा आहे; हाही हे आधिकृत आहेत. त्यांचेविषयी माहिती ह्या पुस्तकांत खन्वळ आली आहे.

श्रीपाद कुण्ड

की हे सरस्वतीचे निजस्थान ! की हे नाता (वाळव) फलांचे जीवन ! महाराष्ट्राचे भूषण ! श्रीपाद कुण्ड !

त्यांच्या परावर्षाचे कीर्तनांतील गांव मेढी व देगावरील गांव वैराट नगरी म्ह. वार हे होय. त्यांचा जन्म १९ जून १८७१ साली नागपूर शहरांत झाला व त्यांचे बालपण बुलढाणा व अकोला येथे गेले. त्यांना साधन मातेनेच स्वप्नांमधीं कधी स्मरणहि होऊं दिले नाही, इतकें प्रेमळपणाने व यत्किंचित् आवाळ होऊं

न देतो ह्याचें संशोधन केले. हे सहास्रत वर्षांचे अस्तंतांना सोडी मोज्या चटकदारपणें लागत. त्यानपार्ति ह्यांना एकदां अर्थमावायूचा बदला आला होता. लवकरच ते त्यापुन पूर्ण वर झाले. यदाच्या ताराच्या पक्षी मराठी पानच्या इतकेंत अस्तंतांना ह्यांनी एक नाटक लिहून काढलें होत, म्हणजे तेव्हापासून ह्यांना लिहनाचा नाद होता. विशेष मोठ ही की, पुढे ह्यांनी गुप्तसंज्ञ, प्रेमधीपव ही जी नाटके लिहिली त्यांतही ज्योतिष कल्पना घेतल्या असें एक सुलभातिका म्हणून वेदांची नाटक ह्यांनी इंग्रजी पानवरील अस्तंतांनाच लिहिलें होतें. ह्या त्यांच्या नाट्यलेखनशैलीस संगीतकलेची जोड परच्याच वातावरणांत मिळाली. वडील कृष्णाजी-पंताना गांध्याची काव आवड. मुलांना येऊन ते किलोस्करमंडळीची नाटकें रचण्यास जात व आठवण्यांतून एक दिवस ते मुलांकडून मुद्राम त्यांचील पडे म्हणवूनहि वेत असत. तेव्हा हे श्रीपाद मोरोबा वाघोलाक-शर्ची पडे म्हणत. हायस्कुलांत अस्तंतांना ह्यांनी इंग्रजी काव्याचा व ज्योतिष, गीष्टसिंध, स्कॉट इत्यादि घोर ग्रंथकारांचे ग्रंथ वाचले होते. विशेषतः विवेकमालेची तर ह्यांनी जणू पारायकैच आशंभिली होती व त्यामुळे ह्यांनी त्या वेळच्या म्हर्नाकुलर एक्झामिनेशनच्या व्याकरण, कविता व निबंध-रचना ह्या परीक्षेस नसून पहिले बधीस म्हणजे ड. म. वहा क. बी स्कॉलरशिप मिळविली होती. ह्या विज्यामुळे श्रीपाद कृष्णांच्या आचो-प्याच महत्त्वाकांक्षी मनरला आत्मविश्वासाची जोड मिळून ते अधिक उताशी व अव्याशी बनले. हे सन १८८८ मध्ये मॅट्रिक झाले. ह्याचें उच्च शिक्षण डे. कॉ. मध्ये झाले, तेथें ते पहिले वर्षे होणजे तर जवळ जवळ आवारीच होते. पण बुद्धिमत्ता, प्राइडसिद्धि व सजाचा निश्चय ह्यामुळे ह्यांनी दोन वर्षांचा अभ्यास पाच वर्षास करून हे १८९१ मध्ये बी. ए. झाले. कॉलेजमध्ये अस्तंतांचा शांभ प्रसिद्ध न. र्थि. केळकर ह्यांच्याशी रसह जडस व शंकर मोरो गान्ध्यांचे वि. अनुभाषेत हेहि ह्यांचे मित्र झाले होते. येथेच त्यांना वयोविपक्षिण्याचेहि सूक्ष्म ज्ञान आ. यही योग्याकडून मिळाले. कॉ. मध्ये अस्तंतांना वेळोवेळीं अभि-मनानें जया नाट्यसंमोगाचा उल्लेख केला जातो त्या दृष्टिकोटीक नाटकांत ह्या श्रीपादरावांनी अकारान्च्या विद्याचें अभिनवपूर्ण असें काम

केले. रान. डॉ. ये शिक्षणानंतर हे पत्रिलीच्या अभ्याससाठी मुंबईस गेले. तेथे अस्तंतांना ह्यांनी आपला पहिला टीकात्मक निबन्धवाचक हा विवेकमानविस्तारांत प्रसिद्ध केला (१८९२). यथिक्ता वया केवामुळे ह्यांची विशेष प्रसिद्धि झाली ती लेख म्हणजे पुढच्याच वर्षी प्रसिद्ध झालेला संगीत शापवर्तमानवरील टीका. ह्या टीकात्मकप्या यानें श्रीपाद कृष्णांनी दोन मोठी एकसमयावस्थेवेंच साधल्या. पहिली ही की, नाटक आणि नीति हे दोन परस्परविरोधी शब्द होत असे जें सुविधित व संस्कृत म्हणविणाऱ्या समाजालाहि वाटू लागले होतें त्यास आळा पडला. आणि दुसरी योष ही की, टीकात्मकप्या हा नवा प्रकार. ह्यानंतर श्रीपादकृष्णरावित 'वीररत्नय' ह्या नाटकाचा उदय झाला. हे नाटक किलोस्कर मंडळीनें पसेल करून यदाचे प्रयोगहि केले. ह्यांत पुंमार-रस मर्यादिस असून त्याला वीररत्नाची जोड देण्यांत आली. ह्या नाटकानें नाट्यवाङ्मयास एका नव्या रूपाभंगेलाच जन्म दिला असें झळें आणि नाटकाचा वर्त। वीर ठरला. म्हणजे हे नाटक रंगमंचीवर येण्यास वरिच अंतश्चय व अनेक यिर्नें आली, टीका अनेक झाल्या, गावठाच्या पाडीवर नाटकाची लादिरात चिटकवून तें उपद्रव्य ठरविण्याचा प्रयत्न झाला. पण शेवटीं तें नावाप्रमाणेच परितनय ठरलें आणि त्याचे प्रयोगांमागून प्रयोग होऊं लागले. ह्या नाटकावरील टीकांना जीवरत्नपंतांनी 'वीर-रत्नवाची झाल' म्हणून एक जलेशीस वि. भा. विस्तारांत उल्लेख व लक्ष-तोड लेख लिहून उत्तर दिले व हे प्रकरण संचालिते. पण ह्या भानगडींत श्रीपाद कृष्णांचा आपल्याचा अभ्यास मागे पडला व १८९४ च्या ऐवजी १८९७ त ते एलएल. बी. झाले. मंतर श्रीपाद कृष्णांनी अकेला येथें प्रथम पत्रिलीस प्रारंभ केला. श्रीपादरावांच्या पायास इतक होतें. त्यांच्याचें चास पात्र करयत नसे आणि अकेल्यास तर एक मैला-च्या अंतरानें दोन पेटे. तेथें जाण्याचा चास वाटून त्यांनी १८९८ मध्ये ते अकेला सोडून तेव्हास येथें गेले. तेथे त्यांनी ६ वर्षे पत्रिली केली. तेथील कोर्टीन १९०५ मध्ये उठून सामगांवांस आल्यामुळे हे सामगांवाला १९१८ सालीं आले. अठराय जामोद येथे स्वतंत्र कोर्ट उघडलें म्हणून हे तिथेच गेले व तेथेंच ते शेवटपर्यंत होते. अशी ही त्यांची व्यक्ताय स्वच्छांतर झाली.

इ. १८९८-१९२७ पर्यंतच्या २९ वर्षांत श्रीपाद कुण्डांनी अनेक विद्वत्सम्य जसे लेख, पंडितमार्ग अशा दीक्षा, विनोदी कथे, नाटके, कविता यांद्वारे इ. बहुविध असे चित्रे जीव साकार्य निर्माण केले आहे. त्यांच्या लेखनाची प्र प्रभाची सादी पुढे दिली आहे.

श्रीपाद कुण्डांचे सर्व साक्ष्य त्यांच्या स्वतःच सुद्धांचेच निदर्शक आहे. लक्षात घ्यावी त्यांना दत्तक देण्याच्या प्रथे निषाध असता ते जसे त्यांत आचरले नाही तसे त्यांच्या साक्ष्यात त्यांनी दत्तक असे कीर्तनाची काही घेतले नाही. त्यांची उत्तरेगर्भीयता याद्वारी व महत्त्वाकांक्षा मोठी होती व त्याला लाजेल अशी सुद्धांची दीमताहि प्रौढकाव्यद असे होती. भिचाऱ्याची स्वतंत्रता, विनोदीतील नाविन्द, कल्पनेची समीक्षता व जस-महोदयजन शोधक या चार गोष्टी श्रीपाद कुण्डांच्या कीर्तनात लिहिलेल्या आदर्शाला, त्यांचा विनोदाना प्रकार तर केवळ अपूर्व आहे. मराठी दाख्यांत यक्षरीत्या विनोदाचे दलन श्रीपादकुण्डांच्या कृतानेच विशेषते-कस्तुन मंडित झालेले आहे. व ते कित्येकांना सुखस्थानी ठाळे आहे. नाटक, काव्यम्मा, कविता, विनोदी लेख इ. साक्ष्यलेख तर लिहिलेच. विवाच एकोविंशत्यही त्यांनी एक प्रथ लिहिला आहे. एकाच तर सांगली येथील उद्योगसेलनाचे अध्यक्षत्व ते होते. म्हणजे काव्याला सामगरी प्रतिभा आणि राजकीय विचारात लक्षपारी तर्कशुद्ध व विद्वत् दोन्ही त्यांचे दायी होती. त्यांचे दीक्षांलून इतर लेखविद्या वाचकात त्या त्या विषयांचे सखोल व नेमके ज्ञान देवारे वाटतात. भिन्न सुद्धांनी सूक्ष्म सूक्ष्म विचारांचे पदर त्यांत सोदाहरण उलगडून दाखविलेले पाहून वाचकाच्या शुद्ध साक्षीय ज्ञानांत भर घडून ती लेखकास भन्वष्टाद देत राहता.

श्रीपाद कुण्ड हे सुधारकविद्य होते. स्त्रीशिक्षण, भिन्नवासपन, प्रातिभेद, जिव्यांचे हक्क, पुनर्विवाह, असह्ययुग्म इ. विषय प्रमुखत्वाने त्यांनी आपल्या सर्व लेखनांतून विवेचिते आहेत. सामाजिक यत्नांच्या प्रसार त्यांनी आपल्या साक्ष्यादि लेखनांतून जितका केला तितका सामाज्याच्या स्थालच्या यशपर्यंत अन्य कोणाकडून कारला झालेला नाही.

श्रीपाद कुण्डांचा स्वभाव प्रेमळ, विनोदी व करारी असे. त्यांच्या आवाजांत गोडी असे. ते जायती पदे प्रसंगी म्हणून दि दाखवीत असत.

त्यांच्या भोवणांत-उपमा, अलंकार, कीर्तनाकार येत व ते सर्व आकर्षक असे. त्यांचे चरित्र छोटेंच आहे. सादीसकर यांनी लिहिलेले असून त्यांचे व आचार अनेक गुणप्रकाशनी व साक्षिकारांनी स्वतःच अनेक कावले व त्यांतून त्यांच्या चरित्राची, अर्थवैद लेखनकर्तानां यत्ने झाली आहेत. विवाच कोरटकरांचे साक्ष्यलेखन योर्गनी काढलेले स्वतःच मोठे पुस्तक आहे. तेच सध्या सध्या असून त्यांचे सर्व निवडक साक्ष्य उपलब्ध करून देणारे आहे. श्रीपाद कुण्डांचे साक्ष्यविषय व भक्त मद्रावदूत किंवदुता विस्तृतांतहि प्रथम झालेलात. असे. त्यांमधिले येथे केवळ पवित्रता-स्वतःच लिहिलेले मात आहे. भारतीय साक्ष्याला भूतविषया हा विद्वान लेखक आपल्या ज्ञानयत्ने मद्रावदू आचरेत सेतोपयुत पद्यांच्या व इत्यादी इ. १९१४ साली अंतर्धान पावला. त्यांच्या भावने नाव सा-बाई. त्यांचे वय ५८ वर्षांचे आहे. त्यांना चार मुलगे व एक कनका नावाची मुलगी आहे. त्यांनी माहिती अन्यत्र दिली आहे.

भाऊराव कोरटकर

‘अद्भुत होय स्वाभाविक, देखे ईश्वराचे’ ॥ दाखवोप

कोरटकरकुलाला व त्याचरोबर ते ज्या समाजातील त्या समाजाला जे पुरुष आपल्या गुणांनी मोहित करता झाला, इतकेच नव्हे तर त्यांचे एक नवीन प्रमाण, की जी पुढे चढती वाढती चालू राहिली. अशी चालू देली ती वेगळ्या दाखल्या. एका सुदारकविद्येत पुढे म्हणजे सध्याच काळी कोरटकर हा होय. त्यांचे घरचे शोधनाचे भाऊराव असे होते. हे उद्भूत व आदिश्रीय असे नट दोऊन गेले. त्यांचा पवित्रय पुढील चरित्रप्रबंधाचे देत आहे.

भाऊरावांचे घराणे मूळचे मातल (ता. संगमेश्वर जि. अनामिका) येथील असून देशातरील त्यांचे मूळ गांव यकोदे हे होय. तेथे भाऊराव आले विद्वानांप्रमाणे वेदाचार अक्षरीय कथेकरी म्हणून आले. त्यांचा काशीतून लेखा त्यास दोनही व. चें वर्णांतून मिळाले होते. हा विद्वानाच-कुवांचा बापूजी म्हणून एक सुटगा होता. हेहि पुढे कथा करित असत, त्यांत बापूजीचा म्हणत. त्यांचा बापूजीचा दुसरा मुलगा चारित्र्याचक भाऊराव हा होय. त्या भाऊरावांचा जन्म हा. १७८४ ई. फाल्गुन शुक्ल

१९१३-१४ मध्ये) बाला. भाऊराव रामचंद्र उर्फ आप्पा म्हणून एक थोरला भाऊ होता. उमरती संयुक्त पंचायत शासकीय शिक्षण मिळाले होते व ते प्रसंगी थोडी कापडोबाच्या कपासप्रसंगी साधर करीत. पण यशितांना हा आपला ज्येष्ठपुत्राचा आपल्या मुलांनी जालपाचा अशी इच्छा नसावी असे दिसते. कारण मिळत असलेले वर्गस्थान कमी होत होत छत्र सारं होत. आणि बापूजीबांनी त्या काळाच्या मानाने मुलांचे गुजगारी व मराठी शिक्षण देऊन कारकुनी कामातुल्य शिक्षित केले होते. इतकेच नव्हे तर, बोबोहि मुलांना त्यांनी पोलीस व इंजिनियर शाखांत कारकुनीची नोकरीही (इ. १८८९ मध्ये) मिळवून दिली होती.

पण हा कारकुनीचा नोकरीसाठी भाऊरावांचा जन्म नव्हता. आप्पा, भाऊ हे त्याप्रमाणे उद्योगधंद्यात लागले तरी छीकात त्यांची ओळख, ते मगूर भावाजवरी व पुढर अंगलोट असलेले गावक मुल्ले, अधीच होती. व केदां कोठे त्यांची योग्यीही होत. त्याच सुमारास पुण्यास आप्पा किलोस्करांनी 'किलोस्कर मंडळी' ह्या नावाने नाटक संघर्षी सुरू केले होते. अतः त्यांना उत्तम पुस्तकप्राप्त्याने श्रीपात्राची आवश्यकता वाटू लागली होती. म्हणजे आतापर्यंत (इ. १८८९) किलोस्करांनी कंपासिज उन्हाळ नट के थोरावा बापुजीकर (बाईकर) व भाऊजीवा नाट्यकर हे लक्षात घेऊन नाटकाचे संविधानक करिणें व तरी त्यांना केली. त्यांचे लेखहि चांगले होते. पण तेव्हाच मेथकांत, नाटककारांत आणि नाटककंपनींतही इतर नटमंडळीनाहि उत्तम व शुभे स्त्री-पात्राची उणीव होवली व म्हणून येऊ लागली. अशांत त्यांना ह्या वकीलाच्या आप्पाभाऊंची याती स. स. चौपळ याजकडून कळली. नंतर थोरावा बापुजीकर बघीदे येथे गेले आणि त्यांनी भाऊंच्या वकीलांची नाटकेट घेऊन आपला उद्देश सांगितला. त्या काळी व कथेकण्याच्या मुलांनी नाटक कंपनीत जायें ही गोष्ट किती छीकविळ व कमी प्रतीची मानली जात असले त्याची कल्पनाच केली पाहिजे. पण अशाहि स्थितीत बापूजीबांनी ह्या गोष्टीस रुजार दिला व प्रथम आप्पा हे पुण्यास नाटककंपनीत घेऊन थोरावा गादीमेटी होऊन एक दोन वेळा पाहुन परत गेले. नंतर भाऊंना पुण्यास पाठविण्याचे थडिलेच्या सेमतीने ठरले व त्याप्रमाणे भाऊ कंपनीत इ. स.

१८८९ मध्ये. २० रोजी दाखल झाले. भाऊराव कंपनीत आले थोरावांचे पण १८ वर्षांचे झाले होते. एवढापासूनच भाऊरावांच्या परिभास व कितोस्कर मंडळीच्याहि उत्कर्षास खरातुप प्रारंभ झाला. भाऊराव कंपनीत आल्यापासून आठवेच (१८ रुपये) दिवशी ते नटांची भूमिका घेऊन येवधुमीवर आले. आणि अप्पा एकदांच महिन्यांचे अवधीतच (आक्टो.) त्यांनी नाटकांतील मुख्य नायकेचे-मुभेचेच काम अभिनयपूर्व कवन दाखविले. त्यांत त्यांचा सहजगुण व प्राक्षकार्ति ही निदर्शनास आली. हे त्यांचे काम इतके उत्तम व सुमरहित झाले की तबत व थोडेच अनतिष्ठ आपण हे काय पहात व ऐकत आहो असे वाटून ते कौतुकाने व आश्चर्याने थका होऊन गेले. भाऊंच्या आशास मगूर व थोरा माला संपितीस फिरक. पलट व भिक्की आर्षेत कुतिसनीवर होती. भाऊरावांची अंगकाति व शरीरपट्टी 'रुपसावय अभ्यासितां न वे ।' ही समर्पति सार्थ करणारी होती. भाऊरावांचे नाट्यमंडळीतील शुभनेष्ट्य केवळ त्यांची रुपसुंदरता व गानमुद्रता एवढ्यावरून भगवतुन दळते. तर अभिनयपद्धता हा जो ह्या मंडळीत एक आवश्यक गुण तोहि परिपूर्णतो त्यांच्या ठिकाणी होता. भाऊरावांनी परवसादिवर रुपमायांच्या भूमिका आर्षेत परास्वीपणे व उत्कृष्ट शैल्या सज्ज केव्या अहित. शत्रुतेसारखी प्रथम जलद व सुप्रकारिका, मग गंभीर परिणीची भूमिका, ह्या सुमिकेरीं अगदी विरद अशी संघर्षीची भूमिका ह्या दोन्ही त्रित-रुपाच संरसपणे त्यांनी नटाविल्या. मंगरा म्हणजे रागीट, सुनशी, मातशी व गव्हिड अशी सावाम्य घाली. तिच्या ह्या स्वभावाची नृसिंमंत ओळख आपल्या भूमिकेने प्रत्यक्ष पटविणें हे काम तितके सोपे नाही. भाऊरावांचे मुभेचेच काम तर 'प्रतिक्षण नविन दे रुची' असे अर्घीट होऊन पसले होते. ह्यादिपक्षा अभिनय—माविष्याचे निदर्शन हे की, भाऊरावांनी पुरुषपात्रांचीहि कार्ये जणू ह्याच फाळात ते योग्य असे नाट्यजोगी केली. कण्व, कोदंड, पुष्करिक, चावदत्त, शूरसेन ह्या पुरुषपात्रांतहि विविधता व परस्परभिन्नताहि कांही कमी नाही. असे अकला ते ते भाऊरावांचे काम पहात असता भोले केवळ विचारायित होऊन पसत. मुद्र व कडीर स्वरांनी हो हो रच ते

श्रीकांठपुढे उभा करीत. भाऊसाहेबांच्या मुलामुल्ले नाटकाकरता नट की नटाकरता नाटक हा प्रश्न उचलित झाला होता. कारण भाऊसाहेबांच्या बापसाहेबांमुळे नट नाटक हे पद्यपेय धारण करतं झाली. (सोमनाथनंतर काकुल नाटक भाऊसाहेबांकरता संगीत झाले). नाटकाच्या काही अंकांत केवळ भाऊसाहेबांकरता म्हणून पद पाठली गेली. नाटकाबाबी इ. १८९१ नंतर श्रीपात्रांचे काम न करणाचे मनांत आणिले तेव्हा किलोस्कर मंडळीतील उदयित नट व इतर जनता यांस नाटकच करणे व पहाणे नको असे होऊन गेले. म्हणजे नाटकात मुख्य नायिकांचे हेच काय ते खरे प्रधान काम असा समज झाला.

तात्पर्य, सह्याभिनय व ती, ती येव असेपर्यंत स्थिर टेंपलाची दक्षता ही त्यांचे शिकणी अवस्थिती होती. त्या वेळचे नेटिझ ओरिनिशन, कितरी, मान्यता, इदुमकाव इत्यादि वृत्तप्राप्त नाट्यातंपेधाने त्या किलोस्कर मंडळीच्या व भाऊसाहेबांच्या नाट्यकृतीमुळे भावदस्त लेख येऊ लागले होते. विशेषतः भाऊसाहेबांची स्तुतिरुतात्रे मुळ होऊन मोठमोठे शास्त्रीयकृत व कथा विषयांचेच लक्ष घालणारे सरस्वतीपता व साक्षर काव्येचे आपण एकदा नाटक पहावे अशी इच्छा होऊन ती ते पूर्ण करू लागले. कृष्णा-नंद सरस्वतींनी तर नाटक पाहिले व 'आनंदोद्गातनिका' म्हणजे मानपत्रच पाठविले. सुर्वस्त मानपत्राचे भाऊसाहेब मिळाले होते. 'द्रुमपुत्र'मुळे प्राचीन काव्यातील मदन, रवी, इत्यादींची वर्णने दृष्टिगोचर झाली. 'द्वितीय मदन' अथवा 'सर्वायलोकन-महस्तुत' म्हणून द्रुमपुत्रासारखे पुरुष नट म्हणून काम करण्यास प्रवृत्त झाले. इ. १९०१ मध्ये भाऊसाहेबांनी विलयलेस जाई व तेथे आपल्या मुलांना परिचय करून देऊन शास्त्रा विळकाची असे दि. म्हणजे मित्रमंडळीत मिवाले होते, असे.

भाऊसाहेबां किलोस्करमंडळीची प्रथम जोकर, नंतर आनीदार व मग मालक म्हणून सेवेत आला होता. मध्यंतरी क. ५ ही वर्षे द. म. यास घेता येईल इतकी प्रातिघी मजल आली होती. महाराष्ट्र, माळवा, गुजराथ, खंदाड, मध्यगोव व कर्नाटक इत्यादी प्रांतांतील प्रमुख शहरी व मंडळी वि. पुनापुना व कापनीम यांचे व आषाढाचे खेळांमार्फत येऊ शकते असा संपर्कना आगळ असे. भाऊसाहेबांची गाणी म्हणजे पद आपालमुळाच्या तोंडी

इतकी झाली होती की, नाट्यी गाण्याच्या वेळी, लोकांचे मुगमुगणे हे गाणे भाऊसाहेबांनाच अनुकरणीय नटले हेच प्रसिद्ध झालेले आहे. त्यावेळीसच त्या मुला गव्याच्या आगारासदि मंडळी आपले संगीत साक्षरुद य लोक-प्रिय करून टाकले होते. काही संस्थांनावून भाऊसाहेबांच्या मुला गव्याच्या आगारास दखारी परेवारांत असताना असे म्हणून तशी पुष्कळी भाऊसाहेबांचे केली होती. पण संस्थाप्रधान राहून लोकसेवा करीत हेच अधिक बरे असा विचार करून भाऊसाहेबांनी ही आश्रय स्वीकारला नाही. भाऊसाहेबांच्या एकंदर आधुनिक जवपा अवस्थीत वर्णाचा. त्यांनी २० वर्षे नाट्यकलेची उपासना व महाराष्ट्रलोकांमार्फत उन्मुखपणे केले. भाऊसाहेबांनी १८९७ नंतर श्रीमृषिका केली नाही.

भाऊसाहेबांचे अंशत संस्थामय झाले होते. अण्णाच्या मार्गे संस्था चालविणे हे त्यांनी आपले ध्येय ठरविले होते. मुली होणे, त्याद्वारे कारण भिडे व लोकिकवाद होणे आणि हे भोडपण संस्थेच्या पार्शी येवणे ही झाले भाऊसाहेबांचे दिग्गज वेडे.

अशा महाराष्ट्राच्या नट्येतरास रोवडी उदात्ताचा विचार नवला आणि त्यातच क. १८९२ माघ य. १ (१९०१ क.) भाऊसाहेबांच्या स्वर्गवास चढला. भाऊसाहेबांच्या मार्गेत्यांची भार्या सरस्वतीबाई ह्या बाईस साक्षिण्या होत्या. भाऊसाहेबांना एक अपत्य झाले होते पण ते अत्यंतचोष झाले. सरस्वती बाईंनी काशिनाथ नांवाचा दचक पुत्र घेतला (हे पत्रके काव्यातील मुलेंच) सोमंत हे दाईस जन्मत. (भाऊसाहेबांचे जन्म श. या. मुजमदावृत्त स्वतंत्र पुस्तककल्पाने प्रसिद्ध होऊन त्याच्या दोन आठ्वीदि १९०१ व १९१४ दिवाल्या आहेत.)

प्रकरण ८ वें

लेखक व त्यांचे लेख.

घराणें १-नेवरें

गणेश श्रीधर

संसारनामोपदेशिका

बालकृष्ण श्रीधर

१ बळसाळांग्रों लांगवळ, २ मन-
रूपतिशास्त्र, ३ प्राविशास्त्र, ४ हिंदु-
स्थानीतील पक्षी, ५ कीटकशास्त्र, ६
इतिहासविज्ञान, ७ पदार्थविज्ञान, ८
स्वाय पदार्थांचें पृथकरण, ९ कृति-
शास्त्र-जमीन, १० पिकावरील कीड
व तीथर तपास, ११ खृतिनिरीक्षण
भाग १, १२ खृतिनिरीक्षण भाग २,
१३ शालेयधार्मा, १४ बालकृष्ण,
१५ काव्यमीर, १६ इतिहास,
(श्लोक-लंगोल), १७ बीधटकर
कुलवृक्ष १८ मधील भूमिती-भाग १
१९ मधील भूमिती-भाग २, २०
नामिक पुस्तकांतील शास्त्रीय नाय

घराणें ३-पेण

श्रीधर लक्ष्मण

इंद्रक ओम् हॅडिंग भाग १ व २.

मोरेश्वर पुरुषोत्तम

अमृतानुभव गंधाच्या मूलओव्या-
तील गूढ शब्दांची परिभाषा,

घराणें ४-वाई

महादेवशास्त्री गोविंद

१ आयेली, २ कोलेपसवा
इलात, ३ पदार्थ व अन्न, ४
पदार्थविज्ञान शास्त्र.

चिंतामण गणेश

१ रामराज्यविषयीय उत्तरार्थ २
वेण्यांचा बाजार उत्तरार्थ.

अच्युत बलवंत

दैनिकें: संदेश (सं. १९१५-२१)
मेसेज ईंग्रजी (सं. १९१७), संजय
(सं. १९१८), इंदुप्रकाश (लेखक
१९२१), वेदे मस्तक (लेखक
१९२२), संदेश (सं. १९२३),
स्वातंत्र्य (लेखक १९२४), संदेश
(सं. १९२८-३०), यशस्त
(सं. १९२९), दैनिक वृत्त (ले.
१९३०), डेली न्यूज (ले. १९३०),
प्रभात (ले. १९२९-३१),

साप्ताहिकें: शुभमनूषक (लेखक
१९०६), वैशेषिक (सं.
१९०७-८), सुदर्शन (ले.
१९२१-२२), टिळक (ले.
१९२२), सुगोत्र (सं. १९२४),
आयूक, रणसंगम (ले. १९२४),

विभूषण (सं. १९२०), आयूक-
स्फोट (सं. १९२५-२७), संदेश
(सं. १९२७),

मासिकें: क्षुतिबंध (सं. १९१२-
१४); ठण (सं. १९१३), मरा-
ठ-द्रुमालमाला (सं. १९३०).

नाटकें: विवेकानंद, नारिगी-
निशाच, ताई तेजीव (अग्र.),
वडपावेल (अग्र.), जादविशी
(अग्र.), देवी अहिष्वा (अग्र.),
मिर्न काद सगितलें (अग्र.),
सौख्यसोपान, मल्लानी, नूतनचंद्र,
(अग्र.), इत्यादी पुर्ण अग्र (अग्र.),

कादंबऱ्या: - प्रतापचा पराभव,
लोकमान्यांच्या समाधीपुर्न, साधु या
वैतान (अपूर्ण), व्योमन कुपन
(अपूर्ण), मल्लानी कठण कठानी
(अपूर्ण).

गोष्टी: - पहिली रात्र, दुसरी
रात्र, विष्णुशंकराची शेती, रंगाला
समूह (सरकारजन), कोव्हटपूरच्या
अकाशविष, गुलाबी विधवा, योळा
संध,

ग्रंथ: - चोरी कदा कदाही, संका-
हीचा शिळगूळ म्ह. सर्व घमाची
परिपक्व, सौ. प्रस्तावनाविहितांची पत्ती,
भगतसिंगाचे चरित्र (सरदारजमा),
बायू मरु चरित्र, नाना कदाहीचा
वेयाळ (सरदारजमा).

प्रस्तावना: - सवाट अशोक,
भस्मासुर, दयादीलत, अर्थे-अवलंब.

लेख: - विद्यमयभवत, मनोवैभवं,
मौज, करमणूक, प्रमात, मनोव्या.

कविता: - मंगुण, कैनाथी, गवैरा
पुराण-ओव्या.

श्रीवाद कृष्ण.

१ नाटकें: - पुत्रमालिका, २ श्रीर-
तनय, ३ सुनारवक, ४ जन्म-
वदय, ५ शुभमंथन, ६ मन्निधिकार,
७ प्रेमसोपान, ८ सद्धारिणी, ९
परिवर्तन, १० वधूरीधा मय, ११
शिव सावित्र.

लघुकथा: - १ सागरी येन, २
पति हान्न स्त्रीचा अलंकार, ३ सप-
दिता, ४ सरोव विस्मय पावस.

कादंबऱ्या: - १ दुटणी श्री दुहेरी,
२ वधामुंदर.

कविता: - १ तो दिन, २ अतुल्य
लग्न, ३ खरी माऊलीज, ४ मुलगीचें
लग्न, ५ संधीचे उपकार, ६ भयंकर
ज्वरति, ७ एका स्त्रीची मज्ज-
विषयक कल्पना, ८ मृत अज्ञायाचें
रोवटचें जुपन, ९ सुखकार आशति,
१० स्मिन्नेतर, ११ विलक्षणव्याय-
सभा, १२ खृष्टिदेवता व हृदय-
देवता, १३ आगगाडी.

टीकात्मक लेख: - १ विराम-

साक्षिकतादीक्ष टीका, २ शास्त्रेभ्रम, ३ पग लुभाप कोण वेदी, ४ विदुषर्ष अलिः सुधारणा, ५ पामन शास्त्री लोक वीरि पुण्यभाषासक परिण, ६ कल्याणादन क्रिया यत्ने, ७ दीन सामाजिक नाटक, ८ साधवदिपन नाटक, ९ मेकसेव नाटकाची दीन भाषांतरे, १० नायकवाच सरकायांची पुस्तक माला, ११ मुक्ता, १२ पाकशास्त्र, १३ सोमज, १४ अण्णा किलोरेकरीचे परिण, १५ लघु-स्थितिरिख दीन नाटक, १६ मराठी भाषेचे समुदाय व शृंगी, १७ महाभाषा व देवनागरी अण्णा विद्या-साधन, १८ प्रेमाभाष, १९ पुस्तकी सामाज्य, २० लेखनाचे मंत्र, २१ पुस्तकांचे मंत्र, २२ रागिणी, २३ प्रेमाभाष नाटक, २४ महंगणित, २५ मनुष्यविज्ञान.

लेखा:-१ साक्षीदार, २ कुलप, ३ विमगा, ४ सुवाभ्याचे वीर, ५ गणेशचतुर्थी, ६ गवई, ७ हनामतीची नीतिमीमांसा, ८ अनिय कथनाची साधने, ९ माक्ष टीकाकार, १० माझ्या भीष्मपतिरेखा विजय, ११ कलसमारंभ, १२ भावर्णी, १३ मराठी साक्ष्यपतिरिख विशेष व त्याचे उगम, १४ वर्तमानपत्रकती, १५ मुंबईचा वीरगोष्ठ, १६ सुपरिचे

प्रदर्शन, १७ चोरांचे संमेलन, १८ अठरा धान्याचे कीटशेले, १९ लेखनकलेतील स्थिरांतरे, २० आसचे वेळे लेख, २१ भाषा व इतिहास, २२ साहित्यपरिपदेची संपादी, २३ चित्रकार, २४ छाया-चित्रे ठक पीरो, २५ साधु लेख, २६ पांडू राजाची मिजळी एका-दही, २७ सरणीतर, २८ मराठी वाङ्मय व स्वातंत्र्य, २९ मराठी मंत्रसंग्रह, ३० यात्रिक समकार, ३१ भारतीय पत्रोत्तिरिणित, ३२ वीरगोष्ठाची दाख, ३३ गीतगोष्ठाचे ३४ कथासंग्रह, ३५ चार मादका-तलि छंदर कतार.

घराणें ५ वें-मुकद

वासुदेव शिंदारभाः-१ राजा प्रताप, २ वीरिन मंदारिनी संगे भाग १ व भाग २, ४ टिळक-जन्माष्टान पूर्वसंग, ५ समर्थ, ६ शिवाजी, ७ वीरगोष्ठाची ओव्या, ८ वीरगोष्ठाचा शिवा.

घराणें ६-दंभुर्णी

सत्कार्दन दासोदर:-१ भाषी लुक्ती, २ आमची धर्मोदावरदक्षि, ३ आमची कुटुंबव्यवस्था.

घराणें ७-सांगली

देवसंत गंधोदर:-१ गीताघने

अथवा गीतारस्य संकस, २ श्रीमद् भागवतादर्श, ३ वेदांतातील अष्टय याद, ४ अष्टवेदांतील गूढविद्या, ५ श्रीनिंजन रघुनाथ बांध्या लेखांचा संग्रह.

दामोदर यशवंत:- खिवांवा कर्मयोग

घराणें १० वें-गारवडे

गजानन शंभयक:-१ कारकून, २ किमक की एकव, ३ परावर्तन,

घराणें ११ वें-पुणे

प्रो. गोपाळ बाळकृष्ण:-
I Text book of Inorganic

chemistry for L. So. 2 Chemical analysis for I. So. 3 Lessons in Practical Chemistry for I. So. 4 Lives & works of eminent Chemists Part I for H. So.

५ जाहार जाणि पेंपण

घराणें १२ वें-व्यांजले

विठ्ठल महादेव-सौम्य विधान काव्य.

घराणें १४-तासगांव

बाळकृष्ण रामचंद्र-विदुष्याना दक्षिण (भाषांतर)

प्रकरण ९ वें

पदवीधर

डिप्टी, लापरसेन्स, डिप्टी मा, प्रिंटर वीरेंद्र तसदजीच्या ररिका.

घराणें १ नेवरे

डिप्टीनाले-बाळकृष्ण श्रीधर

L. Ag. 09, महादेव बाळकृष्ण B.A. 4; LL. B. 05. तरुण बाळकृष्ण B. A. 14. M. A. 17, रसायन बाळकृष्ण B. A. 20. LL. B. 23, कु. कृष्ण बाळकृष्ण B. A. 25. M. A. 27; अनंत शंकर B. A. 21. केसव नागाय B. A. 34. गणेश महादेव B. So. (Eng.) 36

डिप्टीना वीरेंद्र- बाळकृष्ण

श्रीधर D. Ag. 93, P. H. O. 94. S. T. C. 02, 1st L. G. P. g. 27 इरी बाळकृष्ण D. E. B. 26. पामन केवय Sub-Overseer 1913, पांडुरंग केवय J. C. P. S. 25 बाळकृष्ण विनायक H. P. 33, दत्तात्रय राणी, विनायक राणी; व शंकर राणी District Pleader, नैरिनाडुला L. C. P. S. महादेव काशिनाथ Sculptor, शंकर काशिनाथ Artist
घराणें २ रें पांडववादी.

तसम (पांडवराव) हणमंत Sub-Overseer 1904

घराणें ३ ई-पेण.

शिमी-लक्ष्मण शिवराम B.A. 71,
रामन महादेव B. A. नाशवण
महादेव B.S. ० नलुदेव पुष्पोत्तम
B. A. 83, गोशळ महादेव B.Com.
शिमी-वीर-शिवराम नाशवण
L. M. B. वत्तामय नाशवण D. 2
E. श्रीपर लक्ष्मण Shading
Painting, Wood-carving &
पुष्पोत्तम Artist

घराणें ४ ई-वाई

शिमी-भीषण कृष्ण B. A. 92, L.L.
B. 28, प्रभाकर श्रीपाद B. A. विनोद
कृष्ण B. A. 97, L.L. B. 01, विमल
देवपाणि B. A. 28, M. A. 26,
सरला कीर्ति M. B. B. S. 1934,
सरला सुवर्णीकर B. A. अय्यर
वळवंत B. A. 01, L.L. B. 00,
महेश्वरी रामायण B.A.

घराणें ५ ई-सुहृद

शिमी-नीलकंठ विष्णु B.A. 02,
ही विष्णु B. A. 03, L.L. B. 10,
शिमी-वीर-गोविंद विष्णु
L. M. B. शिवाशम बासुदेव
Over-seer, शेकर वितापम
L.T.M. 1900, बासुदेव विष्णु B.P.,

घराणें ६ ई-टुण्णी

शिमी-वत्तामय शेकर B. Sc. 36
अनेत वितापम L. M. B. शालकृष्ण

अनेत B. M. E. 31 D. O. E. 32

घराणें ७ ई-सांगली

यशवंत व्यंकटेश B. A. 96,
L.L. B. 13, नरहर व्यंकटेश B.A. 03,
दामोदर यशवंत B. A. 25, वसुदेव
यशवंत B. Com. 26, 31, Com. 31,
लक्ष्मण यशवंत B. A.,
श्रीपाद यशवंत B. Sc.

घराणें ८ ई-नासीक

रामचंद्र विष्णु B. A. 22,

घराणें ९ ई-लळगांव दामोद

विनायक रंगाराम B. A. 35

घराणें १० ई-मारवळे

गजानन भवक B. A. 23

शीताराम भवक H. P. 34

घराणें ११ ई-पुणे

गोपाळ बालकृष्ण B. A. 1900,

M. A. 00 गोविंद गोपाळ

B. Sc. 29, M. Sc. 34,

कृष्णाजी गोपाळ B. Ag. 31.

घराणें १४ ई-तासगांव

बालकृष्ण रामचंद्र B. A. 22

M. A. 25, T. D. (London 31)

गोपाळ रामचंद्र B. A. 31, M. A.

कीर्तिपाणि घराण्यात आढळत

नाहीत.

शामराय वळवंत M. B. B. S. 20

सलाराम हरी-पेणुकरया विताप, एस्.

सी. कोसहदकर Sub-Overseer 15

सूची

विद्यमान व्यक्तींची ही सूची आहे वण उवा दिवांत व्यक्तींचा
व्हेल ३, ६, ७, ८, ९ प्रकरणांत आला आहे त्यांचाहि
यांत समावेश केला आहे, व त्यांच्या नावांमार्गे + अशी
सुण केली आहे, जांफे पानांचे आहेत पण

वैतानक कंसांमार्गे जांफे पिटीला आहे.

अभ्युत अनेत ४५ (७), ८५ कलाकार तेवढी ६६ (६), १४०
अभ्युत कृष्ण ४३ (१०), ८१ काशीनाथ अनेत ४५ (७), ८४
+ अभ्युत वळवंत ५७ (७), काशीनाथ कृष्ण ४१ (६), ७९
१११, १२३, १०९, + काशीनाथ मास्कर १५, १९, १७
१८० २५, ४९ (४), १५७
अभ्युत लक्ष्मण ६५ (६), १३८ काशीनाथ लक्ष्मण ६५ (७), १४०
अनेत कृष्ण ४५ (६), ८४ + ही. कुसावारी सुनाथ ६१, ४८
अनेत गोविंद ४७ (६) (५), ८७
अनेत विनायक ६१ (८), १२३, कुसुमाकर अभ्युत ५७ (८), १११
१८० कृष्णाजी केराव ४३ (१०), ८०
अनेत शेकर कादिनाथ ४९ (८), कृष्णाजी गोपाळ ६४ (६), १३९,
८५ १८०
अनेत शेकर रापो ४३ (१०), कृष्णाजी रंगाराम ५५ (८), १०७
८२, १७९ कृष्ण दत्तात्रेय ५३ (९), ९३
अनेत सलाराम ५१ (८), ९२ + कृष्णाजी बलाल ३३, ९६ (३).
अरविंद कीर्ति ५१ (१०), ९३ कृष्ण बापू ३९ (९), ७८
अनन दत्तात्रेय ३५ (१०), ७२ कृष्णराय बासुराम ५१ (९) ९३, १६२
अय्यर विनायक ६६ (६), १४३ कु. कृष्णा बालकृष्ण ७३, १७९
अशोक यशवंत ६२ (९), १३० कृष्णाजी महादेव ४५ (१०), ८८
अंताजी कृष्ण ४५ (९), ७९ कृष्णाजी रामचंद्र ६४ (६), १३३
कलाकार गोविंद ३५ (९), ७४ कृष्ण बासुदेव ६४ (६), १३३

कुण्ड विवराम ६१ (९), १२६	गणेश (वसंत) महादेव ३५ (१०), ७१, १७९.
केदार गजानन ६४ (८), १२५.	गणेश महादेव मोरी ३९ (९), ७९
केदार गणपती ६२ (९), १२१	गणेश (भुक्त) रामचंद्र ५१ (१०), ९१
केदार नारायण ३० (९), ७६, १७९	गणेश लक्षण ५१ (९), ९२
केदार रात्रि ४३ (९), ८०	गणेश विष्णु ४० (७), ८९
केदार शंकरेश ३५ (१०), ७४	गणेश शिवराम ५९ (९), ११७५
कोटो लक्ष्मण ३९ (८), ७८	+ गणेश श्रीधर ३५ (८), ६८५
कोटेश विष्णु ५१ (९), ९२	१७९
+ कोटेश्वराम १२, १४, १५, १६, १८, ४८ (३), १५८	गोपाळ अनेक ३१ (९), १२६
गजानन कर्मकाण्ड ३५ (१०), ७४	गोपाळ गोविंद ४० (८)
गजानन शंकर ६४ (७), १२५, १७९, १८०	गोपाळ बाळकृष्ण ६४ (८), १२६, १७९, १८०
गजानन शारदा ६३ (६), १४३	गोपाळ रामचंद्र कृष्णजी ६६ (५), १४१, १८०
गजानन श्रीकृष्ण ३५ (१०), ७३	गोपाळ रामचंद्र पादजी ३७ (८), ७७
गजानन बाबुरेय ४३ (११), ८२	गोपाळ रामचंद्र रायजी ५१ (८), ९३
गजानन विष्णु ४७ (८)	गोपाळ विष्णु ४३ (११), ८१
गजानन श्रीधर ३५ (१०), ६९	गोपाळ श्रीधर ३९ (१०), ७९
गणपति यज्ञवत ६४ (६), १२६	गोपाळ सीताराम (भित्तानी) ३७ (८), ७५
गणपती विनायक ६६ (५), १४०	गोपाळशय माधवराव ५३ (१०), १०६, १८०
गणपती विष्णु ४९ (९), ९०	+ गोपाळराव लक्ष्मण २९, ५० (५)
गणपति शिवराम ६१ (८), १२२	गोपाळराव गणेश ३३ (७)
+ गणेश कुण्ड १९, २२, ५२ (४), १००	गोविंद खनेत ६१ (९), १२३
गणेश (बाळ) गोविंद ३७ (९), ७९	
गणेश नारायण ५९ (९), १२१	
गणेश बापूजी ६५ (६), १३९	

गोविंद कुण्ड ३५ (१०), ७४	चंद्रवृत्त गणेश ६३ (७), ८५
गोविंद गोपाळ ६४ (८), १२६, १८०	चंद्रकाल महादेव ४५ (८), ८५
गोविंद दिनकर ५७ (९), ११४	चंद्रशेखर चित्तानी ५७ (९), ११३
+ गोविंदमठ नाथेया ३१, ५६ (४), ११०	चंद्रशेखर बाबुरेय (प्रभुकर) ६२ (१०), १२०
गोविंद महादेव ४५ (८), ८५	जगन्नाथ विष्णु ६३ (८), १२२
+ गोविंद शुभनाथ ३०, ५४ (४)	+ जनार्दन रामेश्वर ६१ (७), १२४, १७८
गोविंद रामचंद्र ३७ (८), ७७	+ जयराज बाबुराव ३२, ४८ (५)
गोविंद विनायक ६६ (५), १४०	जयवंत महादेव ४५ (८), ८५
गोविंद विष्णु २२ (८), ११५, १८०	जयवंत यज्ञवत ६५ (७), १३८
गोविंद शिवराम ५९ (९), ११७	+ जिनजी यज्ञवत ५० (५), १३२
गोविंद शंकर ३१ (१०), १२२	जिवक कृष्णजी ५५ (९), १०७
गोविंद श्रीधर ३२ (१०), ७९	ज्येष्ठ गंगाधर ५९ (९), ९२
गंगाधर चित्तानी ६४ (७), १३३	दलजित गणेश विष्णु ६५ (६), १३८
गंगाधर नारायण ५५ (१०), १०८	दत्तात्रेय गणेश विवराम ५९ (१०), ११७
गंगाधर छत्ताप (बाबुराव) ५१ (८), ९२	दत्तात्रेय गंगाधर ६४ (८), १३३
गंगाधर श्रीधर ५३ (९), ९२	दत्तात्रेय गोपाळ ३७ (९), ७७
गंगाधर श्रीपाद ४९ (१०), ८९	दत्तात्रेय नारायण ५३ (८), ९५, १८०
चित्ताराम चित्तानी ५७ (८), ११३	
चित्तानी गणेश ५७ (७), ११२, १७६	दत्तात्रेय बाबुरेय ४५ (७), ८५
चित्तानी नारायण ६६ (६), १४३	दत्तात्रेय बाळकृष्ण ३५ (९), ७२, १७९
चित्तानी शुभनाथ ६३ (९), १३१	दत्तात्रेय भास्कर ४१ (९), ९०
चित्तानी लक्ष्मण ५३ (८), ९७	दत्तात्रेय महादेव ४१ (१०), ७९
चित्तानी बाबुरेय ६४ (६), १३३	दत्तो रात्रि ४३ (६), ८९, १७६
चित्तानी विनायक ४३ (११), ८०	
चित्तानी चित्तानी ५७ (८), ११३	

दत्तात्रेय शंकर गणपती ३१ (१०),
१२२, १८०
दत्तात्रेय शंकर लक्ष्मण ४७ (७),
१८७
दामोदर गोविंद ३७ (१), १७६
दामोदर अनंद ४५ (७), ८४
दामोदर दिनकर ३९ (१०), ७८
दामोदर यशवंत ६४ (६), १३३
दामोदर महादेव ४९ (१०), ८८
दामोदर यशवंत ३२ (९),
१३०, १७२, १८०
दामोदर यशुदेव विद्या ३९ (८),
दामोदर विनायक ४३ (११),
१८०
दिव्येश कुल ५७ (७), ११४, १८०
दिनकर बापूजी ३९ (९), ७८
दिनकर भास्कर ५५ (१०), १०८
दिनकर रामचंद्र ५९ (८), ९३
दिनकर श्रीपाद ५७ (८), ११४
दिवाकर विष्णु (यशुपति)
४५ (६), ८३
दिवाकरा श्रीपाद ५७ (८), ११४
धुंधिराज नारायण ३६ (९), १४३
नरहरी कौंडी ३९ (९), ७८
नरहरी गंडेश ४५ (६), ८५
नरहरी गोविंद ३७ (८), ७६
नरहरी विनायक ३९ (५), १४०
नरहरी शंकरेश ३२ (८), १३०,
१८०
नारायण कैलाश ३५ (९), ७४,
नारायण शंकरेश ३९ (९), १२२
नारायण गोपाल ३७ (८), ७६
नारायण (आनंद) दत्तात्रेय
३५ (१०), ७२,
नारायण पांडुरंग ४५ (७), ८४
नारायण महादेव कुल ५३ (१०),
१०३, १६०
नारायण महादेव लक्ष्मण ४९ (१०),
८८
नारायण रामचंद्र ५५ (९), १०८
नारायण यशुदेव ३७ (९), ७६
नारायण विष्णु ४३ (११), ८१
नारायण हरी काशीनाथ ४१ (१०),
८०
नारायण हरी योगेश ५७ (८),
११२
नीलकंठ गणेश बापूजी ३५ (७),
१३९
नीलकंठ गणेश, हरी ३३ (७),
१३१
नीलकंठ वामन ५३ (७), ११६
नीलकंठ विष्णु ५९ (५), ११९
१८०
नीलकंठ शिवराम ५३ (९), ११७
नवाकर (नक्ष) विनायक
५५ (९), १०८
नरेश्वराम बापूनाथ ३८, ३०, ३१,
४८ (५), ८९

प्रभाकर महादेव काशीनाथ
४५ (८), ८५
प्रभाकर महादेव यशुनाथ
४१ (१०), ७२
प्रभाकर (पराकर) रामचंद्र
५७ (८), १११
प्रभाकर वामन ४५ (११), ८१
प्रभाकर शंकर ३७ (९), ७५
प्रभाकर श्रीपाद ५७ (८), ११४,
१८०
प्रभाकर सदाशिव ३४ (७),
१३५
प्रभाकरेश्वर देवदे २३, २२, २४,
२५, ५२ (४)
पांडुरंग कुल ५५ (६), ८४
पांडुरंग कैलाश ४३ (१०), ८९,
१७२
पांडुरंग गोपाल ३७ (९), ७५
पांडुरंग गोविंद ३९ (९), ७६
पांडुरंग पुनर्वास ५३ (१०),
१०४, १८०
पांडुरंग विष्णु ३३, ३६ (३)
पांडुरंग विष्णु ४७ (७), ८६
पांडुरंग शिवराम ५३ (९), ११५
पुनर्वास कुलाजी ४७ (७),
पुनर्वास गणेश ३५ (७), १३२
पुनर्वास गोपाल (बापूनाथ)
४९ (१०), ९०
पुनर्वास दिनकर ४५ (६), ८३
पुनर्वास विनायक ३६ (६), १४३
पुनर्वास गोविंद ३७ (९), ७६
पुनर्वास नरहरी ३२ (९), १२०
पुनर्वास नारायण ३६ (६), १४३
पुनर्वास रामचंद्र ५० (४), १६१
पुनर्वास वामन ४३ (११), ८१
पुनर्वास विनायक कुल ५४ (७), १३५
पुनर्वास विनायक शिवराम ३५ (९),
३७, १७९
पुनर्वास रामचंद्र ३७ (८), ७८
पुनर्वाजी शिवजी ५० (६), १६२
वाळ विनायक ४३ (१२), ८०
वाळकुल अनंद ३९ (९), १२३,
३८०
वाळकुल गोविंद ३७ (५), ७६
वाळकुल नारायण ३५ (६), १३८
वाळकुल पांडुरंग ३७ (९), ७७
वाळकुल भास्कर ४९ (९), ९०
वाळकुल सीतेश्वर ४३ (१०), ८३
वाळकुल रामचंद्र ३६ (५),
१४०, १७२, १८०
वाळकुल शंकर ३७ (१०), ७५
वाळकुल श्रीधर ३५ (८), ६९,
१७६, १७९
वाघकुल हरी ५७ (८), ११२
वाघ लक्ष्मण ५५ (६), १३८
वाघ यशवंत ३९ (९), १२३
वाघकर कुल गंगाधर ५५ (९),
१०८

भास्कर कृष्ण मेरेश्वर ५३ (१), १०३
 भास्कर दिनकर ३९ (१०), ७८
 भास्कर नरहरी ५५ (७), ८५
 + भास्कर राम १२, १३, १४, १५, ४८ (३), १४९
 भास्कर भीमाद ५७ (८), ११४
 भास्कर गोविंद ५९ (१०), ११९
 भास्कर नारायण ६५ (१०), ७४
 भास्कर भीमराम ६६ (५), ११४
 भास्कर शिवराम ५३ (९), ९५
 भास्कर हरी ५७ (२), ११४
 मधुकर यशवंत ६२ (९), १३०
 श्री. मधुकर रामराम ११६, १८०
 मनोहर लक्ष्मण ६५ (६), १३८
 मनोहर शंकर ३७ (९), ७५
 मधुसूदन दत्तात्रेय ५३ (९), ९६
 मधुसूदन पादुरंग ४५ (७), ८४
 मधुसूदन विष्णु ४३ (११), ८१
 महादेव काशीनाथ ४५ (७), ८५, १७९
 महादेव (आत्मा) कृष्ण ५३ (९), १०३
 महादेव गणेश ५९ (१०), ९२
 + महादेव (शास्त्री) गोविंद ५३ (५), ११५, १७६
 महादेव परशुराम ४१ (९), ७९
 महादेव यशवंत ६१ (९), १२३
 महादेव बाळकृष्ण ३५ (९), ७०, १७९
 महादेव वामन ४३ (८), १०६
 माधव जगन्नाथ ६३ (९), १३२
 माधव दिनकर ५७ (९), ११४
 माधव यशवंत ६२ (९), १३०
 + माधवराव लक्ष्मण २८, ५० (५)
 माधवराव विश्वराम ५३ (९), १०६
 माधव (चरित) शिवराम ५३ (९), ९५
 माधव शंकर ४३ (१०), ८३
 मास्की लक्ष्मण ५१ (९), ९२
 मुकुंद दिनकर ५७ (९), ११४
 मुरलीधर दिनकर ५७ (८), ११५
 मेरेश्वर गोविंद ४७ (९), ८६
 मेरेश्वर नारायण ६६ (६), १४३
 मेरेश्वर पादुरंग ४३ (९), ८६, १७९
 + मेरेश्वर पुत्रवोष्ण ३२, ५३ (७), १०९, १७६
 मेरेश्वर वामन ३५ (७), १३८
 मेरेश्वर विष्णु ६३ (८), १३९
 मेरेश्वर (शुक्ल) हरी ३७ (१०), ७७
 + निकाली महादेव २६, २७, ५२ (४), ९९
 + यशवंतराव कोल्हा २०, ४८ (४)
 यशवंत गणेश ६५ (६), १३८
 यशवंत दत्तात्रेय ५७ (८), ११४
 यशवंत नरहरी ४५ (७), ८५

यशवंत रामचंद्र ६३ (९), १३२
 यशवंत यशवंत ६२ (८), १२८, १७८, १८०
 यशवंत शिवराम ६१ (९), १२६
 यशवंत शंकर गणपति ६१ (१०), १२२
 यशवंत शंकर सीताराम ५९ (१०), १२१
 यशवंत भीमर ३९ (१०), ७९
 रघुनाथ कृष्ण ३९ (१०), ७८
 रघुनाथ गोमाधर ४५ (६), ८६
 रघुनाथ दिनकर ५७ (९), ११४
 रघुनाथ यशवंत ६१ (९), १२३
 रघुनाथ महादेव कृष्ण ५३ (१०), १०३
 रघुनाथ महादेव विठ्ठल ६५ (६), १३८
 रघुनाथ गिणु केदार ४३ (११), ८१
 रघुनाथ विष्णु गणेश ४७ (७), ८६
 रघुनाथ शंकर रघुनाथ ३७ (१०), ७५
 रघुनाथ (रघुवीर) शंकर सांठाराम ३७ (९), ७५
 रत्नाकर नाळकृष्ण ५१ (१०), १२३
 रत्नींद्र बाळदेव ५९ (१०), १२०
 राम लक्ष्मण ३५ (१०), ७२
 राजाराम जगन्नाथ ६३ (९), १३२
 राजाराम सीताराम ६४ (८), १३५
 राजाराम वामन ५६ (७), ११६
 + राजचंद्र काशी ३२, ४९ (५), १५८
 रामचंद्र केदार ३५ (९), ६७
 रामचंद्र लक्ष्मण बाळाराम श्रीधर १३, १७, १८, १९, २०, २१, २३, २५, ४८ (४), १६०
 रामचंद्र गोविंद (रामकृष्ण) ३७ (९), ७५
 रामचंद्र (शंकर) गोविंद माधव ५१ (१०), ९१
 रामचंद्र गोविंद विष्णु ५९ (१०), ११९
 रामचंद्र गंगाधर ५५ (८), १०७
 रामचंद्र श्रीधर ५१ (९), ९१
 रामचंद्र महादेव ४९ (१०), ८८
 रामचंद्र रघुनाथ ६५ (७), १३८
 रामचंद्र बाळदेव ६४ (६), १३३
 रामचंद्र विश्वनाथ ५५ (१०), १०८
 रामचंद्र विष्णु ६३ (८), १३२, १८०
 रामचंद्र शंकर ४५ (८), ८५
 + रामाजी नारायण १९, १२, ४८ (२), ८७, १४६
 रंगनाथ दिवाकर (यदुपति) ४५ (७), ८४
 रत्नमणि कृष्ण बाळ ३९ (१०), ७८

+ लक्ष्मण कुल मीरबा २७, ५२ (४), १००
 + लक्ष्मण कोर २४, ५० (४)
 लक्ष्मण गणपति ११ (१), १२२
 लक्ष्मण नारायण ६६ (६), १४३
 लक्ष्मण पांडुरंग ५५ (८), १०९
 + लक्ष्मण (भाऊराव) शम्भूजी ६५ (६), १३९, १७१
 लक्ष्मण बाळकृष्ण ३५ (९), ७१, १७९
 लक्ष्मण महादेव ४१ (१०), ७९
 लक्ष्मण रामचंद्र ४९ (१०), ८९
 लक्ष्मण यशवंत ६२ (९), १३०, १८०
 लक्ष्मण (नाम्या) विनायक ५३ (९), १०५
 + लक्ष्मण शिवराम ५३ (७), ९६, १८०
 + लक्ष्मण हनुमंत ५३ (८) ९२, १७९
 वरीत दिनकर ३९ (१०), ७८
 वरीत यशवंत ५७ (९), ११५
 वरीत नरहरी विनायक ६६ (६), १४०
 वरीत नरहरी व्यंकाजी ६२ (९), १३०
 वरीत श्रीधर ५३ (९), ९९
 वामन केशव ४३ (१०), ८१, १७९
 वामन गणेश ६५ (६), १३८

वामन दामोदर ४५ (८), ८४
 वामन दिनकर ५७ (९), ११४
 वामन महादेव ६३ (१०), १०३, १८०
 वामन रामचंद्र ५१ (८), ९३
 बाबुरेव कुल बापू ३९ (१०), ७८
 बाबुरेव कुल रामचंद्र ४१ (९) ७९
 बाबुरेव नारायण ६५ (६), १३८
 बाबुरेव नीलकंठ ३५ (१०), ७९
 बाबुरेव पुरुषोत्तम ५३ (१०), १०४, १८०
 बाबुरेव प्रभाकर रामचंद्र ५७ (९), १११
 बाबुरेव प्रभाकर श्रीपाद ५७ (९), ११४
 बाबुरेव बलवंत ४७ (७), १३०
 बाबुरेव यशवंत ६२ (९), १३०, १८०
 बाबुरेव विनायक ४३ (१०), ८२
 बाबुरेव विष्णु ५९ (९), १२०, १८०
 बाबुरेव शिवराम ५९ (९), ११८, १७८
 बाबुरेव श्रीधर ३९ (१०), ७९
 बाबुरेव हरी ६३ (८), १३१
 विष्णु कुलजाजी ५५ (९), १०८
 विष्णु नरहरी ६२ (९), १३०
 विष्णु पांडुरंग ४५ (७), ८४
 विष्णु महादेव ६५ (६), १३७, १७९

विष्णु शंकर ४३ (१०), ८३
 विनायक कुल ६५ (६), १३४
 विनायक केशी ६९ (९), ७८
 विनायक गणेश ४३ (१०), ८०
 विनायक गोविंद ५९ (१०), ११७
 विनायक योगाधर ६५ (८), १३३, १८०
 विनायक नारायण ४५ (९), ७९
 विनायक यशदा ५९ (८), ११७
 विनायक यशवंत ६६ (५), १४३
 विनायक शिवराम ३५ (८), ६७, १०१
 विष्णु देवराज ११५, १८०
 विष्णु कुलजाजी ५५ (९), १०८
 विष्णु योगाधर ६५ (८), १३३
 विष्णु दिनकर ३९ (१०), ७८
 विष्णु महादेव ४१ (१०), ७९
 विष्णु कर्मदा ३५ (९), ७४
 विष्णु केशव कुल ५५ (१०), १०८
 विष्णु केशव राधो ४३ (१०), ८१
 विष्णु गणेश ४७ (९), ८६
 विष्णु योगाधर विनायक ६५ (८), १३३
 विष्णु योगाधर दिनकर ५५ (८), १०७
 विष्णु जनादेन ४७ (७)
 विष्णु महादेव ६५ (६), १३८
 विष्णु लक्ष्मण ५३ (८), ९७
 विष्णु वामन ६५ (७), १३८
 विष्णु बाबुरेव ६५ (६), १३३

विष्णु विनायक ६६ (६), १४३
 + विनायक राधो ४३ (९), ८९, १७९
 व्यंकटेश कर्मदाकर ३५ (९), ७४
 व्यंकटेश केशव ३५ (९), ६७
 शरद रामचंद्र ६३ (९), १३२
 शरद शंकर ४५ (८), ८५
 श्याम लक्ष्मण ३५ (१०), ७२
 शिवराम दत्तात्रेय ४३ (१०), ८२
 शिवराम नरहरी ६२ (९), १३०
 + शिवराम नारायण ५३ (८), ९५, १८०
 शिवराम यशदा ५५ (८), ११७
 शिवराम विनायक ३५ (९), ६७
 शंकर काशिताय ५५ (७), ८५
 शंकर गणपति ६१ (९), १२२
 शंकर नारायण ६५ (६), १३८
 शंकर रघुनाथ ३७ (९), ७५
 शंकर राधो ४३ (९), ८२, १७९
 शंकर श्रीधर ३९ (१०), ७९
 शंकर श्रीपाद ४९ (१०), ८९
 शंकर शितायम ५९ (९), १२०, १८०
 शंकर सीताराम (मिनाजी) ३७ (८), ७५
 श्रीधर गणेश ३५ (९), ६९
 श्रीधर लक्ष्मण ५३ (८), ९८, १७६, १८०
 श्रीधर विष्णु ६५ (७); १३८

श्रीधर द्वि ३९ (९), ७९	सदाशिव श्रीपाद ४९ (१०), ८९
श्रीपति विष्णु ४५ (६), ८३	सीताराम शिव ६४ (७), १३५
+ श्रीपाद कृष्ण ५७ (७), ११४,	१८०
१६७, १७७, १८०	सीताराम (शंभू) नरेश्वरी
श्रीपाद सरस्वती ६२ (९), १३०	३७ (९), ७६
१८०	सीताराम नारायण ४५ (९), ७९
श्रीराम मंगधर ४५ (६), ८६	+ सीताराम बामदेव ५९ (८),
श्रीहरी गणेश ४५ (६), ८५	१२५, १८०
श्री. सरला श्रीरक्ष ११५, १८०	सीताराम केशव ५९ (१०), १२५
श्री. सरस्वती मुखर्जी ११५, १८०	मुखाकर मंगधर ६४ (८), १३३
सदानंद दामोदर ३७ (१०), ७६	हरी कान्हीनाथ ४९ (१०), ८०
सदानंद पंडुरंग ४३ (११), ८२	हरी गणेश नारी ५७ (७), ११२
सदाशिव कृष्ण ३९ (१०), ७८	हरी गणेश हरी ६३ (७), १३१
सदाशिव महादेव ४१ (१०), ७९	हरी पंडुरंग ३७ (९), ७७
सदाशिव (समाराध) दिनकर	हरी चालकृष्ण ३५ (९), ७२,
५१ (९), ९३	१७९
सदाशिव नारायण ३५ (१०), ७४	हरी लक्ष्मण विष्णु ६५ (६), १३८
सदाशिव बाळाजी ३७ (९), ७६	हरी लक्ष्मण विभाजी ४९ (९),
सदाशिव बालक ४३ (११), ८१	हरी लक्ष्मण शिवराम ५३ (८), ९७
सदाशिव विष्णुनाथ ५५ (१०), १०८	हरी विष्णु ५९ (९), ११९, १८०
सदाशिव विष्णु ६४ (६), १३५	देव दिनकर ३२ (१०), ७८

